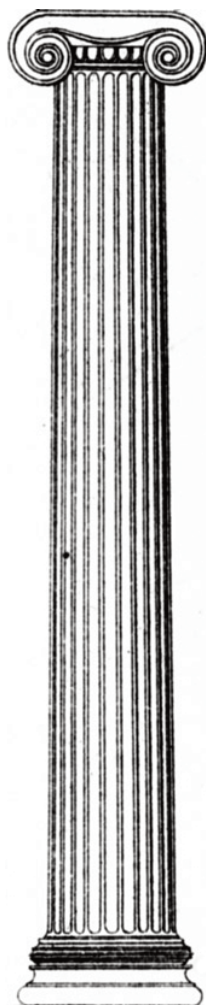
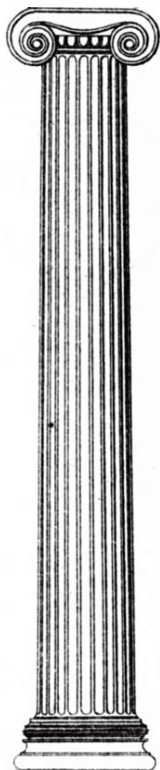
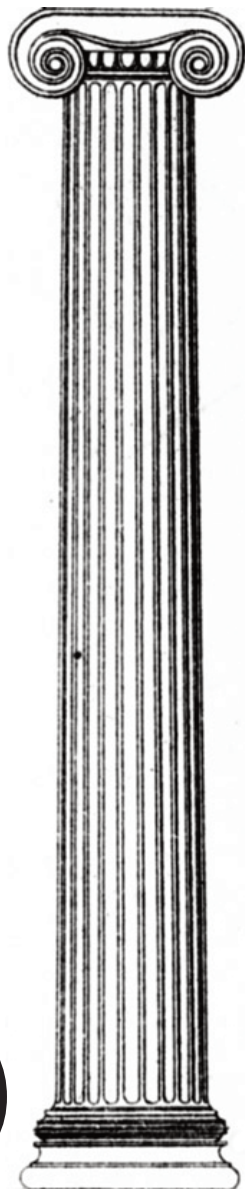

ELSŐ

*XI. évfolyam IV.
2012. tél*

Z
Á
Z
A
D

Impresszum

Az **Első Század Online** az ELTE BTK HÖK tudományos folyóirata. Alapesetben az ELTE BTK doktoranduszainak dolgozatai, illetve a Tudományos Ösztöndíj Pályázat publikálásra javasolt dolgozatai számára biztosít publikációs felületet. Ezekon kívül az OTDK-s évek esetén az OTDK helyezettjeinek írásaiból válogatnak a szerkesztők. Az Első Század Online évente négyszer jelenik meg két doktorandusz és két TÖP számmal. A szerkesztőség felkérésre vállalja egyéb konferencia kötetek kiadását is.

Főszerkesztő: A ELTE BTK HÖK Tudományos Bizottságának mindenkori elnöke, jelenleg Seres Dániel.

Szerkesztőbizottság:

Soós Ádám (ELTE BTK HÖK Tudományos Bizottság)

Seager-Smith Dániel Michael (ELTE BTK HÖK Tudományos Bizottság)

Bársony Márton (ELTE BTK HÖK Doktorandusz delegált)

A szerkesztőség címe:

ELTE BTK HÖK Tudományos Bizottság

Budapest VIII., Múzeum krt. 4/H

tudomany@btkhok.elte.hu

Felelős kiadó:

ELTE BTK Hallgatói Önkormányzat

ISSN 2063-573

Tartalom

IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA:

- PÉRI NAGY ZSUZSANNA: Identity authority, empowering:
another approach to *The Dream of the Rood* 1.
- PÉRI NAGY ZSUZSANNA: “Be ye mad?” Around Fools in
Chaucer’s Troilus and Criseyde 21.

NYELVTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

- DAHER RACHED: A libanoni drúz közösség története
a mamlúk időszak előtt 37.
- SZEGEDI ZOLTÁN: A köszönési formák és gyakoriságuk
változása két felmérés tükrében 49.

TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

- CSEH JÓZSEF: A Magyar Néphadsereg fegyverzettel való
ellátásának néhány problémája az 1950-es évek elején 61.
- CSEH JÓZSEF: A Magyar Néphadsereg újjászervezésének és
felfegyverzésének néhány problémája az 1956–1965. években 71.
- SZÖLÖSI NÓRA: A revízió és Kárpátalja 1938–1939 93.

PÉRI-NAGY ZSUZSANNA

Identity, authority, empowering: another approach to *The Dream of the Rood*

There is a basic question that no critic of the Old English poem, *The Dream of the Rood*¹ can avoid: what or who is the Rood? The history of criticism of the poem shows that this inquiry takes one very far, it helps to build a whole concept of interpretation of the poem. The variety of approaches are clear proofs that one is confronted with a real challenge. At the same time they can present a key to unlock several mysteries of this complex and skillfully structured work of art.

The doctrinal approach had found an advocate in, among others, Rosemary Woolf,² who presents a vast and thorough picture of the dogmatic background regarding the nature of Christ's person. Other scholars adopt the rhetorical point of view trying to discern whether the Rood is a figure or whether it functions as a symbol or an enigma/riddle as a special form of the prosopopeia.³ The most recent studies tend to underline the importance of the functioning of the Rood as a sign, building up the adequate semiotic background to make clear the process of signification and of artistic expression. Judy N. Garde⁴ and Martine Irvine⁵ made an important contribution propagating the importance of a typological research in order to unfold the functioning of the character of the Cross as a sign, an agent of the Redeemer, and these attempts seem fruitful. However, the importance of a more complex analysis is claimed, and the limitation of the investigation to a mere typological approach is often criticized by the promoters of this method themselves (undoubtedly anxious to maintain its credibility).

The figure of the Rood in its various interpretations is considered as a multivalent sign, a speaking riddle, and also as a powerful relic. In my opinion,

¹ *The Dream of the Rood* is contained in the Vercelli Book, a 10th century manuscript. For the edition used, see: SWANTON 1987.

² WOOLF 1958, 137-153.

³ Peter Orton develops an analysis based on the dual nature of the Cross. He sees it as a personified object endowed with the same capacities as the figures of the Anglo-Saxon riddles, keeping its nature of object remaining passive and thus presenting a clear distinction between the figure of Christ and itself. This view seems to correspond more appropriately with the nature of the poem, and it provides the best analysis of the functioning of the prosopopeia. ORTON 1980, 1-18.

⁴ GARDE 1991, 1-112.

⁵ IRVINE 1994.

the latter is attributable to the fact that it was considered being a sacramental sign, possessing real efficacy by contemporary readers. Martin Irvine had also discovered that besides taking up the rhetorical form of a sign, a symbol and of a speaking riddle, the Rood is also represented in a language descriptive of relics and sacraments. He continues: "The Cross is at once a tree or wood, a gallows, the instrument of salvation, the sign of victory over sin and death and a sacramental sign like the reliquary crosses decked with gold and jewels".⁶ However, he did not carry out an analysis of it functioning as a sacrament, or, rather, a sacramental sign. The present essay attempts to adopt this approach. As a sacramental sign, the figure of the cross bears the poetical form of a typological allegorical figure, moreover, of a special form of allegory: a speaking riddle, complementing these with a special efficacy, thus the creation of a multiple-natured persona becomes possible. The consideration of the functioning of the Rood in these different rhetorical forms alone cannot explain important elements of the poem, although these determine the whole structural and semantic pattern, whereas the concept of the Rood as sacramental sign may provide answers. It also contributes to the unfolding of the extreme complexity of this figure, as its identification with the figure of Christ gains new perspectives. The analysis of the Rood as a sacramental sign may enrich our understanding of the poem from an approach taking into account the contemporary concepts about sacral figures.

This essay limits its objective only to the clarification of certain aspects of the functioning of the figure of the Rood as a sacramental sign. These are the identification of the Rood; the games of authority and power, that is the rules of transfer and consequences, effects of the authority on the characters; and the reciprocal influences among them. The analysis of the figure of the Rood being a sacramental sign will be carried out by application of these criteria to the investigation of the poem

Sacrament and Sphragis

The importance of exegesis as a method of the re-interpretation of rhetorical tropes of antiquity is gaining attention in the literary criticism of medieval texts.⁷ The analysis of the typological pattern of semiotic references of sacral figures appearing in literary texts sheds a new light on the functioning of literary tropes such as sign, symbol and allegory. Such a scrutiny also enables the discovery

⁶ IRVINE, 1994, 447.

⁷ See the seminal work of IRVINE

of correlational systems where sacramental signs fit well, having as common basis the typological structure. Consequently, the survey of the figure of the Rood can be taken on these grounds.

The patristic exegesis of a divinely inspired text describing divine realities made a new form of symbol appear: the sacrament, which is exceeding the trope of simple symbol as it has not only a semantic and artistic signification but it is endowed with a 'virtus', an inlaying power. The typological thinking enriched and re-defined considerably the way stylistic devices were regarded: Augustine's *De Doctrina Christiana*⁸ and Bede's *De Schematibus et Tropis*⁹ are an evidence of this. The typological method served as a device for the interpretation of the notion of sacrament, the discovery of its forerunners in the Judaic tradition and finally helped the understanding of the new typological interpretation Christ has given these by founding the sacraments on the basis of these pre-figures.

The sacramental theory of the Church began to be formulated from the earliest times by a significant number of patristic authors.¹⁰ As all sacraments have their source in Christ, He himself becomes the sacrament par excellence. As Augustine writes: "Omnia ergo futuri populi signa sunt et mysteria de Domino nostro Jesu Cristo [...]"¹¹ A sacrament consists of two basic elements: of an external sign and an internal efficacy. Augustine also discerns the 'virtus' and 'fructus sacramenti'. The 'fructus' means the fruits, the changes operated by the sacrament in the receiver's soul; 'virtus' means the 'device', the power lying behind the sacrament which brings forth these fruits: "Aliud est sacramentum, aliud virtus sacramenti,"¹² and "Gratia, quae virtus sacramentum est."¹³ The term 'gratia' denotes the transcendental reality which guarantees that the consecration takes place, that is, the essential transformation of the substance of the sacrament into another substance; consequently, it denotes the working of the Holy Spirit. It is the Holy Spirit, according to patristic theology, who guarantees that a sacrament or a sacramental sign transcends the effect of a simple

⁸ Augustine. *De Doctrina Christiana*.

⁹ Bedae Venerabilis. *De arte metrica, De schematibus et tropis, De orthographia*. 123 A.

¹⁰ Theodor of Mopsuestia's Homilies are amongst the most important sources of the doctrine of sacraments of the early Church, followed by the Mystagogical Catechesis by Cyril of Jerusalem, the Liturgical Homilies of Gregory of Nazianze and Gregory of Nyssa, of *De Sacramentis* and *De Mysteriis* by Ambrose of Milan, the teacher of Augustine.

¹¹ Augustine. *De Civitate Dei* XV, 26.

¹² Augustine. In *Ioannis evangelium tractatus* 26:11.

¹³ Augustine. In *Ioannis evangelium tractatus* 26:11.

sign. "Sed non quaerant spiritum sanctum nisi in Christi corpore, cuius habent foris sacramentum."¹⁴

The prerequisite of a sacrament is the existence of a sign, which has to be visible. This sign is the material of the sacrament, (water, bread, oil, etc.) that functions as a sign because it signifies something beyond itself, beyond its primary meaning and function. The sign has to be visible also to remind of its typology.

The Cross of Christ, as being the "sign of signs" is considered by Augustine as having sacramental value. The Cross is not only the strongest sign of salvation, it is also the greatest symbol of its strength and power, that is a sign with sacramental character. Robert Füglistner in his book "Das lebende Kreuz" tries to explain this sacramental nature of the Cross defining it as a "Realsymbol" and his explanation clarifies much of the concept of patristic thinking: "Ich versthee unter 'Realsymbol' ein Zeichen, das in gewisser Hinsicht selber der Bezeichnete ist."¹⁵

The Cross as object keeps its original nature, nevertheless, it is endowed with real sacramental power. Gregory of Nyssa¹⁶ clearly discerns this phenomenon when he explains that the rod of Moses and the Cross are ordinary wood despite the miracles wrought through them, that the water of baptism remains water, nevertheless, it creates spiritual regeneration. The Cross has this power while, as Augustine states, it represents Christ in a unique way. In *Sermo CCCII*, 5,3 he writes to the newly baptized who received the sign of the cross: "Christianus es, in fronte portas crucem Christi. Character tuus docet quid profiteraris. Quando ille in cruce pendeat, quam crucem portas in fronte non signum ligni te delectat, sed signum pendentis."¹⁷ This quotation is of importance for the understanding of Augustine's conception of the semiosis of sacred signs. The distinction is made clear: as it refers to Christ, the wood of the Cross has the capacity of rendering Christ himself referentially present.

The sign of the cross is present in all the sacramental rites. In the rite of baptism the new Christian is signed with the "signaculum redemptoris" (the sign of the Redeemer), that is, the sign of the cross. It is also called "sphragis", which means a seal or identifying sign on the heart effectuated by the power of

¹⁴ Augustine. *Epistula*. 185. 44. 131. For a brief history of theology of the Holy Spirit, see François VANDENBROUCKE. *Esprit Saint. Dictionnaire de la Spiritualité Chrétienne*. Vol. 4. 1246-1318

¹⁵ "By »real symbol« I mean a sign which is in a way the signified itself." (my translation). FÜGLISTER 1964, 54.

¹⁶ Gregory of Nyssa. *Sermon in Diem Luminum*. 221-42, 226.

¹⁷ Augustine. *Sermones*. *Sermo CCCII*, 5, 3.

the sacrament, which has everlasting effects on the whole being of its receiver, as it effectuates his/her indelible and unlosable assimilation to Christ.

Defining the identity

The figure of the Rood undergoes a constant change as the poem progresses, it becomes more and more complex in its rhetorical form as well as in its content, that is, its identity. These consecutive identities appear at times to overlap and at others to be quite separate. At first, in the opening vision, it appears as a sign, then, in the second part of the poem, from the narration of the crucifixion, it gradually takes up other forms of rhetorical tropes. It becomes a symbol and an allegory, finally it appears in the complex form of prosopopeia and enigma. In this second part of the poem the reader is first of all faced with the challenge of the interpretation of the identity of the Rood and Christ and of the relationship between them. As the poetic structure here is very sophisticated, (perhaps the most sophisticated section of the whole poem), the interpretations vary greatly.

The majority of the critics try to define the figure and the role of the Rood in a close relationship with the two other characters of the poem: the Dreamer and Christ himself. Some interpretations even assume the presence of the common human being or of humanity as well, identifying it alternatively with the figure of the Dreamer or even with the Rood. Several efforts were made to prove that the Rood embodies the human, fragile and corruptive nature of Christ, some parallel this view with the Dreamer as the embodiment of mankind, being a kind of Everyman. This view seems to be over-simplifying, neglecting several characteristics of the poem which seems to ensure a more crucial position for the Rood. Other scholars regard the role of the Rood as secondary besides the main role Christ is supposed to play, and who assert that it serves only to underline or (more positively) to represent a special characteristic of Christ.¹⁸

Faith Patten states¹⁹ that the Cross serves simply as a surrogate of Christ's human nature, in order to enable the presentation of Christ's figure only in his divinity. They refer to the names designating Christ only in his divinity, creating the image of a fearless and victorious hero who, although enduring all the outward process of the crucifixion, does not show any human reaction to these, and it is the Rood which assumes the latter role. This observation seems to be only partly true, while as regards Christ, it ignores the epithets added to His

¹⁸ Daniel PIGG presents an extreme variant of this view: "The Cross is never more than a discourse attempting to rewrite the master discourse of Christ. The Cross has no particular associations apart from signifying Christ." PIGG 1992, 20.

¹⁹ Faith Patten, PIGG 1992, 20.

figure after His death: e.g. "limwerige" (limb-weary) (line 63a). As for the Rood, although it is presented with the stylistic device of a well-developed prosopopeia, it seems that it is not presented completely as a human person sharing all the characteristics of humans.

Others, as J. A. Burrows²⁰ take a stand for a much more emphasized role the Rood is given in the poem. His view is that the Cross has a double persona, being a natural tree and a supernatural figure at the same time, sustaining this consequently throughout the whole poem. The Rood becomes the representative of humanity and it takes part as an active partner in Christ's suffering as well. Burrows considers the Rood not as a "simple dramatic figure", but as a double persona, belonging to two widely separated worlds, the natural and the supernatural (hence a double focus in the narrative as well, according to him.) The Rood is regarded as a surrogate both for the Dreamer and Christ, where the Dreamer is the representative of common humanity and Christ represents the divine sphere. The Rood, even incorporating this dichotomy, "cannot bridge the gap between natural and supernatural."²¹ This assertion seems to be denied by the whole message of the poem, particularly in the last part, where the cross appears as a mediator between the Dreamer, and through him, all humans and Christ. In order to be able to carry out this mission, the Rood has to be endowed with a nature capable of uniting the two spheres. Certainly, this demands a special form of semiotic and also of rhetoric representation, and this is why the figure of the Rood is of a challenging complexity. The interpretations denying an individual identity of the Cross limit the richness of the figure, necessarily present to attain the poetic goal of the poem.

Peter Orton provides another interpretation of the figure of the Cross while studying it as a speaking riddle in relation to the Old English Riddles, considering the Cross as an independent dramatic figure.²² In his exhaustive analysis he comes to the conclusion that the Rood has certain real human characteristics, but only some of these, and even the existing ones are limited. It has the power to speak, it can reason, has a certain volition and the capacity for action but as for the senses, it can see, hear but cannot feel the pain. He also stresses that although these capacities are present, their functioning is always dependent and enhanced by an exterior agent, happening, so the cross is not independent. Orton considers the formation of the figure of the Cross as being of great artistic value, as it proceeds, that the reader should be "forced by his art to accept a nature in it which, though far from its actual nature as an object, emerges easily

²⁰ BURROWS 1959, 126-27.

²¹ BURROWS 1959, 125.

²² ORTON 1980, 1-18.

from it with little sense of strain or falsification."²³ Consequently, the Rood is not a simple surrogate to represent the human Christ, because it is limited and it remains an object. It can rather be considered as a unique figure with a unique role also to interpret itself, and this is achieved by the presentation of the progressive understanding of its own significance.

Judy N. Garde creates a similar interpretation, she considers the Rood as perceiving itself as "a natural creature unnaturally implicated in the event of the crucifixion."²⁴ She also stresses the importance of the incapacity of the Rood to feel guilt. This is not only a consequence of its limited nature, but it also proves that it does not take part in the crucifixion as a human. Here lies a paradox which, in my view, is worth being examined and which suggests an even greater richness of the text as an interpretation of the Rood than an 'everyman' would allow. The presence of the feeling of guilt in the case of the Dreamer is doctrinally correct and coherent: even if he is not present at the moment of the crucifixion, he is indirectly the cause of it. ("He was pierced for our transgressions" [Isaiah 53, 5]). The Rood, on the contrary, was directly the agent of the crucifixion but has no ground to feel guilty about it; even it stresses its own obedience to Christ's will which hindered him from resisting their common enemies.

Another sub-class of the interpretations is provided by critics who emphasise the continuous change of the characters in the course of the narrative. The theory of the progressive identifications of Neil D. Isaacs²⁵ is one of the most pronounced ones. He claims that this constant change is a structural principle present in the whole poem and thus determines the functioning of the characters as well. This theory seems to be in congruence with the artistic formation of the poem, and also describes best the construction of the identification of the two characters: of the Rood and Christ.

According to my interpretation, the Rood acts as an object, as a part of the inanimate creation. It recognizes its Creator together with the whole inanimate creation: "Weop æll gesceaft, / cwiðdon cyninges fyll. Crist wæs on rode" (lines 55b-56). "All creation wept, / weiled for the death of the King; Christ was on the cross."²⁶ As an agent of the act of redemption, while partaking in it in unity with Christ's will (although not suffering physical pain) it becomes a figure endowed with a complex identity, representing, in a similarly complex way, Christ himself and by transference owns capacities, powers and roles similar to Christ's.

²³ ORTON 1981, 2.

²⁴ GARDE, 1998, 98.

²⁵ ISAACS 1968, 3-18.

²⁶ Modern English translation by Kevin Crossley-Holland. *The Battle of Maldon and Other Old English Poems*. London: Macmillan, 1974.

The dichotomy of the human and divine aspects of Christ and of the Rood is in the center of the critical debates about the poem. The study of the figure of the Cross, first as a sign, then as a symbolic but independent figure seem convincing. Nevertheless, in my opinion, further light may be shed on the nature of dichotomy of the figure of the Rood (being an independent natural object and at the same time carrying transcendental characteristics) by considering it as being a sacramental sign. A sacramental reality necessarily bears in itself this dichotomy: it has to be fully an object, with all its natural characteristics and at the same time it has to transmit divine intervention. First, this presence necessitates a typological correspondence between the form of the natural object and the prefigures of the life of Christ, which enables it to function itself as a prefigure, as a sign on the first, cognitive level already. The Rood of the poem, through the typological references to the tree of life of Eden, through the allusions to the brass serpent elevated in the wilderness, even if distantly, but meets this requirement. Secondly, a sacramental sign has to be in a more direct correlation with Christ's life by being an independent object, having its well-definable role in creation. In the case of the Rood of the poem this requirement is also met as it is presented as a tree in a forest, and it keeps the essence of a tree. Thirdly, a sacramental reality is endowed with a part in the power of Christ through the presence of the Holy Spirit. Thus sacraments are bestowed with the power to give everlasting life, to heal, etc. The Rood will proudly display these powers gained from Christ as a result of its partaking in the act of redemption from the third section (from line 78 onwards), as it will be analysed in the next chapter. The identification of the figure of the Rood as bearer of sacramental nature is already detectable in the first two parts as well.

In the opening vision the dreamer sees the powerful sign of the cross as it changes its colour and hue, together with its identity: at times it is a glorious, adorned cross, at times it changes to a fear-inspiring tree, soaked with blood. The first verbatim identification takes place here, the overt denomination of the Cross: "hælendes treow" (line 25) "the Saviour's Cross", which identifies the Rood in close reference to Christ. The Old-English word designating 'Saviour' is, by its etymology, very expressive, deriving from the word 'hælan' meaning 'to heal' and 'to save' at the same time. This is also of doctrinal significance: Jesus' death on the Cross accomplished a total deliverance not only from sin, but from all sickness and disease, hence all healing power present in the Church, also in the sacraments. In a way, this is the first pillar of a kind of chiasmic structure built uniting this section with the third one, beginning with line 78, where the self-identification of the Rood follows with the assertion "and ic hælan mæg" (line 85b) "and I can heal", emphasizing its sacramental power.

Here this meaning is embedded in the ambiguity of the identifying term of the Cross (*hælendes treow*, the Saviour's tree).

At the introduction of the next section, the narrative of the Rood, the fragmentary nature of the structure is revealed. First, there is no mentioning why the Cross begins to speak, secondly, nor to whom it addresses this speech, and lastly, the narration begins with events very distant in time. This disjunction has its functional and stylistic role: it makes a clear cut to make readers realize the beginning of a new section, different on many levels from the previous one. According to Pasternack,²⁷ the changes of perspective are structural elements overall present in the poem and they serve the unfolding of the different aspects of the many-faceted, unsolvable mystery.

A shift is created from the prophetic level and time of the opening vision to the historical level; the narration functions strongly and primarily on the literary one. Very early in the narrative the use of the typological method appears, although discretely, mostly as an artistic device. The Rood foreshadows the events due to happen to Christ in the very near future, implicitly uniting these with the Old Testament through a hidden allusion to the prefigure of the brass serpent elevated in the desert to be looked upon: "geworhon him ðær to wæfersyne, heton me heora wergas hebban." (line 31) "bade me hold up their felons on high,/ made me a spectacle." Thus, by its artistic formation, the figure of the Rood meets the requirement of sacramental realities to be prefigures of the events of the life of Christ themselves.

Another parallel can be found also here in the fourth section. Now the Rood is passive, it endures the action of its enemies. There the Dreamer will be passive waiting on the Rood to act out actions of contrary value that is positive deeds, contrasting the negative value of the soldier's actions). The description of the whole scene is faithful to the narratives in the Gospels up to the details, not in a mechanic, servile way but succeeding in presenting a vivid narration from the point of view of a specific eyewitness. The perspective of an object, of the tree of the cross as witnessing the crucifixion is peculiar, and the invention of this stylistic solution brings an unparalleled quality to the poem.

As an object, the Cross instantly recognises Christ as the "frea mancynnes", that is the "Lord of Mankind", as the first term used by him testifies to it. Moreover, the Rood imitates Christ. The line "Ealle ic mihte feondas gefyllan" (37b-38) "I could have felled /all my foes" suggests that although it had the capacity to deliver himself and Christ, it followed Him in accepting the crucifixion willingly himself, too. Line 39 is worth the attention. Here appears for the first

²⁷ PASTERNAK 1984 173-75.

time the phrase "god ælmihtig", "Almighty God", which will be the most frequent designation of Christ in the poem. Here it has the role of strengthening the power of "geong hæleð", "young warrior" who is described as "strang ond stiðmod" "firm and unflinching", marking who will be utterly victorious, and in a single phrase it identifies Christ as God. The assertion of the authority of Christ seems very accentuated in the whole passage, and this is achieved by the designations by which the Rood identifies and describes Christ. It is striking that thus, in the course of the narration of the crucifixion, a contrast is built between the Rood and Christ. In the discourse of the Rood the latter appears exclusively as a royal, mighty figure designated with such terms as "frea mancynnes", "geong haeleð", "god ælmihtig", "rice cyning", "heofona hlaford", and as "beorn"; whereas the Rood remains a natural object. Nevertheless, correspondences are built between them: they are bound together in the act of crucifixion.

A similar counterpoint is created in line 44b-45: "Ahof ic ricne cyning, heofona hlaford, hyldan me ne dorste" "I bore aloft the mighty King,/ the Lord of Heaven. I dared not stoop." The contrast is only indirect, the line is confined to express also the real glory of the cross. On the first, expressive level the spiritual reality is presented, Christ's glory as a king and hero, although in the historical account of the Gospels this is not so: there the immediate, the actual defeat and fall, the scandal is presented as a simple narration. The overt and primary presentation of the otherwise concealed spiritual reality, that is of the glory laying behind the visible fall, is an artistic method of high value. A great stylistic and semantic condensation is thus achieved in the duality of the visible scandal /visible glory of Christ's state. The tension and the point of interest is also shared with another, more intricately present duality: the simultaneous scandal and glory of the state of the Cross. As being primarily visible, the glory of the King is shining as an undeniable reality. With a rare artistic device, the scandalous deeds of the soldiers are described as directed rather against the Rood, more indirectly and only alternately do they appear as harming Christ. Thus the tension of the absurdity of the happenings is created in a unique way. The narrative emphasises the unity of the two characters in lines 48-49b: „Bysmeredon hic unc butu ætgædere. Eall ic wæs mid blode bestemed,/begoten of ðæs guman sidan" "They insulted us both together; I was drenched in the blood/ that streamed from the Man's side." The line recalls the first description of the Rood in the opening vision, "hit wæs mid wætan bestēmed/ beswyled mid swātes gange" (lines 22b-23a) "at times dewy with moisture/ stained by flowing blood". The allusion in both cases is sacramental, as associations with the Blood of Christ

of the Eucharist are evoked. Although it may be obscure in the case of the first vision, this allusion could be easily recognized by a public accustomed to feasts or processions linked to the celebration of the Eucharist. The introduction of sacramental Blood adds to the deliberately created mysterious character of the whole scene of the opening vision, strengthening its artistic value. In the scene of the crucifixion, it manifests in one extraordinary image the sacramental unity of the Rood and Christ. The same intricate artistic method is applied here as in the whole scene: the flowing of the Blood of Christ is not described directly as pouring out from Christ's body as it appears in the Gospel narrations, but as drenching the Rood, thus uniting the two characters as well as investing the Rood with a undeniable sacramental character (the Blood poured out during the Crucifixion is the foundation of the sacrament of the Eucharist).

The scandal of the Cross is described also through a game of the power-relations, the Rood has "mihte", yet it "ic fæste stood", and the "rice cynig", the "heofona hlaford" is on the gallows-tree, condensed into a very strong paradoxical image: "Geseah ic weruda god/ ðearle ðenian" (51b-52a) "I saw the God of Hosts stretched/ on the rack." The parallel structure of the two short sentences, reduced to the essential and therefore of a strong stylistic effect form the climax of this part. Both are in fact a condensed, full identification, of credal nature, the first of the Rood, the second, of the moment of redemption, Christ, and the Rood in one phrase. The first is: "Rod wæs ic aræred" (line 44a) "A rood was I raised up", and then: "Crist wæs on rode" (56b) "Christ was on the Cross." In the first case the Cross realizes for the first time its new identity gained, and it proclaims it also to the Dreamer. Thus these lines can be considered as marking the first moment of proclamation of its real significance. The second line cited above presents an even fuller distancing of itself, the change from first person singular to third also testifies to it, stressing the objectivity of the proclamation. At the same time, an even fuller self-interpretation can take place as it happens in reference to Christ. This line is the climax also stylistically. The similarity of the laconic, credal character of the two identifying sentences strengthens even further the intimate connection between the two characters: Christ and the Rood. Thus the figure of the Rood is lifted into heights which enable it to serve as a mediator between the divine and the natural realm, that is, which enables it to bear a sacramental character.

Martin Irvine, writing about the Cross as a sign in *Elene* attending the uncovering, that is an interpretation, draws a parallel between this poem and *The Dream of the Rood* as both being based on the game of concealment-uncovering. In his opinion, the essence of our poem is that of the full exegetical

uncovering of the identity of the Rood as Cross.²⁸ Peter Orton observes the same phenomenon as a characteristic of the functioning of the figure of the Rood in the poem in contrast with the other examples of prosopoeic representation, that is the riddles. He states that whereas the riddles were meant to hide the identity of the object through the personification, in the Dream not so much the identity, but the significance of this identity is hidden, and the game of uncovering of this aspect bears the major stylistic burden.²⁹ The Rood seems to yield to this interpretation as the structure of the poem itself is built on the same principle; where the degree of the hiddenness of the identity of the Rood varies, together with the degree and way of its revelation. In the game of covering-uncovering the identity of the Rood and Christ a gradual process of uncovering is unfolding. This decoding is more and more successful as the Rood becomes more and more united with Christ, and the Rood finally achieves a successful self-interpretation. The sacramental character of the Rood functions also on this level, as its identification with Christ, and thus its partaking in Christ's divine presence, which is the source of its sacramental nature, follows and keeps the duality of hiddenness-visibility, in the same way as sacraments are visible as signs, while their real significance is veiled, and is manifested when their identification with Christ takes place.

The figure of the Rood will stay a distinct figure even when it will represent Christ. Its identification originates from its unity with Christ and its partaking in the act of redemption. Nevertheless, its identity reaches its full state when the Rood, through the transfer of Christ's authority, will be able not only to represent, to symbolize Christ but also to portray him as if really present, by carrying out the same essential actions unique to Christ, as to send on mission, to heal, to give eternal life, and to judge, thus fulfilling its nature being a sacramental sign.

Games of power and transfer of roles: Christ's authority

The sacramental character of the figure of the Rood expressed in the form of a speaking riddle will be manifested also through a transfer of empowerment. The figure of the Cross proclaiming its extraordinary capacities is a unique artistic form used to express its partial identification with Christ. The transfer of the different types of authority from Christ to the Cross and then, by the mediation of the Rood, affecting the Dreamer also testifies to the sacramental nature of the Cross.

²⁸ IRVINE 1986, 157-81.

²⁹ ORTON, 1981, 2.

Judy N. Garde's essay took the analysis of the notion of authority in the poem as a starting point. This emphasizes the display of Christ's "victory-tree". She writes: "... it seems clear that the poet is interpreting the victory of the Cross in the light of its known redemptive consequences."³⁰ The present study will attempt to develop this aspect, focusing on the role of the cross, as N. Garde states: "The visionary Rood is vigorously asserting specific roles as Christ's crucifixion-tree, the symbol of its triumph, and the sign of its return... Like in Exodus, it proclaims the ineffable power underlying its power."³¹

The thorough presentation of this divine authority of Christ is of utmost importance. First, it helps to preserve the doctrinal faithfulness to the Gospels, asserting that He was given authority above all, "on heaven earth and under the earth" (Eph.1,20), secondly, because Christ is the source of the authority and all the attributes bestowed on the Rood.

Christ's authority originates from His essence as being God. Through the presence of the Germanic "Comitatus" idea in the narration His earthly power is stressed as well. This authority is even more emphasised in the last part, in the exhortation of the Rood and after, in the discourse of the Dreamer.

Christ has the power first of all to give life, as salvation means ensuring eternal life; secondly, He is the Healer; and thirdly, the Judge. All these capacities are presented in an accentuated way after the narration of the crucifixion. The number of words suggesting Christ's authority is really striking, naming His unquestionable might, which is exercised on the powers of hell, on earth on humans, and also in his heavenly kingdom. His first characteristic attribute, that is life-giving, is retold concisely and almost with a credal form by the Dreamer himself: "He us only sde ond us lif forgeaf, / heofonlicne ham." (lines 147-148a) "He has redeemed us; He has given life to us, / A home in heaven."

After the victory on the Cross, which consists in willingly and freely assuming the cruel death to carry out the mission, the second scene and moment of Christ's victory is in Hell. The line "hweðere eft dryhten aras / mid his miclan mihte" (lines 101b-102a) "Yet the Lord rose / with his great strength" shows his authority over Satan as well as the later description of the Harrowing: "Se sunu wæs sigorfæst on ðam siðfate, mihtig and spedig," (lines 150-151a) "On that journey the Son was victorious, / strong and successful", and then again "anwealda ælmihtig" (line 153a) "almighty Ruler" appears as a version of the overall present "ælmihtig god". No Harrowing passage is contained in the narrative of the crucifixion. It is missing as it is not a direct experience of the Rood itself, only the burial of the crosses is alludes to the Harrowing in the words "deep

³⁰ GARDE, 1991, 96.

³¹ GARDE, 1991, 96.

pit”, thus creating the chiasmic structure at this level as well. The power of Christ as Victor of the universe is emphasized even more by the fact that this passage is found at the end of the poem.

Christ as the Healer appears only indirectly, when the healing capacity of the Rood is mentioned, which clearly originates with him. This origin would not be questioned by a reader familiar with the Gospels presenting the narration of Christ's healings. He is presented as a healer of souls; the line about the renewed hope stands for it: "Hiht wæs geniwad" (line 148b) "Hope was renewed".

The Rood depicts the Last Coming of Christ as the coming of the Judge. The line "se ah domes gewæld" (line 107b) "clearly mentions this power of judgement. Primarily being a legal phrase, it also implies the concept of right and of authority. In an indirect way, this power will be partly bestowed on the Rood itself.

The authority of the Rood

No description of the Resurrection closes the narrative of the crucifixion either, but directly the image of the elevated, exalted cross marks the beginning of the new section, the third one. This method of using stylistic disjunctions also serves as an artistic device which augments the power of the Sign.

The Cross itself is presented here in a completely changed status, from 'gealga treow' it is transformed into victory-emblem, from the historical tree into eternal sign. In the second part of its discourse, after the narration, he proclaims his own power uncovering its new identity: "Førðan ic prymfæst nu/ hlifige under heofenum" (84b-85a) "wherefore I now stand in high, / glorious under heaven". The fact of elevation, and consequently, its visibility alludes to the origins of this new state, the crucifixion, stressing the new identification with Christ. This identification is even more accentuated by a scriptural allusion to Isaiah describing the suffering servant, that is the Messiah in the line "Iu ic wæs geworden wita heardost,/ leodum laðost, (87-88a) "Long ago I became the worst of tortures, / hated by men", now this description denotes the Rood. The same is also underlined through the allusion to the completion of the typological sign of the elevated brass serpent: it could heal just as the elevated cross now can heal: "ond ic hælæn mæg/æghwylcne anra, ðara ðe him bið egesa to me." (lines 85b-86) "And I can heal/all those who stand in awe of me." Here as well, the prefigure of Christ, that is, the image of the serpent fuses with that of the Rood, suggesting that the figure of the elevated Christ and the Rood are in a way inexchangeable. The semiotic richness of the allusions and the multiple typological transfers add an artistic dynamism of high quality, which could be perceived as such by the

contemporary reader/listener, most presumably familiar with the typological correspondences. The reference to physical healings unquestionably testifies to the presence of the sacramental character as a result of an inner identification with Christ and of the transfer of his healing powers. What is more, the Rood even shares Christ's capacity to give life as a result of its partaking in the suffering: "ær ðan ic him lifes weg/ rihtne gerymde" (lines 88b-89a) "until I opened / to them the true way of life."

The people bow, pray to the Rood as a mark of general acknowledgement of its authority. Later he commands, which is a sign of authority: "Nu ic ðe hate, ðæt ðu ðas gesyhðe secge mannum" (line 95a-96), "Now I command you, my loved man,/ to describe your vision to all men" and entrusts with a mission, similarly to Christ, who gave the universal call to His followers to proclaim the Gospel. ("These twelve Jesus sent forth, and commanded them" (Matthew 10, 5) and "As the Father sent me, so I am sending you" (John 20, 21).

The right of the Rood to judge is indirect and is expressed by the overt and verbatim mentioning of the saving power of the sacramental sphragis, the character on the heart, received in the sacrament of baptism: "ðe him aer in breostum bereð beacna selest" (line 118) "who has carried the best of all signs in his breast." The following parallel with Mary is justified by the fact that both Mary and the Cross have contributory roles as mediators due to their partaking in the redemption.

The effects of the sign of the Rood on the Dreamer

The last part, beginning with line 122 with the discourse of the Dreamer presents the impact the Rood had on the Dreamer as a sacramental sign. Almost all the characteristics of such a process are detectable. An important inner change occurred in the Dreamer since the first section. Even formal devices underline this: the shift of time from a narrative past tense used in the first section to the present in the last part. The long narrative and exhortation of the Rood renders it presumable that the cognitive recognition of the significance of the crucifixion and of redemption had a major role in this case. The understanding of the message of the Rood about the possibility of salvation through the sign of the cross, as it claims proudly for itself, explains the joy of the Dreamer to a great extent but not exhaustively. The epithets characterizing his feelings are in a sharp contrast with those in the opening vision: "ic synnum fah" (line 13b) "I was / stained by sin" "forht ic wæs" (line 21a) "I was frightened", 'hreowcearig' (line 25a) 'sad', etc. Now the Dreamer's state is changed into "bliðe mode,/elne mycle"(122b-123a) "eager/ and light-hearted", in spite of the loneliness, caused

by a positive, constant desire for the presence of the cross.

The interesting question here is how this undeniably deep and basic change occurred, from an overwhelming sense of sinfulness to a "light-hearted" state, from passivity to an intense desire for action, even if it means also the "passive" action of contemplation. The activity of a sacramental agent, provoking essential changes in one's being, would provide an explanation in this case as well. The presence of the "beacna selest" on the heart, that is of the sacramental sign of the cross, has the influence on its bearer giving a desire for celestial things. In the poem the longings for the presence of the Cross is also a classic symptom proving the work of the Holy Spirit, which is specially bound to the sacraments, where the taste of the divine presence generates a more intense desire for a closer communion with God. The desire to be alone, in contemplation of the Cross is emphasized. The line "Me is willa to ðam /mycel on mode" (129b-130a) "these longings master/ my heart and mind" reinforces this exercise of the power of the Rood over the Dreamer. The term 'mycel' hints to its strength, and in the idea a certain possession, belonging is also suggested. The notion of a new belonging is the second effect of the presence of the 'sphragis', which is the sign of possession of the master.³² This aspect is repeated in the following line, and the term used is very expressive. "Mundbyrd" means protection, allegiance and was used as a legal term denoting the protection granted by a superior in return for a service. The term also implies the meaning of belonging, supposing a treaty ensuring the right for protection, and besides the associations to the feudal system, the concept of "sphragis" provides a more exhaustive understanding of the significance of the term here. The aspect of protection included in the notion of the sacramental sphragis means, firstly, defence from evil; secondly, from the viles of earthly life; thirdly, of eternal damnation. A duality of meaning is detectable in the word "mundbyrd" also according to Swanton:³³ it can mean both protection and hope, suggesting an allusion to the Last Judgement as an occasion of the exercise of the protection of the Rood. This aspect will appear later in a more expressed way. The heavenly protection is put in contrast with the earthly

³² The signaculum, or sphragis also represents the belonging to Christ, the King. Augustine uses the term "character" meaning a sign marking a possession, but at the same time a belonging as well, where the allusions to the contemporary military custom are easily detectable. The most frequent use of the term appear in the context of "sign of the King", "character of the King" or "the character of the Emperor". These naturally refer to the kingship of Christ, and the Christians as being enrolled in his army, sharing his victory as well, and the image of the Christ-Victor is a preferred image for centuries in the early Christian literature. The belonging to Christ is strongly implied.

³³ SWANTON 1987, 147.

one expected from influential friends. The expression "ricra feala /freonda" (131b-132a) "many friends/ of influence" fits well into the context of this whole part built upon the display of power-relations, authority and rights of possession.

The Dreamer expects to be finally seized by the Rood and lifted up to Heaven on the Day of Judgement, trusting in its power to do so. The aspect of belonging is at work again: the Rood will come to take those who are His. Artistically this line is interesting, it is a disjunction from the common doctrinal image of Christ coming for his people. This replacement creates again an emphasised identification between the figure of the Cross and that of Christ, and is explainable and justifiable by the attribution of sacramental power to the Cross. Thus, like Christ, the Rood has the right and authority to take the believer honouring it into eternal life. Moreover, the presence of the sacramental sphragis enables the recognition of the believer as a member of the saved. The presence of the sacramental sign of the Cross is the representative of Christ, and the sudden shift in the following lines from the mentioning of the Rood to the reference to Christ "Si me dryhten freond" (line 144b) "may the Lord be a friend to me" accentuates this. Interestingly, in this phrase the cross is presented again in its status as a simple gallows: "gealgtreowe" (line 146a), which, through its stressedly negative meaning refocuses the attention back on the supremacy of Christ.

The Dreamer receives his mission from the Rood, and this is a special mission, which implies an intentional choice of person. The consecration, the aspect of setting apart implied in the concept of sacramental "sphragis" is detectable here.³⁴ Through his mission the Dreamer becomes fully a member of the community of those to whom he is sent.

The reception of a calling creates a typological similarity between the Dreamer and the prophets of the Old Testament. The same process of empowering through divine intervention is present in both cases, in the case of the prophets through the direct action of the Spirit of God, in the Dreamer's case through the effects of the sacramental sign of the Cross. The Dreamer is capable of retelling the lesson received from the Cross: he gives proof that he understood it correctly. Moreover, the lofty tone shows that it is not only knowledge that he gained but a deep conviction, which will result in being in community with the Rood first, and second, in recognising his task to tell its story to "secge mannum" (line 96b). His credal exposition of the essence of the message is of a rare conciseness

³⁴ The aspect of setting apart is an important element of the sphragis. It meant not only a mark of belonging but it also had a far deeper significance: that of the consecration, which implies an essential inner change of character as well, as a consecration of the person to Christ.

and so of an undeniable artistic value in lines 145-149. This capacity of understanding also refers to a sacramental phenomenon, namely to the sudden capability of a correct and wholly incorporated exegesis, which is possible through a divine intervention of the Spirit of Truth, as N. A Lee interprets St. Leo the Great's eighth homily on the Passion: "how gazing upon Christ lifted up on the Cross we are to see more than the physical appearance; enlightened by the Spirit of Truth we are to detect the refulgent glory of the cross."³⁵ Thus the self-interpretation of the Rood is taken over by the Dreamer himself, accomplishing his mission of proclamation of the glory of the Rood, the "living sign" of Christ.

Conclusions

The analysis of this text was limited to the survey of only some criteria as being devices of an investigation of the functioning of the Rood as a sacramental sign. Neither does this paper claim a full discovery of the significance of the figure. The poetic presentation of the Rood follows the processes of unfolding of its complex identity. However, it seems that a deeper understanding of the nature of identifications between the Rood and Christ is possible through the attribution of these also to the presence of the sacramental nature of the Rood. The analysis of the transfer of essence and attributes in sacramental realities provides us important clues for detecting the different roles the Rood plays in the different parts of the poem, and also how its changing status influences the development of the Dreamer's character as well. The closer view gained in the course of the investigations of the complex figure of the Rood results in a greater admiration of the high level of artistic representation of this uniquely beautiful poem.

References

- AUGUSTINE. *De Civitate Dei*. Corpus Christianorum, Series Latina 48. Brepols, Turnhout, 1955.
- AUGUSTINE. *De Doctrina Christiana*. MARTIN, Joseph (Ed.). Corpus Christianorum, Series Latina 32. Brepols, Turnhout, 1962. Trans. ROBERTSON, Jr. D. W., *On Christian Doctrine*. Bobbs-Merrill, Indianapolis, 1958.
- AUGUSTINE. *Epistula*. Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum. Tempsky, Vienna, 1966.

³⁵ LEE 1972, 477.

AUGUSTINE. In *Ioannis evangelium tractatus*. Corpus Christianorum, Series Latina 36. Brepols, Turnhout, 1955.

BEDAE VENERABILIS. *De arte metrica, De schematibus et tropis, De orthographia*. JONES, Charles W. (Ed.). Opera, Pars I, Opera Didascalica. Corpus Christianorum, Series Latina. Brepols, Turnhout, 1968.

BURROWS, J.A. 1959 "An Approach to The Dream of the Rood": *Neophilologus* 43, 126-27.

FÜGLISTER, Robert L. 1964: *Das lebende Kreuz*. Benziger Verlag, Berlin.

GARDE, Judith N. 1991. "The Dream of the Rood, Crucifixion Tree: Tree of Life": *Old English Poetry, Medieval Christian Perspective. A Doctrinal Approach*. Brewer, Cambridge, 1-112.

GREGORY OF NYSSA. *Sermon in Diem Luminum*. GEBHARDT E. (Ed.). *Gregorii Nysseni opera*, vol. 9.1. Brill. Leiden, 1967. 221-42.

IRVINE, Martin 1986. "Anglo-Saxon Literary Theory Exemplified in Old English Poems: Interpreting the Cross in The Dream of the Rood and Elene": *Style* 20.2 157-81.

IRVINE, Martin 1994. *The Making of Textual Culture*. Cambridge University Press, Cambridge.

ISAACS, Neil D. 1968 "Progressive Identifications: The Structural Principle of the Dream of the Rood.": *Structural Principles in OE Poetry*. University of Tennessee Press, Knoxville 3-18.

LEE, N. A. 1972. "Unity of The Dream of the Rood.": *Neophilologus* 56 470-484

ORTON, Peter 1980. "The Technique of the Object-Personification in The Dream of the Rood and a Comparison with the Old English Riddles": *Leeds Studies in English* 11, 1-18.

PASTERNAK, Carol Braun 1984. "Stylistic Disjunctions in The Dream of the Rood": *Anglo-Saxon England* 13, 173-75.

PIGG, Daniel 1992. "The Dream of the Rood in its Discursive Context: Apocalypticism as Determinant Form and Treatment": *English Language Notes* 29.4, 13-22.

SWANTON, Michael (Ed.) 1987. *The Dream of the Rood*. University of Exeter Press, Exeter.

WOOLF, Rosemary 1958. "Doctrinal Influences on *The Dream of the Rood*": *Medium Aevum* 27, 137-53.

PÉRI-NAGY ZSUZSANNA

”Be ye mad?” Around Fools in Chaucer’s Troilus and Criseyde

The question in the title was formulated by a noble, elegant and fragile lady, Criseyde, and was addressed to her honorable uncle. A few lines later, the same lady reinforces her utterance, leaving no doubt that she had chosen her somewhat surprising words: “3e ben so wilde” conscienciously. Although the phrases were meant to express the indignation of a young widow on hearing her uncle’s invitation to merriment in the nice May weather, the form of the expression still remains slightly odd. Reading further the text would strengthen this sense of incongruity: in this elegant and nicely chiselled late-medieval tragic romance all the main characters seem to adopt similar forms of address and phrasing quite often though. “Uncle deere, ffor goddes loue” sighed in one phrase with “be ye mad?” is not quite typical even by Chaucerian standards.

Although the text of the *Troilus* contains a surprisingly high number of the word ‘fool,’ and a great variety of terminology denoting the same notion,¹ it has escaped all examination of the aspect of the function of the ‘fool’ so far.² Scholarly attention has turned mainly to the fools and jesters of medieval courts,³ Chaucer’s texts have gained little scrutiny. Stephen Harper, examining Chaucer’s “The Summoner’s Tale,” argues that Jankyn, the lord’s squire, plays the role of

¹ Chaucer’s *Troilus* contains around 80 examples of the term ‘fool’ and its synonyms. The statistics were made using the corpus of the electronic Middle English Compendium of the University of Georgetown, as well as by consulting other major works in print. However, due to the incomplete nature of the corpuses no claim can be made about the all-inclusiveness of the survey, and it is obvious that the investigations cover only a limited amount of texts written in Middle English.

² This is even more surprising considering that the text has been subdued to a large variety of critical scrutiny.

³ See early studies by B. Swain. *Fools and Folly during the Middle Ages and the Renaissance*. New York: Columbia University Press, 1932.; Enid Welsford. *The Fool: His Social and Literary History*. London: Faber and Faber, 1935; see also William Willeford. *The Fool and His Scepter*. Evanston, Ill.: Northwestern University Press, 1969. Later scholarship may be exemplified by Janet T. Nelson. *Politics and Ritual in Early Medieval Europe*. London: The Hambleton Press, 1986.; as well as by B. K. Otto. *Fooling around the World: The History of the Jester*. Chicago: University of Chicago Press, 2000.

a court jester in the poem.⁴ Rose A. Zimbaro's article about the *Book of the Duchess* seems to be one of the few pioneering works about how Chaucer incorporated folly in the main structure of his work.⁵

The *Troilus*, as regards the incidence of the word 'fool' and its synonyms, can be paralleled only by the *Canterbury Tales* (with approximately 50 examples); the *Early South English Legendary* (with approximately 46 examples); and the *Confessio Amantis* (about 16 examples); fewer cases can be found in polemical material, such as in Peacock's *Repressor* (around 11 examples) and in Wycliff's works, then considerably lower numbers follow. The reason for this abundance in the romance is presumably the important role the term plays. In my opinion this great number of occurrences; the use of uncommon forms denoting 'fool' for example 'nyce'; the variety of formations; the unparalleled ways of addressing, all suggest that Chaucer used the notion of fool-folly conscientiously, as a unique means to form his characters as well as to depict the ambiguity of a multi-faceted reality, which seems to be one main artistic goal of his whole literary oeuvre. The similarities of the use of the term in Gower's *Confessio Amantis*, composed right after the coming out of *Troilus*, may be a proof that his closest contemporaries recognized Chaucer's intentions and the significance of his game with the word folly within his text.

'Fool' all over

The different forms of the 'fool' vary in their semiotic mapping as well as according to the degree of their stylistic strength. The alternative use of *fool*, *fol*, *wood*, *mad*, *nyce*, *frenetik*, *furie*, *rage*, is also counterpointed by the extensive presence of such terms as *sapience*, *wise*, *konning*, etc. The one-word forms are interchanged with longer expressions, which are, in most cases, understatements in the form of circumscriptions: "Now knowe I that the reson in the failleth" (Book I, 764), "right at my wittes ende" (Book III, 931) "neigh out of my wit I breyde" (Book V, 1262), etc. Their use cannot always be determined by clear-cut differences in meaning, except for the *mad-frenetik-furie* group, quite often the terms 'fool', 'mad', 'nyce' are used interchangeably. There is a number of proverbs about fools in the text: "But alday failleth thing that fooles wenden" (Book I, 217); "I shal byjaped ben a thousand tyme/ More than that fol of whos folie men ryme" (Book I, 531-32); "As don these foles that hire sorwes eche/With sorve, whan thei han mysaventure" (Book I, 705-06). They definitely add colour

⁴ HARPER 1999 12-15. He states that it is possible that Chaucer encountered court fools during his travels in Italy.

⁵ ZIMBARDO 1984, 333-335.

and hue, but are not always understandable. Sometimes it seems impossible to trace the origin and meaning of the proverb, not even the context helps in the uncoding: “Or was bold, to synge a fool a masse” (Book III, 88).

Fools are mentioned in the text from the very beginning to the end. The most occurrences, 20 examples can be found in Book IV; in Book I and in Book III there are 19; in Book II 16; then they are diminishing, in Book V they appear only 8 times. (not to count the paraphrased expressions). All the main characters apply the term or its synonyms, Pandarus proves to be the main user of the notion. Even Diomedes quotes a proverb in his very first inner monologue: “*He is a fool that wol foryete hymselfe*” (Book V, 97-98).

What can be folie or why can one be a fool? Naturally, as the genre of courtly romance requires, love, the denial of love, lamenting the loss of love and jealousy begin the list. Sometimes the meaning is somewhat blurred, as in Book I, lines 545-47: “Al was for nought, she herde not his pleynte,/And whan that he bythought on that folie,/ A thousand fold his wo gan multiplie”, where folie can mean Troilus’ state of love, and also the fact that Criseyde does not know about his sufferings, and most likely both. Then more interesting instances follow: the foolish company of women who came to console Criseyde; believing in dreams and fearing auguries (although they proved to be true), etc.

A more intriguing question is what appears as stereotyped, and what not, in Chaucer’s treatment of fools. A long tradition of romance literature, based on the antique heritage of classical poetry, which were widely read, determined the terms and rules of courtly love, with Andreas Capellanus’s work, *De arte amandi*.⁶ Here a significant role is given to such cases when Love and Reason are at war. Reason does not follow Love’s command, the loss of reason by Love follows, that is when Love makes one a fool. Saunders maps some of the examples of the French romance literature,⁷ then turns to Chaucer:

Love is repeatedly portrayed in terms of paradox, ambiguity, duality in Chaucer’s writing. (...) Such dualities, whether bittersweet or tragicomic, are

⁶E. Talbot Donaldson attacked the concept of courtly love by asserting that the idea itself is a coinage of scholars too eager to construct their own system of codes. TALBOT DONALDSON 1965, 65-83.

⁷“In his (Chrétien de Troyes) *Le Chevalier de la Charrette*, love madness, rather than reason underpins high chivalric achievements, and Chrétien plays with this pattern in different ways in both *Le Chevalier au Lion* (Yvain) and *Erec et Enide*, while Cligés offers a rather more satirical perspective. She also treats the case of Marie de France who, mainly in her *Les Deux Amants* explores the complex balance of reason and passion in love: “Marie memorably characterizes great love as lacking in moderation through its very nature, but is not unequivocal in her celebration of such emotion.” SAUNDERS 2006. 134-156, 138.

characteristic of Chaucer's polyphony, lightness of touch and unwillingness to offer closure, but they also reflect the complicated, multi-faceted quality of attitudes to love in the medieval period.⁸

In the same way, the references to the fool in Chaucer, even if they belong to the "fooled by love" category, present a more complex image than the stereotypical cases of the mad for love, maddened by love, mad with jealousy, fooled by love, maddened by the loss of the lover issues in the majority of contemporary courtly romances.

The question of addressing

The most striking cases in which Chaucer's use of the 'fool' definitely differs from the stereotyped solutions are those of address. Only once is the fool used in a direct address form outside *Troilus and Criseyde* in Chaucer's works, and apart from these (comma) very few examples seem to exist in major literary works of the period where such a form of address can be found. Therefore the surprisingly frequent use of this uncommon form of address in *Troilus* gains real significance.

The first case occurs when Troilus turns to himself, realising he fell in love: "O fool, now artow in the snare,/ That whilom japedest at loves peyne" (Book I, 507-08). Then Pandarus addresses Troilus when they first meet and Troilus confesses that he is in sorrow because of love: "How hastow thus unkindely and longe/ Hid this fro me, thow fol?" (Book I, 617-18). Strong formulations follow: "Swych is delit of foles to bywepe/Hire wo, but seken bote they ne kepe./Now knowe I that the reson in thee failleth." (Book I, 763-765). A little later Pandarus mentions his friend's "foolish wilfulness", which Troilus realises himself "and thoughte anon what folie he was inne" (821). The list could be continued with many examples.

Criseyde also joins them when, in Book II, she meets her uncle and Pandarus asks her to be merry and dance: "Be ye mad?" (Book II, 113), and adds the line also quoted above: "3e ben so wilde". Pandarus does not remain indebted to her, either, with a kind way of characterization: "Discrecioun out of youre hed is gon" (Book III, 894). The text of all the Books of the *Troilus* abounds in further cases of denominations and self-characterisations of similar kind.

Several questions must be asked: Why are there so many examples? Was this form of address customary? Did it depend on the degree of intimacy of the relationship between the addressor and addressee? The scarcity of examples outside the *Troilus* does not allow satisfying answers. Then, what could be the reason of

⁸ SAUNDERS 2006. 136.

Chaucer's use? A more thorough and complex scrutiny of the mechanisms of characterisation Chaucer built up would promise some results, which will follow in the next chapter. First, however, another interesting phenomenon will be examined, that is, a case of presumable contemporary imitation of this impertinence.

The surprising forms of addressing with 'fool' in the *Troilus* is only paralleled by John Gower's *Confessio Amantis*, a poem similar to *Troilus and Criseyde* in many respects. The *Confessio* was written right after the *Troilus*, which presumably was produced between 1382 and 1386, while Gower began to work on the *Confessio* in 1386 and had finished it by 1390.⁹ Chaucer had in part dedicated his *Troilus* to Gower, (Book V, 1856-1859): "O moral Gower, this book I directe/To the," also he himself persuaded Gower that English was a suitable language for poetry. There is further evidence of their friendship as well, therefore the assumption that Gower read and admired *Troilus* before or while composing the *Confessio* seems plausible. While much ink has been spilled on the influence Gower had on Chaucer when writing the *Canterbury Tales*, mainly in the case of the tale-genre, and traces of Gower's admiration of Chaucer's *Legend of Good Women* has been detected in the *Confessio*, not as much scholarly attention has been given to the influence *Troilus* might have exerted on the writing of the *Confessio Amantis*, although several similarities are known evident.

Addressing is then one case where this impact is detectable. In other texts even fewer cases can be found: In *Piers Plowman* Conscience says once "Come with me, 3e fooles" (Passus XXIII, 74). In Wycliff¹⁰ it appears only once in a scriptural quotation; in Chaucer himself, in the later *Canterbury Tales* also only one case can be found, namely in the *Prologue of the Miller's Tale*, where the Host addresses the Miller thus, accusing him of being drunk: "Oure Hoost answerde / tel on a deuele wey / Thow art a fool / thy wit is ouercome" (line 3135). In the *Confessio*, however, four cases of direct address are formulated in such terms. Considering the length of the work in comparison with the length of the other texts cited above, the difference in numbers is obvious. The cases are: "Ha fol, how thou art forto wyte," / The king unto his brother seith, (Book 1, 2214); "I make many a wofull mone / Unto miself, and speke so: / "Ha fol, wher was thin herte tho, / Whan thou thi worthi ladi syhe?" (Book 4, 598);

⁹ "Doubtless, to informed observers in the court of Richard II, *Troilus and Criseyde* and the *Confessio Amantis* might have appeared to contain various features in common. The *Confessio*, however, may not have been more than a few lines on parchment when *Troilus* was completed — a fact we often forget when we envision the "moral Gower" of Chaucer's dedication." YEAGER 1984, 87-99.

¹⁰ MATTHEW (Ed.) 1880.

“For evere whan I thenke among / How al is on miself along, / I seie, "O fol of alle foles, / Thou farst as he betwen tuo stoles” (Book 4, 625); and finally: “Cesar ansuerde and seide, "O blinde, / Thou art a fol, it is wel sene / Upon thiself:” (Book 7, 2474). In the first instance it is the king who addresses his brother, in the two following ones the characters speak to themselves, and in the last one Caesar is defining his subject as “thou art a fol.”

In *Troilus*, the forms are more courageous, more incongruous with the situations in which they are uttered, where the relations between addressers-addressees account for the choice of such terms even less than in the case of the *Confessio*. The relation of the king or Caesar and their subjects (even if this is the brother of the king in the first case) presupposes a more permissible liberality on the part of the addresser, the King, than the relation between two friends, where, as in the case of Pandarus and Troilus, the addressee has a much higher rank in society than his addressor. As for Criseyde, asking her famous question “Be ye mad?” to Pandarus, the situation is even more awkward. There is a triple subordination here in relation to Criseyde: she is the niece, the younger and (*the*) less learned one, the woman. However, the similarities between the two works bear real comparison.

The uncommonly frequent appearance of the form ‘nyce’ meaning ‘fool’ is the other example which supports the supposition that Chaucer’s *Troilus* had a direct influence on the *Confessio*. ‘Nyce’ appears only nine times in the *Canterbury Tales*, three of which are rhyming pairs as ‘vice-nyce’, and two are duplicates “lewed and nyce”; in *The Parliament of Devils*¹¹ only three cases are present, from which two are duplicates “fool and nyce”; in Hoccleve’s works¹² it appears only twice, both in duplicates: “lewed and nyce”, and “not so nyce ne so madde”. The extensive usage of duplicates, that is when the meaning of the word is reinforced by a synonym, seems to suggest that the signification of ‘nyce’ was not yet fixed and clear. However, in *Troilus* we have 20 examples of ‘nyce’, outnumbering even the use of the word ‘fool’ (of which there are only 16 cases), although that was the accepted and commonly used term for the concept. The majority of the appearances of ‘nyce’ betray a self-assured usage as very few duplicates are to be found and only rarely is it present as if called to rhyme with ‘vice.’ The *Confessio* closely follows its forerunner with 15 examples, (of which only 4 are rhyming pairs with vice), also here ‘nyce’ coming before the version ‘fol’, which appears in less cases, 14 times. Consequently, this singular word-choice of ‘nyce’ instead of a variety of possibilities as fool, wood, mad, frenetik,

¹¹ FURNIVALL (Ed.) 1895.

¹² FURNIVALL (Ed.) 1925.

in rage, etc.; as well as the appearance of a similar insolence of the characters in their way of treating each other present small, but convincing evidence that Chaucer's style and rhetorics had of some kind of impact on the *Confessio*.

Characterization

The manifold use of the 'fool' defines to a great extent the formation of the characters, being one major means of identification and self-identification, an essential element of creating or deconstructing self-esteem. The heroes characterize themselves and each other along such terms, too: I, or you, have or do not have wit, are fool or not. The same happens even with the minor protagonists, as Diomedes, who defines himself in such terms: "Now am I not a fool..." (Book V, 786); also Cassandra is accused by Troilus to be "Fool of fantasie" (Book V, 1523).

Troilus is extensively characterized by his use of 'fool' and 'foolishness' and also by how he and others consider him in this aspect. The excesses of his personality are thus also well mirrored. In Book I, Pandarus accuses Troilus of himself being the cause of all his troubles, as he accused the deity of Love and all the lovers of being fools, what is more, using really strong and ironical terms: "Seynt Idiot, lord of these foles alle!/Of nycete ben verray Goddes apes" (Book I, 910, 913). Later Troilus calls even the sun a fool: "And ek the sonne, Titan, gan he chide,/And seyde, "O fool, wel may men the dispise" (Book III, 1464-65). In his very first appearance his haughty pride is formulated along these lines: "He wolde smyle and holden it folye" (Book I, 194), that is, he condemns love and the lovers: "O veray fooles, nyce and blynde be ðe;" (Book I, 202). After his 'conversion' to the company of lovers, Troilus despises the other group of people: "And whoso seith that forto loue is vice,/...He outhur is enuyous or nyce", (Book II, 855-57); then again later on: "Thei callen loue a woodnesse or folie" (Book III, 1382), and continues: "To techen hem that they ben in the vice,/And loueres nought, al-though they holde hem nyce," (Book III, 1392-93) with the same excessive vehemence he himself branded lovers as fools before.

The identification of Troilus whether he is or is not a fool is constantly changing throughout the poem. At first, the Narrator characterizes Troilus as being a fool himself, in a foolish world: "O blynde world, O blynde entencioun!/How often falleth al the effect contraire/Of surquidrie and foul presumpcioun!" (Book I, 211-13), and "This Troilus is clomben on the staire/And litel weneth that he moot descenden/But alday faileth thing that fooles wenden." (Book I, 215-17). In the question of Troilus being foolish or wise when falling in love, Chaucer does not take a stand at the beginning, but leaves the matter in its dubious state:

“By nyght or day, for wisdom or folye,/His herte, which that is his brestes eye,/Was ay on hire,” (Book I, 452-54). Troilus identifies himself as being fool to be so much in love: “O fool, now artow in the snare” (Book I, 507), and continues his woos mentioning his foolishness on two more occasions in the same monologue. Pandarus calls Troilus outspokenly a fool on their first meeting: How hastow thus vnkyndely and longe/Hid this fro me, thow fol?” (Book I, 617), and goes on reproaching him for his “vnskillful oppynyoun” (790), and “foolish wilfulness” (793). Pandarus tells Troilus continuously off for being foolish: “Thi nyce fare” (532), and “Now is nat this a nyce vanitee?” (536); later he tries to manipulate Troilus by threatening that Criseyde will also hold him as foolish: “Peraunter she myghte holde the for nyce/ To late hir go thus to the Greekis oost” (Book IV, 598-599.) He even describes Troilus to Criseyde as being mad with love for her: “That, but he ben Al fully wood by this, / he sodeynly mot falle in-to woodnesse” (Book III, 793-794).

However, Troilus tries hard and continuously to alter his friend’s opinion of him: “But herke, Pandare, o word, for I nolde /That thow in me wendest so gret folie,” (Book I, 1031); and later on again: “But here, with al min herte, I the biseche/That nevere in me thow deme swich folie;” and: As I shal seyn: ...I am nought wood, al if I lewed be!/It is nought so, that woot I wel, pardee!” (Book III, 393-399). As a sign of his hesitant nature, in Book III he characterizes himself again as being a fool for love.

Troilus tries to persuade Criseyde to flee with him, by warning of folly repeatedly in two subsequent strophes: “And thynk that folie is, whan man chese,/ For accident his substaunce ay to lese” (Book IV, 1504-05), and “Thus mene I: that it were a gret folie, /To putte that sikernesse in jupertie” (Book IV, 1511-12). In Book IV, when describing his sorrow, the expression ‘wood’ outweighs all other forms, with the synonyms ‘furie’ and ‘rage’.¹³ Then, alterningly, he tries to persuade himself not to grieve by considering his sorrow foolishness: “Conforte hym self and sein it was folie/So causeles swich drede forto drye” (Book V, 263-64). Thus, Troilus’ personality, his excesses, his stormy outbursts as well as his naiveté are all reflected by his relation to and tackling of ‘folie’.

The character of Criseyde is very complex,¹⁴ Saunders even claims that “She

¹³ “While Chaucer uses a familiar set of images, the physicality of his descriptions is extraordinary, particularly in Books IV and V, when Troilus is literally unmade by love. His suffering is characterized by swoons, frenetic madness, nightmares, (...) until finally he wastes away to a shadow of his former self.” SAUNDERS 2006, 140.

¹⁴ For the history of criticism about Criseyde’s character, see E. Talbot Donaldson “Criseyde and her Narrator” in Donaldson. *Speaking of Chaucer*. pp. 65-83; and “Briseis, Briseida, Criseyde, Cresseid: Progress of a Heroine.” in Edward Vasta and Zacharias P. Thundy. Eds.

represents the central enigma.”¹⁵ She is first depicted as being “out of her wit for sorwe and fere” (Book I, 110). Criseyde considers a surprising variety of things to be folly. These form the major events of her life described in the romance, for example, first, to put into jeopardy her free state of a widow, then not to consider the high birth of Troilus. Balancing whether she should accept Troilus’ love or not, a main argument of hers is this: “And ek I knowe, of longe tyme agon,/His thewes goode, and that he is nat nyce” (Book II, 722.23). Her hesitations and sudden changes of opinion are also well mirrored by her changing opinions as to what is foolish and what not. In Book IV, for example, she also lies in sorrow: “Ther as she lay in torment and in rage” (Book IV, 811), then, abruptly, a little later she persuades Troilus not to be sad about their separation, as sadness is foolish in that case: “And seketh nought how holpen forto be/It nys but folie and encesse of peyne” (Book IV, 1256-57). She encourages herself with in the same terms: “But certes, I am naught so nyce a wight/that I ne kan ymaginen a way/to come ageyn that day that I haue hight” (Book IV, 1625-1627.)

Although she is described as a fine, nice, educated lady, Criseyde’s rhetoric can similarly be characterised by the use of a surprisingly high number of utterances which may pass for swearing, most of them containing references to the loss or sustinance of her wit. In Book III she confirms her faithfulness in such terms, and in Book VI, she even swears by it: “As wood as Athhamante do me dwelle/Eternalich in Stix, the put of helle” (Book IV, 1539-40), and later she repeats her vow, with similar variations: “And while that God my wit wol me conserve,/ I shal so don” (1665-1666). The romance figure of the immaculate lady is rendered much more complex by Chaucer using this device, adding a really queer note to her personality, which is described already as ambiguous by a variety of other methods as well.

Norm Classen provides a very expressive characterization of Chaucer's love for ambiguities, to present a multi-faceted reality:

“The pattern of the opening stanza does not suggest that Chaucer negates straightforward statements, rather, (...) he suggests that concepts do not resolve into singularities. He discloses additional possibilities, deepens the

Chaucerian Problems and Perspectives: Essays presented to Paul E. Beichner C. S. C. Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press, 1979, 3-12. From among influential later studies see Priscilla Martin. *Chaucer's Women: Nuns, Wives and Amazons*. Iowa City: University of Iowa: Press, 1990.; Jill Mann, *Geoffry Chaucer. Feminist Readings*. Hemel Hempstead: Harvester Wheatsheaf, 1991, etc.

¹⁵ SAUNDERS 2006, 139.

sense of a range of additional meanings and brings them into proximity with one another. The desire to provide guidance confronts and perhaps sublimates the reality of doubling, of intrication.”¹⁶

Chaucer’s characterisation of his heroes by their manoeuvring with folly has a stylistically grotesque content. The impertinence of their way of addressing by calling each other fools serves this same aim, enriching the characters with new, more bizarre traits, rendering them emphasizedly down-to-earth.

This ambiguity is the most expressed in the person of Pandarus. He is the one who bears the main artistic weight of what Chaucer could attain by his game with ‘fools’ and ‘foolishness’ in the *Troilus*. His complex and ambiguous character leaves space for a similarly complex and intricate construction of a new treatment of the configuration of fools, the wise, and their combinations.

Pandarus is first of all qualified by his rhetorical art. He is the Great Speaker, the man of words and persuasion, which tends to turn into manipulation. In Book II, lines 57-60, his first characterization can be found formulated along these same lines: “That Pandarus, for al his wise speche,/ffelt ek his parte of loues shotes keene,/That koude he neuere so wel of louyng preche,/It made his hewe a-day ful ofte greene.”

Chaucer’s love for ambiguities also gains space in his treatment of the counterpoints wise versus fool. Although these are rather stereotyped in contemporary texts, in *Troilus* they gain new forms and content. Pandarus is the person who displays his rhetorical art by playing around with these in new and effective ways. In other texts, a great majority of cases are those, where the mentioning of fools appears in relation to vices and virtues, (vice being foolishness, virtue wisdom), in general in proverbial form, or taken from authoritative texts or wisdom-literature, as e.g. Salamon’s (in a great number in the *Canterbury Tales*). The fools versus the wise setting is also recurrent. Pandarus elevates this dichotomy to semantically stylistically intrinsic and complex formulations, as he uses it as a main means of persuasion. Pandarus manipulates both Troilus and Criseyde. He asks Troilus not to boast, complimenting him: “syn ye be wys,” (Book III, 266); and goes on in the same way: “ze ben to wys to doon so gret folie/ To putte his lif al nyght in iupertie” (Book III, 867-68). Somewhat later, Pandarus encourages him to write the letter to Criseyde: “Thou art wys ynough” (Book III, 1221). He even uses his forceful argument for both characters: “and ye ben both wise” (Book III, 942), and also “syn ye be wise and bothe of oon assent” (Book IV, 932-33). This line also contains a strong element of moral

¹⁶ “Tragedy and Romance in Chaucer’s ‘Litel Bok’ of *Troilus and Criseyde*”, In SAUNDERS 2006, 156-177, 159.

value, the essence of wisdom being virtue, and that of mutual consent, love. It is followed by a less forceful but more practical use of the compliment of wisdom: “Wommen ben wise in short avysemēt” (936), used ironically, which betrays what he really thinks of the real state of affairs.

He also manipulates using the opposite manoeuvre, accusing his ‘victims,’ both Troilus and Criseyde, of being fools, or condemning their foolishness: “Lat be 3oure nyce shame and 3oure folie, ...Lat nycete nat do 3ow both smerte.” (Book II, 1285-87); and again he condemns Criseyde’s “nyce opinioun”, then scolds Troilus: “Lat nought for nyce shame or drede or slouthe” (Book II, 1500); then warns him quite bluntly: “Now thynk nat so, for thow dost gret folie” (Book II, 1510); some lines later again: “Naught oonly this delay comth of folie” (Book III, 879). The list could be extended.

The process of persuasion by the recurrent sequence of “ye be a fool, ye be wise” is sometimes used simultaneously in one strophe or close strophes, visibly not causing any disturbance or perplexity to those addressed by its illogical nature. This may suggest that the logical discrepancy exists to a modern mind, but was of no consequence for the medieval one.

The madness-wisdom duality is thus present in almost all crucial moments, in the great scenes. The expressions appear alone or in a bunch, in one or more consecutive strophes, as an interesting phenomenon. These blocks represent either a game with variations or a probable weakness of the poet to produce new ways of expression, as if loaded by the requirements of so long a work (comma) he could not withstand the mental urge to repeat the same rhyme-constructions.¹⁷ However, real masterpieces of art are produced in the great scenes in series of strophes created with a nicely woven structure of the wise-fool counterpoints. Furthermore the image when Pandarus attempts to present his view of Troilus while trying to attain his goal is artfully rendered in one strophe of intricate twists of being-but seemingly not being wise or foolish, a masterpiece of Pandarus, and naturally, of Chaucer’s art. It is the scene when Pandarus warns Troilus not to boast foolishly with his victory and thus cause harm to Criseyde: “through fals and fooles bost” (Book III, 298):

¹⁷ See for example in Book IV, 353-357: “And Pandare, that ful tendreliche wepte,/In-to the derke chambre, as stille as ston,/Toward the bed gan softly to gon,/So confus that he nyste what to seye --/ffor verray wo his wit was neigh aweye.” This is followed by “The kyng with othere lordes for the beste/Hath made eschaunge of Antenor and 3ow,/That cause is of this sorwe and this vnreste./But how this cas dooth Troilus moleste,/That may non erthely mannes tonge seye;/ffor verray wo his wit is al aweye.” (Book IV, 876-882), etc.

I say nought this for no mistrust of 3ow,
 Ne for no wise men, but for foles nyce,
 And for the harm that in the werld is now,
 As wel for folie ofte as for malice,
 Ffor wel woot I, in wise folk that vice
 No womman drat, if she ben wel auised,
 for wyse ben by foles harm chastised” (Book III, 325);

the end of which is again the manipulative formula of complimenting: “thow art wys, and save alwey hir name” (266).

Pandarus’s inner transformation is also witnessed by and expressed in such terms. After his ambiguous-dubious role as a friend or go-between for Troilus, where his attitude and involvement is not satisfyingly clarified by Chaucer, a moment arrives when Pandarus’s compassion for Troilus seems to become real. After hearing the decision of the City Council to exchange Criseyde for Antenor, Pandarus is described as “Gan neigh wood out of his wit to breyde” (Book IV, 348). Then later, which is even more persuasive of the veracity of his feelings, we read: “And Pandare, that ful tendreliche wepte,/In-to the derke chambre, as stille as ston,/Toward the bed gan softly to gon,/So confus that he nyste what to seye /ffor verray wo his wit was neigh aweye.” (Book IV, 353-357). Pandarus, the great master of speech and rhetoric, becoming silent, loosing the aid of his ready wit, is an image of real dramatic power.

The true identity of the Fool

Pandarus, again to serve his manipulations, quotes the case when the fool re-proofs a haughty lady not to forget that she will be soon old and should make good use of her youth. “The Kynges fool is wont to crien loude” (Book II, 400). This fool is quoted as someone who speaks words of wisdom; and his true qualification and name would rather be that of another fool in Hoccleve’s *Regement for Henry V*, that is, he is a fool-sage: “Now stood a fool sage at the kyng byside” (line 3145). In *Confessio Amantis*, the king’s fool appears in *The Tale of the Travelers and the Angel*:

The king therof merveille hadde,
 Whan that a *fol so wisly spak*,
 And of himself fond out the lack
 Withinne his oghne conscience:
 And thus *the foles* evidence,
 Which was of goddes grace enspired,

Makth that good conseil was desired.
 He putte away the vicious
 And tok to him the vertuous... (Book 7, 3998-4006).

The wisdom of the King's fool becomes apparent and causes the king to turn good. In Chaucer's "Tale of Melibee", the fool argues that the grief of the father is a foolish excess, and against his folly he places the wisdom of Salomon.¹⁸ Analysing *The Book of the Duchess*, Zimbaro states: "My argument is, that here Chaucer deliberately assumes the identity of the fool and offers to his lord folly's redemption from soul-destroying grief."¹⁹ The same duo of the fool and the King is rephrased in the *Troilus*, where Chaucer formulates in the preson of Pandarus a new version of the fool-sage. The medieval fool was often "a learned Latinist and skillful improviser of poetry,"²⁰ and Zimbaro even adds that "throughout the tradition there are close links between the court fool and the court poet. A major office of the fool was to engage in witty verbal exchange with his lord."²¹ It is not surprising, then, that Chaucer gives this role to the knowledgeable Pandarus, the Great Rhetorician.²² Pandarus, again with penetrating irony, marks the role of the Fool-sage, which he has conscienciously taken up: "Thus often wise men ben war by foolys./If thow do so, thi wit is wel bewared;/By his contrarie is euery thyng declared." (Book I, 635-637). And also "Though I be nyce, it happeth often so/That oon that excesse doth ful yuele fare/By good counseil kan kepe his frend ther-fro./ I haue my self ek seyn a blynd man goo/Ther as he fel that couthe loken wide;/A fool may ek a wis man ofte gide." (Book I, 625-630) Pandarus assures Troilus: "I woot well that thow wiser art than I/A thousand fold," (Book II, 1002), and falls out of his role only rarely, when the situation requires so: "Why, don this furred cloke vp-on thy sherte,/ And folwe me, for I wol haue the wite" (Book III, 738-39).

He also assumes the same role before strangers, that is before Elene and Deiphebus: "Now loketh Ye—for I wol haue no wite," (Book II, 1648). He plays the fool, who entertrains, even for Criseyde, to help her finally read

¹⁸ See the legend of King Salomon and Marcolf the Fool: "Sometimes Marcolf parodies, or gives a coarse version of, or exposes some flaw in, the King's wisdom, sometimes they both simply cap one another's proverbs." WELSFORD 1935, 35.

¹⁹ ZIMBARO 1984, 329.

²⁰ WELSFORD 1935, 23.

²¹ ZIMBARO 1984 333.

²² D. J. Gifford makes a very interesting observation that in the earliest illuminations the fool is dressed in a long white gown that has associations both with madmen and with scholars. See D. J. Gifford. "Iconographic Notes toward a definition of the Medieval Fool." *The Fool and the Trickster: Studies in Honor of Enid Welford*. Cambridge: D. S. Brewer, 1979.

Troilus's letter: "Nece, I haue so grete a pyne/ffor loue that euerich other day I faste,/And gan his beste iapes forth to caste,/And made hire so to laughe at his folye,/That she for laughter wende for to dye." (Book II, 1165-69).

The dichotomy of the fool-sage is present everywhere in the great games of persuasion of Pandarus, using the configuration of the King and his foolish/wise counselor, where Troilus is the King, (he was in fact the son of the king), himself the fool/sage, but Chaucer, as Pandarus's character is really ambiguous, subverts the typical and traditional setting and image here as well. The Fool, (Pandarus), notwithstanding his real qualities as an eloquent and witty rhetorician, and success in his manipulations, is in reality not *that* sage (wise), and the King, (that is Troilus), is not *that* foolish, as he deserves real empathy experiencing real sufferings. What is more, Troilus will acquire genuine, divine wisdom in Heaven, but not due to his Fool-sage's intervention, rather against it. Thus Chaucer succeeded again in applying a new twist to the stereotyped figure of the King/Fool, deepening and enriching the depiction of a genuinely ambiguous reality.

Thus ambiguity permeates the whole poem, and is a quality Fortuna, who shapes the destiny of humans, plays with making them partake in both poles of felicity-unhappiness. Zimbaro, writing about the role Fortuna plays in *The Book of the Duchess*, states: "The fool does this by refusing to recognise the lines of demarcation which reason has set. If, he argues, as philosophy proposes, the game of life is a game of chess with Fortune, then all of life has no more validity than a game."²³ In the *Troilus* as well, Fortuna is The Great Deceiver, making humans mistake the true nature of their moments in life, thus fooling them: "...ythonked be Fortune,/ That semeth trewest whan she wol bygyle/ And kan to fooles so hire song entune" (Book IV, 2-4), here Chaucer identifies all living creatures as fools. The Narrator, or Chaucer, expresses the same view in the passages inserted into the text again and again: "O nyce world, lo thy discrecioun!" (Book IV, 206).

Chaucer openly writes about how he perceived and intended his *Troilus* to vacillate constantly between Game and Earnest: "That is to seye, for the am I bicomen,/ Bitwixen game and ernest, swich a meene" (Book III, 253-54). It seems that in the inner textual structure, the insolence of the forms of addressing, the extensive use of understatements, the manoeuvres with fool and folly all serve the hidden mockery Chaucer intends to build up behind the appearance of the seriousness of the scenes. The genre itself is thus conscientiously re-formed in such a way that *Troilus* is simultaneously a real tragic romance and its own

²³ ZIMBARDO 1984, 341.

parody.²⁴ “The pattern of retreat into self-parody”²⁵ recurs throughout the oeuvre of Chaucer. In *Troilus*, a nice example can be found in the Proheme to Book II, where the speech of old times is defined as “nyce and straunge”: “3e knowe ek that in fourme of speche is chaunge/With-inne a thousand 3eer, and wordes tho/That hadden pris now wonder nyce and straunge/Us thenketh hem, and 3et thei spake hem so,/And spedde as wel in loue as men now do,/Ek forto wynnen loue in sondry ages,/In sondry londes, sondry ben vsages.” (Book II, 22-28). Chaucer here seems to plead, in a subtle way, for the acceptance of his text, admitting, and asking for understanding and forbearance for his “nyce” words and “straunge” depiction of love.

Conclusions

Considering the multiple layering of register and signification this artfully written poem displays, the frequent occurrence of the “fool” or “folie” strenghtens this complexity by its stylistic force, in certain scenes also referring to other possibilities of decoding the meaning of the lines: that is, to the possibility of mockery, of understatement. In the stereotyped scenes of the pain of love it serves the stylistic form of exaggeration. However, forms of address such as “Thou fool” mainly help Chaucer’s rewriting of the traditional pathos of the genre, of the Tragedy, the same way as he re-forms the image of the poet himself in *The Legend of Good Women* when the heavy weight of the poet burdens the majestic eagle to the point of complaining, thus pulling the elevated scene-together with the elevated eagle- down to earth. Fools and folly enable Chaucer to create a unique, real complexity in characterization and depiction. The presence of folly weaves through the whole structure of the work, at times displayed at length in newly formed expositions of the scenes of love, at times peering through the fabric of the text, just as the King’s jester, who is not taken seriously, is allowed to whisper or cry out about the unutterable state of things, here the unutterable opinions of the characters of the poem, or maybe of Chaucer himself.

²⁴ On game and earnest of Chaucer Dieter Mehl states: “Chaucer’s narrative technique is playfully experimental rather than neatly consistent, alerting the reader to the possibility of subversive irony and teasing him into imaginative mental cooperation.” MEHL 1986, 224.

²⁵ WALLACE 1986, 19-39.

References:

- FURNIVALL, Federick James (Ed.) 1925. Hoccleve's works. EETS, London.
- FURNIVALL, Frederick James (Ed.) 1895. Hymns to the Virgin and Christ, The Parliament of devils, and other religious poems. EETS, London.
- HARPER, Stephen 1999. "The Summoner's Jankyn as an Artificial Fool.": Notes and Queries 46, 12-15.
- MATTHEW, F. D. (Ed.) 1880. The English works of Wycliff hitherto unprinted. EETS, London.
- MEHL, Dieter 1986. "Chaucer's Narrator: Troilus and Criseyde and the Canterbury Tales.": Piero Boitani and Jill Mann (Ed.): The Cambridge Chaucer Companion, Cambridge University Press, Cambridge.
- SAUNDERS, Corinne 2006. "Love and the Making of the self: Troilus and Criseyde." Saunders, Corinne (Ed.) Concise Companion to Chaucer. Blackwell, Oxford.
- TALBOT DONALDSON, E. 1965. "The Myth of Courtly Love." Reprinted in Talbot Donaldson, E. Speaking of Chaucer. Athlone Press, London, 65-83.
- WALLACE, David 1986 "Chaucer's Continental Inheritance: the Early Poems and Troilus and Criseyde": Piero Boitani and Jill Mann (Ed.): The Cambridge Chaucer Companion, Cambridge University Press, Cambridge, 19-39.
- WELSFORD, Enid 1935. The Fool: His Social and Literary History. Faber and Faber, London.
- YEAGER, R. F. 1984. "O moral Gower": Chaucer's Dedication of Troilus and Criseyde.": The Chaucer Review 19 87-99.
- ZIMBARDO, Rose A. 1984. "The Book of the Duchess and the Dream of Folly.": Chaucer Review 18, 333-35.

DAHER RACHED

A libanoni drúz közösség története a mamlûk időszak előtt

Egyes klánok a Tannûi törzsföderációból már az arab hódítások idején a Bejrút mögötti dombvidéken telepedtek le. Ezek a klánok, egészen a kereszties hadjáratokig, a Tannûi törzs eredeti, észak-szíriai lakóhelyének környékéről folyamatosan új betelepülöket fogadtak be egymást követő törzsi migrációk formájában.¹ Ezek a klánok együttesen a 2/8. század folyamán egy fejedelemséget hoztak létre a Bejrút környéki partvidéken és az attól beljebb fekvő hegyi területen. A fejedelemség vezetésében két klán követte egymást, előbb az ArslÁnidák, majd a 6/12. század közepétől a Buíturidák töltötték be a törzs- szövetség vezetői szerepét. Már a kezdettől fogva a fejedelemség területe a törzsszövetség klánjainak szerzett birtokaiból állt, melyek közül a vezető klán, az ArslÁN rendelkezett a legnagyobb birtok állománnyal. Ezért az egymást követő ArslÁN főfejedelmek [*umarÁB*] a fejedelemség vezetését gyakorolhatták, uralkodhattak a többi klán felett, és azok birtokait növelhették ill. csök-kentethették. Ezzel szemben a klánok szabadon rendelkezhetek birto- kaikkal, de volt egy meghatározott anyagi kötelezettségük az emírral szemben, valamint kérésére részt kellett venniük a harcokban az ő vezetése alatt. Ennek alapján minél több és nagyobb birtok állománnyal rendelkezett egy klán, annál nagyobb tekintéllyel bírt, viszont soha sem múlhatta felül a fő, vezető klánt. Mindez még az *iqŌÁÝ*-rendszer bevezetése előtt történt, később viszont annak bevezetése a 5/11. század második felében rendszerbe foglalta az egész földbirtoklási álla-potot. Ezután a kisebb fejedelmek [klánvezetők] meghatározott mértékű összeget vagy termést fizettek az emírnek, és katonai szolgálattal tartoztak neki. Ő maga pedig a térség vezető hatalmának tartozott anyagi és hadi kötelezett-séggel. Más szóval, a fejedelemség egész területe a szeldzsuk uralomtól kezdve egy *iqŌÁÝ*-birtokká vált, melyet a térségben uralkodó nagy- hatalom adomá-nyozott az uralkodó emírnek. általában a fejedelemség mindig Damaszkuszhoz tartozott, de helyzetét később többször változott az Ayyûbidák, a Mongolok és a Mamlûkok alatt.

¹ ABÛ ÝZZ AD-DĒN 1984, XII. 142.

² Az ArslÁN ›*Genealógiai lajstromát*› ŠakĎb ArslÁN jelenítette meg egy verskötet formában, melyet testvére, NasĎb állított össze. Ez a ›Lajstrom‹ az ArslÁN család dokumentált genealógiáját foglalja magába, amely dokumentumokat az ArslÁNida fejedelmek különböző történelmi időszakokban ›*šarĎÝa*›-bíróságokon hitelesítették. Lásd ABÛ ÝZZ AD-DĒN, 1984 XII. 148.

Az Arslán hegemonia időszakának tanulmányozásában az Arslán klán ›Genealógiai lajstroma‹ szolgál fő forrásként,² amely a klán egész történetét illetően felbecsülhetetlen információkat tartalmaz. A Buŧurida időszakot a 7/15. század közepéig pedig legjobban ŊÁliŧ b. YaŧyÁ, a család egyik korabeli kró-nikása írja le, aki a család megőrzött anyagait, kortársainak beszámolóit és saját tapasztalatait használta fel munkájának elkészítésében.³

Az Arslánidák a ŐĐrai Laŧmida uralkodókra vezetik vissza származásukat, nevezetesen al-MunŐeir b. MÁP as-SamÁP uralkodóra. Amikor a muszlimok meghódították Szíriát a 630-as években, az Arslánidák elindultak ŐĐrából és letelepedtek Észak Szíriában, miután részt vettek a bizánciak elleni háborúban a muszlimok oldalán. Azonban később al-ManŐŧr Őabbászida kalifa (135/754–158/775) parancsára, MÁlik fiai, al-MunŐeir törzsi fejedelem [*amŧr*] és Arslán testvére saját családjaikkal és más kisebb klánok tagjaival együtt elvándoroltak a Szíriában található Maŧarrat an-NuŧmÁnból a Bejrút mögött fekvő hegyvidékre. al-ManŐŧr kalifa azért küldte oda őket, hogy ellenőrizzék a tengerparti hegyvidéket és védelmezzék a libanoni partot a bizánciak esetleges támadásaitól. Nem sokkal érkezésük után, ezek a klánok falvakat és erődöket építettek a Bejrúthoz közeli hegyekben, valamint megépítették ŐuwayfÁt városát is Bejrúttól délre egy tengerparthoz közeli dombon, amely a 9. századtól az Arslánidák főrezidenciájává vált. Ebben az időszakban Bejrút közelében élt egy ŐĐŧita imám, Abŧ ŧAmr al-AwzÁŧĐ, aki az al-AwzÁŧĐ vallási iskola megalapítója volt. Ez az imám nagy hatással volt Arslán b. MÁlikra, így az Arslánidák felvették irányzatát, amiről később a 5/11. század elején áttértek a drúz [*tawŧĐd*] vallásra. Az Arslánidák hamar konfrontációba kerültek a bizánciakkal és csatlósikkal, a Maraditákkal, akik folyamatosan támadásokat indítottak Bejrút partvidéke ellen. Első ütközetük a bizánciakkal 185/801-ben történt, melyben maga Arslán fejedelem fia bizánci fogságba került, és csak 189/805-ben szabadult ki, az Őabbászidák és a bizánciak között lezajlott első fogolycsere során.⁴ Al-MunŐeir és Arslán fejedelmek többször összecaptak a Maraditákkal is, és több alkalommal le is győzték őket. Arslán unokájának fia, an-NuŧmÁn vívta a leghevesebb csatákat utóbbiakkal, valamint a bizánciakkal, és sikereinek híre eljutott al-Muŧtamid Őabbászida kalifához (256/870–279/892) is, aki 263/877-ben írt neki egy levelet, melyben megerősítette őt és utódait az Tannŧlida Fejedelemség élén. An-NuŧmÁn 303/915-ben megállította a bizánciakat Bejrútnál, akik megkísérelték elfoglalni az egész tengerpartot, valamint nyolc foglyot is ejtett

³ Abŧ ŧIZZ AD-ĐĐN 1984, 149.; valamint lásd IBN YAŧyÁ, *TÁrĐĐ Bayrŧt*, II. 1969, amelyet KamÁli aŐ-NalĐbĐ és Francis Hores lektorált.

⁴ IBN AL-AĐĐR, 1965-1967. VI. 193.; al-MaqrĐzĐ 1959, III. 310.; *Arslán* fia, ŧAmr, 191/815-ben halt meg.

közülük, akiket később muszlim foglyokra cserélt el. Ennek megjutalmazásaként Damaszkusz Ýabbászida helytartója a Paleszthinában található Nafad vidékét is hozzácsatolta a Fejedelemség területeihez.

A TannÛlida Fejedelemség kizárólag az ArslÁn családon belül öröklődött, így vagy apáról fiúra szállt, vagy a fejedelmek – a fejedelemségben élő klánok vezetői, vagyis a klánok birtokainak tulajdonosai⁵ – megegyezés alapján válasz-tották meg az ArslÁn családból a legalkalmasabb személyiséget törzsfőnöknek [amDr]. Azonban előfordult, hogy a fejedelmek nem tudtak megegyezni az emír megválasztásában, amit vagy fegyveres, vagy békés módon oldottak meg. Előb-bire jó példa volt az, amikor MasÝÜd, ArslÁn fia 223/838-ban meghalt, és a leg-több fejedelem MÁlik testvérét választotta meg emírnek. Azonban HÁniP, MasÝÜd fia magának követelte a hatalmat, így a két személy követői csatát vívtak egymással, melyből HÁniP került ki győztesen, és követte apját a vezetésben. Békés megegyezés született viszont MuŌawwaÝ b. TamĐm emír halálakor 1019-ben, amikor az al-Çarb vidék⁶ fejedelmei megoszlottak abban, hogy melyik fia kövesse őt. Egy részük ÝmÁd ad-DĐn MÛsa mellé állt, egy másik pedig AbÛ l-FawÁris MiÝÁÁÁot támogatta. A helyzetet úgy oldották meg, hogy előbbi egy évet uralkodott, majd lemondott utóbbi számára. AbÛ l-FawÁris uralkodási idő-szaka viszont igen fontosnak számít a drúz mozgalom történelmében, mivel ő volt az a tannÛlida emír, aki elfogadta BahÁP ad-DĐn ›apostoli‹ levelét,⁷ melyben az utóbbi rábízta a misszió [daÝwa] szervezését a térségben. Továbbá ő volt az első emír, aki hivatalosan felvette a drúz [tawÍĐd] vallást az 1020-as évek vége felé, amitől kezdve a tannÛlida terület drúz fejedelemséggé vált.⁸ Ennek elle-nére nem rendelkezünk semmilyen információval arról, hogy a drúz vallási [tawÍĐd] mozgalom 1018-ban történt felfedése előtt hogyan viszonyultak a TannÛlidák a Szíriában misszionárius tevékenységet folytató ad-DarazĐ (411/1019-ben el-tűnt) mozgalomalapítóhoz és híveihez. Valószínű, hogy több kisebb tannÛlida klán már 1018 előtt felvette az új vallást, akik segítették ad-DarazĐ munkáját az új hívek beszerzésében.

A TannÛlida Fejedelemség földrajzi kiterjedését az ArslÁn család idő-szakában az emírek titulusai árulják el. Az ArslÁn ›Geneológiai lajstroma‹ első

⁵Akkor még nem beszélhetünk iqŌÁÝ birtokokról, mivel az iqŌÁÝ-rendszer csak a 4/10. század-ban fejlődött ki az ÝabbÁszida Kalifátusban, a szeldzsuk hadurak uralma idején. Később a Tan-nÛhidák birtokai is bekerültek az iqŌÁÝ-rendszerbe, és csak akkor váltak a különböző tannÛhida emírek iqŌÁÝ fejedelmekké. [DR].

⁶Az al-Çarb egy Bejrúttól délre található hegyvidék, az aš-ŠÛf hegységtől észak-nyugatra, amely a TannÛlida Fejedelemség központjának számított egészen annak bukásáig 922/1516-ban.

⁷BahÁP ad-DĐn 48. ›apostoli‹ levele. Ezzel kapcsolatban lásd, AbÛ ÝZZ ad-DĐn, 1984 146.

⁸TOUMA, 1971-1972. I. 40.

bejegyzésében, mely 190/806-ban készült, az emírt az ›*amDr al-Ēabal*‹ megnevezéssel említik, a másodikban, 252/866-ban, pedig ›*amDr al-Āarb*‹ címmel. Mivel a kettő ugyanaz, valószínű a fejedelemség területei ekkor még a Bejrút körüli hegyvidékre korlátozódott. A harmadik bejegyzésben, 303/915-ben, viszont már ›*amDr Ēabal al-Āarb wa BayrŪt*‹ titulussal jelenik meg, amiből kiderül, hogy Bejrút ekkor már a fejedelemséghez tartozott. A 940-ben készült negyedik bejegyzésben viszont már ›*amDr NaydĀ wa BayrŪt wa al-Āarb*‹ néven említik az arslĀnida fejedelmet, amiből kiderül, hogy akkor már a déli partvidékre is kiterjedt a fejedelemség területe, s magában foglalta NaydĀt is, Dél-Libanon legfontosabb városát.

Keveset tudunk a TannŪlidák tevékenységéről, valamint a TannŪhida Fejedelemség gazdasági és politikai helyzetéről a 5/11. század előtti időszakban. A birtokunkban lévő források mindössze annyit említenek, hogy a fejedelemség mintegy ütköző államként működött a bizánciakkal szemben, akikkel a TannŪlidák sok harcot vívtak, és hogy ugyan ezt tették a Libanoni hegység északi részén élő keresztényekkel és Maraditákkal is. A fejedelemség gazdasága leginkább a földművelésre és a harcok során szerzett zsákmányokra épült, politikailag viszont többnyire független volt a térségben uralkodó regionális hatalmaktól és az Ūbbászida Kalifátustól. Amikor azonban a Szeldzsukok elfoglalták Szíriát a 5/11. század közepén, a TannŪlidák hűséget vallottak nekik, aminek köszönhetően megtarthatták területeiket, de a fejedelemség így is a Szeldzsuk Szultánátus (431/1040–590/1194) egyik tartományává vált. A 5/11. század második felében nagy harcok zajlottak a Szeldzsukok és a FāŪimidák között Szíria megszerzéséért, amit a TannŪlidák okosan kihasználtak úgy, hogy mindig érdekeiket szem előtt tartva egyik oldalról a másikra álltak. Mindettől függetlenül, minthogy a FāŪimida Kalifátus (297/909–567/1171) akkorra már túljutott a fénykorán, és egyébként mély doktrinális ellentét állt fenn a drúz [*tawĪĎd*] vallásra áttért TannŪlidák és a fāŪimida *ismĀŪĎlĎk* között – még akkor is, ha az utóbbiak politikai okokból látszólag megbékéltek a drúz [*tawĪĎd*] vallás jelenlétével Szíriában – a TannŪlidák többnyire a Szeldzsukokat támogatták. A Szeldzsukok viszont, akik a szunnita iszlámot vallották és a drúzokat hitetleneknek tekintették. De sokáig úgy vélték, hogy szükségük van az utóbbiakra a FāŪimidák elleni hatalmi küzdelemben, s ennek köszönhetően békén hagyták őket. Amikor viszont vallási okokból kiindulva már fontolgatni kezdték, hogy megfosszák őket a hatalmuktól, megindultak a keresztes hadjáratok Szíria ellen. Ezért a Szeldzsukok úgy döntöttek, hogy felhasználják a TannŪlidák katonai támogatását a keresztesek elleni küzdelemben. A FāŪimidák is ezt szerették volna, ezért mindenféle ígéreteket tettek a TannŪlidáknak, amennyiben segítik őket a közös ellenség legyőzésében és a fāŪimida uralom helyreállításában szíriai

területeken. Azt mondhatjuk, tehát, hogy a kereszties hadjáratok nagymértékben hozzájárultak a drúz vallás fennmaradásához a térségben, mivel azáltal, hogy a drúzok keményen felvették a harcot a kereszt-esek ellen, a környező muszlim hatalmak megbékéltek velük, és engedték nekik, hogy megtartsák fejedelemségüket, birtokaikat és vallásukat.

A kereszties hadjáratok megindulásakor Bejrút és Ńaydá a TannŰlida Fejedelemséghez tartoztak, mely teljes egészében a Damaszkuszban uralkodó szíriai szeldzsuk atabégek egyik tartomány területe volt, azt követően, hogy 1093 után több kisebb fejedelemségre szakadt szét a Szeldzsuk Szultánátus. A TannŰlidák részt vettek a keresztiesek elleni harcokban Damaszkusz szeldzsuk atabégje oldalán, és 1110-ben hősies módon megpróbálták megvédeni Bejrútot egy tengeri és szárazföldi kereszties támadás ellen. Azonban a város három hónapos ostrom után elesett, és az akkori Arslánida emír, ÝÁÁud ad-Dawla a harcokban életét vesztette, továbbá több drúz fejedelem vagy elesett, vagy fogságba került. Még ugyan abban az évben a keresztiesek és a Éubayl vidékéről támadó Maradita szövetségeseik számos TannŰlida fejedelmet végeztek ki, és feldúlták a fejedelemség központi területének számító al-Çarb vidékét. A támadásokat csak két Arslánida családtag élte túl: BuŰtur, ÝÁÁud ad-Dawla tíz éves fia, akit anyja elrejtett, és MaÉd ad-Dawla, ÝÁÁud ad-Dawla testvére és Ńaydá fejedelme, aki harc nélkül adta át a keresztieseknek a várost.⁹ Ezt követően utóbbi lett ÝÁÁud ad-Dawla utódja, de a keresztiesek 1126-ban őt is megölték, mivel ellenük fordult és aš-Šuf területéről támadásokat irányított Ńaydá ellen. Így BuŰtur követte őt, akit a BuŰturida klán atyjának tartanak, mivel ezután egészen 1516-ig kizárólag az ő családján belül öröklődött a hatalom a fejedelemségben, és leszármazottjait már nem Arslánidáknak, hanem BuŰturidáknak hívták.

BuŰtur uralkodása alatt jelentős drúz törzsi vándorlás indult be Észak- Szíriából a BuŰturida Fejedelemség területére. 1130 táján, később fontos politikai szerepet betöltő klánok menekültek a fejedelemség területeire a kereszt-esek elöl. Ezek közül a legjelentősebb a MaÝn klán volt, melyekkel már a 8. század óta a TannŰlidák házassági kötelékek létesítettek.¹⁰ Ők egy RabĐÝa nevű arab törzsnek a leszármazottjai, akik Mezopotámiából költöztek Aleppóba a 7. században, de 1119-ben vereséget szenvedtek Baldwin francia királytól AntÁkia mellett, így ÓuÈtikĐn szeldzsuk atabéghez menekültek Damaszkuszba, aki a Libanoni

⁹ Ezt az adatot az 595/1199-es dátummal elkészült Arslánida geneológiai bejegyzés említi. AbŰ ÝIzz ad-ĐĐn 1984, 148.

¹⁰ MaÝn al-AyyŰbĐ, a MaÝn klán atya elvette NuÝmÁn at-TannŰlida lányát a 2/8. század közepén, még mielőtt a TannŰl törzsföderáció Libanonba vándorolt volna. Lásd ZAHR AD-ĐĐN 1991, 96.; valamint *AŌ-ŃAFADĐ*, 1969. 251.

hegység területére irányította őket, hogy segítsenek a Buġtu-ridáknak a keresztetek elleni harcban. A fejedelemségbe való érkezésük idején a TannŪ-ġidák központja egy ŸAbayy nevű város volt, amely al-Ĉarb hegység déli oldalán található. Buġtur fejedelem úgy döntött, hogy *iqŌĀŸ*-birtokainak egy részét átadja MaŸn klán főnöknek. Ennek megfelelően adományozta neki az al-Ĉarbtól délre fekvő lakatlan hegyvidéket, amely attól kezdve aš-ŠŪf néven vált ismertté.¹¹ Ez a lépés Buġtur számára nagyon kedvező volt, mivel szüksége volt katonai és politikai támogatásra a keresztetekkel szemben, főleg az 1110-es súlyos vereség után. A MaŸnidák hűséget vallottak a Buġturida fejedelemnek, mellette harcoltak a keresztetek ellen, és lassan beépítették az aš-ŠŪf vidéket és benne BŸaqġġn városát, amely a 16. századtól a MaŸnida Fejedelemség központjává vált egészen a 19. század végéig.¹² A MaŸnidák politikai hatalma igazán csak a 16. század elején bontakozott ki, amikor szakítottak a Buġturidákkal, és az Oszmánok oldalára álltak a MamlŪkok elleni harcban, aminek következtében 1516-tól a Buġturidák helyébe léptek, és Faġr ad-Dġn fejedelem megalapította a MaŸnida Fejedelemséget. A MaŸnidákkal majdnem egy időben egy másik klán, az AbŪ Nakd is átköltözött Szíriából Libanonba. Szintén aš-ŠŪf vidék egyes részein kaptak *iqŌĀŸ* birtokokat Buġtur fejedelemtől, és a 19. század közepéig Dayr al-Qamar városa alkotta központjukat. Odaérkezésüktől fogva szövetségbe léptek a Buġturidákkal és a MaŸnidákkal, főleg a keresztetek elleni küzdelemben. Ez a hármas szövetség végig megmaradt a mamlŪk időszakban, aminek tükrében ez a három drúz család rendelkezett a legnagyobb hatalommal és befolyással Libanon középső és déli részének területein az oszmán uralom kezdetéig.

Buġtur 1151-ben demoralizáló vereséget mért a keresztetekre BejrŪttól délre, az al-Ĉadġr folyópart mentén található ŸAyn at-Tġna nevű településnél, aminek köszönhetően még több *iqŌĀŸ* területet kapott Damaszkusz atabégjétől, az

¹¹ Šakġb ArslĀn szerint Buġtur felkísérte MaŸan törzsfőnököt a ŸAbayy feletti, al-MuŌayyir nevű dombra, rámutatott neki a szembe lévő vidékre, és mondta neki: »šŪf: [libanoni nyelvjárásban: »nézd!«]. Ettől kezdve a maŸnida klán arra a vidékre költözött és hamar be is népesítette, és amely azóta az aš-ŠŪf nevet viseli. Lásd ZAHR AD-DġN 1991, 96.; valamint ŠAKġB ARSLĀN, 1925, 318.

¹² ZAHR AD-DġN szerint sok történész kétségbe vonja a MaŸnidák drúz létét. Azonban ő állítja, hogy Fahr ad-Dġn [II] maŸnida fejedelem [1590-1633] mindkét szülője egyértelműen drúz volt, és mivel a drúz közösségbe nem lehetett be lépni, ezért a MaŸn klán már a korai idők óta a drúz közösséghez tartozott. Ezt az állítást szerinte megerősíti több jelentős kutató is, így KamĀl aŌ-Nalġbġ, Philip ġittġ, AsŌufĀn ad-Duwayhġ, sőt a 16. századi tudós, al-Muġibġ is. Lásd ZAHR AD-DġN 1991, 98.

¹³ Muġammad KĀmil Ÿsayn azt írja, hogy a csatát AbŪ l-ŸašĀpir fejedelem vezette, amely elnevezés Buġtur egyik neve volt. Továbbá a csata helyszínét illetően Raġs at-Tġnát említ ŸAyn at-Tġna helyett. Lásd, Ÿsayn, Muġammad KĀmil. 1962. 28.

al-Çarbtól keletre fekvő al-Éurd területén.¹³ Buġtur 1166-ban halt meg, és fia, Zahr ad-Dawla KarÁma követte őt. Buġturnak mindössze két fia volt: KarÁma, aki a fejedelemség élére lépett, és ÝAĪĎ, akit számos későbbi drúz fejedelem atyjának tartanak. 1154-ben, még Buġtur életében, NŪr ad-DĎn MaĪmŪd ZangĎ Aleppo atabégje elfoglalta Damaszkuszt és egyesítette Szíria belső területeit a keresztésekkel szemben.¹⁴ NŪr ad-DĎn két dekrétumot küldött KarÁmának még apja életében, amelyekben kifejezte az emír szerepének fontosságát a keresztésekkel kapcsolatos terveiben, és biztosította a felől, hogy ő lesz apja örököse annak halála után. Az 1161-ban készült második dekrétumában NŪr ad-DĎn ismét leszögezte KarÁma öröklési jogát, számos területet hozzáadott a fejedelemséghez,¹⁵ és magára vállalta negyven lovasnak a fenntartási költségét, azzal a feltétellel, hogy az emír beveti őket a keresztések elleni harcra. Később NŪr ad-DĎn még további *iqŌÁÝ* birtokokat adományozott KarÁmának apja 1166-ban bekövetkezett halála után.¹⁶ KarÁma figyelmét leginkább a keresztések elleni harcra fordította, és folyton nyugtalanította Bejrút kereszties uralkodóját, miután hegyi erődjeiből rendszeresen rabló támadásokat intézett a város ellen.

Azonban KarÁma uralkodásának első éveiben egy nagy létszámú törzs vándorolt be a fejedelemség dél-keleti határvidékére, az at-Taym völgybe.¹⁷ Ez volt a ŠihÁb törzs, melynek egyik későbbi tagja, BašĎr aš-ŠihÁbĎ 1697-ben a MaÝanidák örököseként lépett hatalomba és megalapította a SihÁbida Fejedelemséget, mely egészen 1842-ig állt fenn. A ŠihÁbida egy Qurayšita eredetű szunnita vallású örsz volt, amelynek vezető személyiségei és egyes ágai a 18. század közepe táján áttértek a maronita keresztény vallásra.¹⁸ A 10 klánból és mintegy 15 ezer főből álló ŠihÁb törzs 1170-ben MunqiĔ b. ÝAmrŪ aš-ŠihÁbĎ fejedelem vezetésével átvándorolt ÍawrÁnból az at-Taym völgybe, miután nézeteltérés keletkezett az előzőekben említett NŪr ad-DĎn ZangĎ Damaszkusz atabégje és ŃalÁĪ ad-DĎn ayyŪbida hadvezér között, aki akkor már az utolsó FáŌimida kalifa vezírje volt Egyiptomban. A ŠihÁbidák ŃalÁĪ ad-DĎn oldalára álltak,

¹⁴ ÍITTĎ [é.n.], 234.; IBN AL-A×ĎR 1965-67, XI. 130-31.

¹⁵ Ezek a területek *iqŌÁÝ*ként adományozott birtokok voltak: al-QunayŌira vidéke aĔ-Ĕawlánban, két falút Ńaydá környékén, egy falút al-BiqÁÝban, egy másikat az at-Taym völgyben, az ad-DÁmŪr tengerparti falut Bejrúttól délre, és négy falut az al-Éurd és aš-ŠŪf hegységben. ABŪ ÝIZZ AD-DĎN 1984, 150.

¹⁶ IBN YAĪYÁ 1969, 43.

¹⁷ Ezt a völgyet at-TaymallÁh b. ŌaÝlaba jemeni eredetű törzsről nevezték el. Ez a törzs még az iszlám előtti időszakban vándorolt ki az Arab-félszigetről és Mezopotámiába költözött, és a Lahmida uralkodók is ebből származnak. Lásd, HAŠĎĎ, 1984. 15.

¹⁸ ZAHR AD-DĎN 1991, 99.

és féltek NŪr ad-DĒn bosszújától, ezért elhatározták, hogy Egyiptomba költöznek. Azonban nem állt utóbbi szándékában elveszíteni egy ilyen katonai-lag meghatározó szerepet betöltő törzset a keresztések elleni harcban, így ígéretet tett nekik arra, hogy nem bántalmazza őket, és engedélyezte számukra, hogy bárhová átköltözhesse nek Szírián belül. Így azok az at-Taym völgyet választották, melynek mezőgazdasági szempontból kiváló talaja jobb élet-körül-ményt biztosíthatott volna számukra. Érkezésük idején az at-Taym völgy köz-ponti városa ÍÁÖbajyÁ volt¹⁹, mely akkor még a tőle nem messze lévő Beaufort várral²⁰ együtt a keresztések fennhatósága alatt állt. Azonban a völgy többi része közigazgatási szempontból Damaszkuszhoz tartozott, de valójában a buġturida fejedelmek nagy befolyással rendelkeztek fölötte.²¹ A ŠihÁbidák rögtön a völgy-gbe történt érkezésük után hadba léptek a keresztésekkel, miután ÍÁÖbajyÁ kereszties hadvezére 65 ezer katonával megtámadta a törzs átmeneti szálláshelyét a völgy északi részén található aŪ-Ūahr al-Āġmar nevű településnél.²² A ŠihÁ-bidák sikeresen visszaverték a támadást, és megölték 3000 kereszties katonát. Egy hónappal később azonban a keresztések ismét megtámadták őket, és egy tíz napig tartó háború után végül sikerült a ŠihÁbidáknak megölniük hadvezérüket és bevenniük ÍÁÖbajyát.²³ A hír hallatára NŪr ad-DĒn ajándékokat küldött Mun-qiĒ fejedelemnek, és iqŌÁÝ-ként neki adományozta az egész völgy területét. Ezzel egy időben YŪnis, aš-ŠŪf vidék ma Ÿnida fejedelme is ÍÁÖbajyÁba ment köszönten MunqiĒot a győzelemért, és attól kezdve nagyon szoros kapcsolat alakult

¹⁹ Ez a város a mai napig az at-Taym völgy legnagyobb városa, a neve szír eredetű, amely az ›agyagos területet‹ jelent. Ez egy nagyon régi város, melyet még a Föníciaiak építettek az ókorban. A középkor folyamán egy jelentős drúz várossá vált, mivel számos kisebb drúz klán élt az at-Tyam völgyben a ŠihÁbidák mellett. A város körül lévő dombokon építették meg a drúzok híres imaházait, melyek [*ġuluwĀt al-bajyĀĀ*] néven váltak ismertté. Lásd HAŠŠĒ 1984, 17.

²⁰ A vár arab neve: QalĀt ŠaqĒf ArnŪn. Egy Dél-Libanonban található eredetileg római vár, melyet Folk jeruzsálemi király építtetett újjá 1139-ben. 1193-ban ŸalĀĀ ad-DĒn al-AyyŪbĒ el-foglalta a keresztésektől, akik 1260-ban visszaszerezték. Azonban 1268-ban Baybars mamlŪk szultán végleg kiűzte belőle a keresztéseket. Súlyos sérüléseket szenvedett a II. Világháború idején, így ma eléggé romos állapotban található. Lásd HAŠŠĒ 1984, 30.

²¹ Az at-Taym völgy hivatalosan csak a 8/14. századtól tartozott a Buġturida Fejedelemséghez, miután a MamlŪkok megengedték a későbbi šihÁbida fejedelmeknek, hogy közvetlenül a buġturida emírnek fizessék az adót. Ettől kezdve az at-Taym völgy egészen a 19. század közepéig a Libanoni hegység fejedelemségének egyik fontos területét képezte. Lásd AŌ-ŸalĒbĒĒ, KAMĀL. 1967, 31.

²² Ez egy, az al-BiqĀÝ völgy déli részén található híres mezőgazdasági falu, mely ÍÁÖbajyĀ városától mintegy 50 km-re fekszik északra. Nevét termékeny talajáról kapta, jelentése: a vörös felszín. Lásd HAŠŠĒ 1984, 30.

²³ HAŠŠĒ 1984, 31.

ki a két klán között, amely mindvégig fennmaradt Libanon történelme során.²⁴ Ennek hatására KarÁma BuĤturida fejedelem, bár nem nagyon rajongott a két klán közeledéséért, szintén elismeréssel adózott MunqiĖnak, és elismerte őt területének fejedelmeként. Attól az időtől kezdve a ŠihÁbidák mindvégig uralták az at-Taym völgyet, és nap-jainkig is leszár-mazottjaik szép számban élnek azon a vidéken. A ŠihÁbidák szintén kivették részüket a keresztések elleni háborúkból, amit vagy úgy tettek, hogy harcosok-kal látták el a buĤturida fejedelmet, vagy közvetlenül összecsaptak velük, amikor azok megtámadták az at-Taym völgyet. Utóbbira legutoljára 1218-ban került sor, amikor a keresztések nagy hadjáratot indítottak a völgy elfoglalásáért, de a ŠihÁbidák a MaŸnidák segítségével egy 3 napig tartó háború után visszaverték őket. Ennek jutalmaként Szíria ayyŰbida uralkodója írásban hozzá-csatolta az al-BiqÁŸ völgyet területeik-hez, amit 300 évig meg is tartottak, és csak a 16. század elején kényszerültek lemondani róla Damaszkusz oszmán helytartójának javára. A ŠihÁbidák Libanonba érkezése megerősítette a BuĤturida Fejedelemséget, és kibővítette területét. Annak ellenére, hogy egészen a 8/14. század közepéig a ŠihÁbidák területei közigazgatásilag Damaszkuszhoz tartoztak, gyakorlatilag mindig is a fejedelemség elválaszthatatlan részét alkották. A ŠihÁbidák politikailag előbb a BuĤturidákat, majd 1516-tól a MaŸnidákat támogatták egészen addig, amíg azoktól megörökölték a hatalmat 1697-ben.

1184-ben KarÁma BuĤturida fejedelem meghalt, és négy fia közül csak egy maradt életben, miután a másik hármat 1185-ben a keresztések csapdába csalták és lemészárolták. Legkisebb fia, ĪaĖĖĖ vette át a hatalmat 19 évesen, és hamar az egyik legtehetségesebb BuĤturida fejedelemnek bizonyult. Ekkorra már sikerült NalÁĪ ad-DĖnnek megdöntenie a Fátimidák hatalmát Egyiptomban, egyesítenie Szíriát és Egyiptomot, és megalapítania az AyyŰbida Szultanátust.

²⁴ A két klán szoros kapcsolatát számtalan házassággal erősítette meg a történelem során, így az összes klán közül ők álltak legközelebb egymáshoz. Ennek köszönhetően, amikor 1697-ben meghalt az utolsó MaŸnida fejedelem utód nélkül, a fejedelemség előkelői egy űihÁbidát választottak meg örökösékként, aki megalapította a ŠihÁbida Fejedelemséget. Ez annak a bizonyítéka, hogy a ŠihÁbidák és a MaŸnidák nagyon közel álltak egymáshoz annak ellenére, hogy előző egy szunnita, a másik pedig egy drúz klán volt. Megjegyzendő, hogy a ŠihÁb törzs az at-Taym völgybe való érkezése után idővel egy klánná alakult, és vezetői mindvégig az emír rangot viselték. Az első házasság a ŠihÁb és a MaŸn klán között 1175-ben jött létre, amikor MuĤammad, MunqiĖ aš-ŠihÁbĖ fejedelem fia feleségül vette YŰnis al-MaŸnĖ fejedelem lányát, és szintén ugyan azon a napon YŰsuf, YŰnis al-MaŸnĖ fia elvette MunqiĖ aš-ŠihÁbĖ lányát. A 16. század közepén, FaĤr ad-DĖn MaŸnida fejedelem uralkodása alatt, írta alá ManŖŰr aš-ŠihÁbĖ, a ŠihÁb klán akkori fejedelme azt a nyilatkozatot, melyben hivatalosan kinyilvánította, hogy a két klán bármilyen körülmények között is, mindig egy oldalon fog állni. Lásd HAŠĖD 1984, 33.

A fejedelemség ayyŰbida fennhatóság alá került, így a fejedelemnek ŃalÁÎ ad-DĐn oldalán kellett harcolnia a keresztések ellen. Ennek megfelelően részt vett drúz harcosaival a ÍaÔÔĐni csatában 1187 júliusában, melyben a muszlimok hatalmas győzelmet arattak a keresztések felett és elfoglalták többek közt Jeruzsálemet, ŃaydÁt és Bejrútot. Hűségének és szolgálatainak elismerésként, ŃalÁÎ ad-DĐn még ugyan abban az évben küldött ÍaÊÊĐ részére egy dekrétumot [*mansŰr*], melyben közölte vele, hogy egyedül ő a fejedelemség *iqÔÁÝ*-területeinek jogos tulajdonosa, mely területeket apjától és nagyapjától örökölt meg. Ezen kívül kifejezte neki háláját és megelégedését harci teljesítményével a keresztések elleni háborúban.²⁵ Azonban a fejedelem legnagyobb csalódására a szultán elszakította Bejrútot a fejedelemségtől, közvetlenül Damaszkusz fennhatósága alá helyezte, és egy *šihÁbida* emírrre bízta a város vezetését és adójának beszedését.²⁶ Valószínű, hogy ŃalÁÎ ad-DĐn ezt hálából tette a ŠihÁbidák neki tanúsított korábbi hűségéért a NŰr ad-DĐnnal korábban fennállt viszályában. Ezt a döntést BuŰturidák nagyon keserűen viselték el. Azonban halála után, ŃalÁÎ ad-DĐn örökösei rivalizálásba kezdtek egymással, így hamar több részre szakadt az AyyŰbida Szultánátus. Eközben a keresztések ismét teret nyertek és harc nélkül visszafoglalták Bejrút erődjét a város nagy részével együtt, valamint ŃaydÁt, ŃŰrt, és néhány kisebb libanoni tengerparti települést. Ez idő alatt a BuŰturidák ÍaÊÊĐ vezetésével a nagyvárosok közötti tengerparti vidék ellen-őrzésének feladatát látták el, és több keresztés tengeren keresztüli behatolást akadályoztak meg, melyekben utóbbiak megpróbálták visszafoglalni a Bejrút és ŃaydÁ közti tengerparti vonalat. ÍaÊÊĐ uralkodásának utolsó harminc évéről kizárólag annyit tudunk, hogy kisebb katonai tevékenységeket folytatott a keresztés erődök ellen. Hosszú élet után ÍaÊÊĐ 1230 körül halt meg, és NaÊm ad-DĐn MuŰammad lett az utódja. Az utolsó ayyŰbida szultán, aŐ-ŃÁliŰ AyyŰb, két dekrétumot is írt a BuŰturidáknak. A NaÊm ad-DĐn MuŰammad emírnek írt első dekrétum dátuma ismeretlen, megköszönte benne az emír szolgálatait és szövetségét, valamint jóváhagyta addigi *iqÔÁÝ* területeit. A másik dekrétumot viszont Zayn ad-DĐn, ÍaÊÊĐ unokaöccsének küldte 1248 augusztusában, amelyben

²⁵ IBN YAŰYÁ 1969, 45-46.; Ibn YaŰyÁ szerint, miután kiűzte a keresztéseket Bejrútból, a szultán megérintette ÍaÊÊĐ fejét, és a következőket mondta neki:

[...] "*Íme, megszabadulhattál a frankoktól, légy jó hangulatban, mivel mostantól Te fogsz uralkodni apád és testvéreid után*" [...]. Ekkor még ÍaÊÊĐ mindössze 20 éves volt, és csak egy éve volt annak, hogy Bejrút keresztés uralkodója kivégeztette 3 idősebb testvérét. Az idézettel kapcsolatban továbbá lásd ABŰ ÝIZZ AD-DĐN 1984, 150.

²⁶ A šihÁbida emír neve Ýizz ad-DĐn UsÁma b. MunqiÊ volt. SÁliŰ Zahr ad-DĐn "*egy nem drúz emírt*" említ, azonban HAŠŠĐ azt írja, hogy ez a fejedelem nem volt más, mint MunqiÊ aš-ŠihÁbĐ fejedelem fia. Lásd ZAHR AD-DĐN 1991, 115.; valamint HAŠŠĐ 1984, 33-34.

amellett, hogy elismerte az ő katonai szolgálatait, felsorolta az őt illető *iqÔÁÝ* területeket a Bejrúti hegység déli és nyugati részein.²⁷

1249-től a Mamlûkok átvették a hatalmat az Ayyûbidáktól. Miközben egészen 1258-ig folyt a küzdelem Szíriáért, an-NÁÔir YÛsuf, Aleppo ayyûbida uralkodója és az Egyiptomban hatalomra jutott mamlûkok között, a Buíturidák igyekeztek jó kapcsolatban maradni mindkét féllel. Mind an-NÁÔir, mind Aybak Mamlûk szultán megpróbálták elnyerni őket az egymás ellen folytatott küzdelemben. Ennek érdekében mindketten különböző befolyásos buíturida személyeket céloztak meg. an-NÁÔir NaÊm ad-DÐn fiát, ÍaÊÊÐt [II] próbálta maga mellé állítani, és ennek megfelelően 1252 májusában egy olyan dek-rétumot küldött neki, melyben megerősítette őt al-Çarb *iqÔÁÝ* területeinek tulajdonosaként. Aybak viszont ÍaÊÊÐ [II] testvérét szemelte ki magának, SaÝd ad-DÐn Êidr fejedelmet, és az 1256-ben kibocsátott dekrétumában azt ígerte neki, hogy több falut az aš-ŠÛf hegységben, az at-Taym völgyben és Ńaydá környékén bocsátana számára *iqÔÁÝ* területekként, amennyiben támogatja őt an-NÁÔir ellen.²⁸ Az Ýabbászida kalifa közreműködésével végül megszületett az egyezmény an-NÁÔir és Aybak között, miszerint előbbi megtarthatta Szíriát, utóbbi pedig Egyiptom legitim uralkodója lehetett. Ennek eredményeként a fejedelemség végérvényesen an-NÁÔir területeihez csatolódtott, aminek a buíturida fejedelmek többsége nem örült, így csupán idő kérdése volt, hogy mikor kerülnek konfrontációba an-NÁÔirral. Ez be is következett 1255-ben, amikor szíriai csapa-tok an-NÁÔir utasítására megkísérelték al-Çarb területének kifosztását, miután utóbbi tudomást szerzett arról, hogy egyes buíturida fejedelmek felvették a kapcsolatot a Mamlûkokkal. Azonban a drúzok Zayn ad-DÐn ŃÁliÍ, ÍaÊÊÐ [II] unokaöccsének vezérletével súlyos vereséget mértek rájuk a döntő ÝaytÁti csatában,²⁹ és kiűzték őket az országból.³⁰ Ennek következtében an-NÁÔir elhátározta a drúz fejedelemség felszámolását, de erre már nem volt ideje, mivel a mongolok 1259-ban beözönlöttek Szíriába, elfoglalták Damaszkuszt, őt pedig pár napos fogság után kivégezték.

²⁷ IBN YAÍYÁ 1969, 49-50.

²⁸ ABÛ ÝIZZ AD-DÐN 1984, 154.; továbbá lásd, AL-MAQRÐZÐ 1939, 397-8.

²⁹ ÝAytÁt az al-Çarb vidék egyik faluja. SÁliÍ Zahr ad-DÐn azt írja, hogy Zayn ad-DÐn fejedeleme nem volt más, mint ŃÁliÍ b. ÝAID b. Buítur, Buítur unokája ÝAID nevű fiától, akit AbÛ l-Êayš néven ismertek. Ez az állítás kétséges, mivel a BanÛ AbÐ l-Êayš klán vezetői többek közt Zayn ad-DÐn ellen szöttek azt az összeesküvést, amelynek hatására Baybars Mamlûk szultán börtönbe zárta őt ÍaÊÊÐ [II] fejedelemmel együtt. Több forrásból kiderül, hogy valójában ő volt ÝAID fia, de valószínűleg nem őt hívták AbÛ l-Êayšnak. Lásd, ABÛ ÝIZZ AD-DÐN 1984, 157., valamint IBN YAÍYÁ, 1969, 64.

³⁰ IBN YAÍYÁ 1969, 51-52, 56.

Summary

The druze families played a very important role in the medieval and modern ages of Lebanon's history, but little is known about their history before the Mamluk era. This article gives a view at the role of the druze Buhtur family and its leading personalities up until the Mamluk occupation of Damascus. The names of the family leaders have been well forgotten in today's history material taught in Lebanese schools, but still they had a big influence in Mount Lebanon during one of the most difficult ages of the country's history. We can have an idea about the way they managed their territories during the age of the Ayyubids and the Crusade Wars. We can here know a lot about the names and geneological origin of the personalities of this family, as well as their political, economic and social role before 1259, the year of the Mongol occupation of what is known as the Historical Syria. The sources which I worked from are mainly Arabic found today in the best Druze Families libraries, and they are considered the most authentic sources in this subject.

Bibliográfia

- ABÛ ÝIZZ AD-DËN 1984. M. Nejla. The Druzes. Leiden.
- AL-MAQRËZË 1939. SulÛk, I. Cairo.
- AL-MAQRËZË 1959. al-ËiÔaÔ. Beirut.
- AÒ-ÑAFADË 1969. LubnÁn fË Ýahd al-amËr FaÏr ad-DËn. Beirut.
- AÒ-ÑALËBË KAMÁL 1967. TÁrËh LubnÁn al-ÎadËx. Beirut.
- HaššË 1984. TÁrËÏ al-umarÁP aš-ŠihÁbiyyËn, Beirut.
- IBN AL-A×ËR 1965-1967. al-KÁmil. Beirut.
- IBN YAÏYÁ 1969. NÁliÎ. TÁrËh BayrÛt. Beirut.
- ÏITTË [é.n.], TÁrËh SÛriya wa LubnÁn wa FalastËn, II.
- ÏUSAYN, MUÏAMMAD KÁMIL 1962. ÓÁ'ifat ad-durÛz. Cairo.
- ŠAKËB ARSLÁN 1925. ar-RawÁ aš-šaqËq. Damascus.
- TOUMA 1971-1972. Paysans féodales chez la druzes, Beirut
- ZAHR AD-DËN 1991, SÁliÎ. TÁrËh al- muslimËn al-muwaÏÏidËn ad-durÛz. Beirut.

SZEGEDI ZOLTÁN

A köszönési formák és gyakoriságuk változása két felmérés tükrében

A nyelvi tiszteletadás a nyelvhasználatnak az a területe, amely a legnyilvánvalóbban része annak, amit emberi viselkedéskultúraként szokás emlegetni. Mint ilyen értelemszerűen kultúrafüggő, hiszen a társadalmi normák függvényében alakul. A magyar nyelvközösségben is jól érzékelhető kultúraváltás egyik kísérőjelenségeként az utóbbi fél évszázadban a köszönési formák állományában és használati gyakoriságában viszonylag rövid idő alatt korábban nem tapasztalt ütemű, a nyelvközösség majdnem egészét érintő változások zajlottak és zajlanak. A folyamat pontos leírásához rendszeres vizsgálatokra van szükség. Ennek jegyében készítettem el a jelen elemzést. Az első vizsgálatra 2002 első felében került sor Pilisvörösváron, a Vásár téri Általános Iskola 7. és 8. osztályában, másodikkra 2012 tavaszán, ugyanezekben az évfolyamokon. Az osztályok mindkét mérés során kis létszámúak (11—20 fő) voltak. 2002-ben az említett két osztályban 35, 2012-ben 22 kérdőívet dolgoztam fel. Minthogy a két gyűjtés ideje között 10 évnyi távolság van, az adatok egybevetésével bizonyos változások megállapítására, illetve (a szakirodalom alapján is) általánosnak tételezhető tendenciák kitalapítására kínálkozik lehetőség. A vonatkozó általános és magyar szakirodalom gazdag, jelen esetben azonban csak az elemzéshez közvetlenül is hasznosított válogatott szakirodalomra hivatkozom.

A köszönés része mindennapjainknak. Naponta több tucatszor köszönünk. A köszönés a megszólítások mellett a nyelvi tiszteletadás egy formája. „Az udvariasságnak olyan (többnyire nyelvi eszközöket felhasználó) megnyilvánulása, amely emberek találkozásakor jelzi a készséget a kapcsolat felvételére, ill. kifejezi a másik felismerését, az iránta való tiszteletet, az együvé tartozást.”¹ A köszönési forma megválasztását befolyásolja a köszöntött fél neme, kora, rangja és hozzá való viszonyunk. Elvárás, hogy tegező vagy magázó köszönési formát használjunk attól függően, hogy milyen viszonyban vagyunk a köszöntött féllel.

Köszönéssel nem csak tiszteletünket fejezzük ki, hanem kapcsolatfelvétel is, és a kapcsolat megszakításának udvarias módja is a köszönés. „...a beszélgetés elkezdésének sajátos mozzanata, nehézségei együttesen alakították ki azt az általánosnak mondható szokást, hogy a kapcsolatfelvételt két vagy több ember között mindig valamilyen köszönési, üdvözlési (és megszólítási) forma vezeti be, illetőleg

¹ DEME 1987, 93.

hogy az ismerősök véletlen találkozáskor is üdvözlik egymást. Ennek hiánya a másik lebecsülését, lekezelését jelzi. [...] A köszönés napjainkban kétféle helyzetben szükséges. Egyrészt ismerősök és azonos csoportba, közösségbe tartozók találkozáskor, illetőleg idegenek (és persze ismerősök) közötti mindenféle kapcsolatfelvétel, beszélgetés, együttes cselekvés előtt; másrészt e kapcsolatok megszüntekor, búcsúzaskor, távozáskor.”²

Köszönéskor általában paraverbális vagy nonverbális módon érzelmeinket is kinyilvánítjuk, bár a legtöbb köszönési forma önmagában nem hordoz érzelmi töltetet.

A köszönés tehát társadalmi tevékenység. Ahhoz, hogy köszönésünkkel megfeleljünk a társadalmi elvárásoknak, és köszönésünk megfeleljen kapcsolataink sokféleségének, sokféle köszönési formára van szükség. A tíz évvel ezelőtti vizsgálat során mégis meglepő tapasztalat volt az olyan új, az ifjúság körében használatos köszönési formák sokasága, amelyek az idősebbek számára csaknem ismeretlenek. Ehhez képest újabb, a két vizsgálat között eltelt időben megjelent köszönési formát a második vizsgálat során nem találtam. Viszont az első mérés során felbukkant új köszönések nagy része nem tűnt el az elmúlt évtized során. Ezek egy részét az akkortájt induló valóságshowk szereplőitől vették át a fiatalok. A szereplők azóta eltűntek a képernyőről, nevükre sem emlékszik talán senki, de a hatásukra elterjedt köszönési formák egy része még ma is az aktív szókinés részét képezi a diákok körében.

Más köszönési formákat a játzsi kedv hozott létre, kihasználva a nyelvben lévő játék és humor lehetőségeit. Jellemzőjük, hogy gyorsan terjednek, népszerűvé válnak, de hamar elkopnak, és olyan hirtelen, amint megjelentek, el is tűnnek. Éppen a népszerűségük okozza vesztüket, mert ha már sokan használják, nem egyedítik használójukat, és ha már nem különleges, hamar kikopik a fiatalok nyelvéből. Leginkább az általános- és középiskolás diákok érzik ezeket sajátjuknak. Az egyetem folyosóin már csak nagyon ritkán szoktak felbukkanni, a kérdőívek alapján pedig azt állíthatom, hogy a szülők, nagyszülők egyáltalán nem használják őket, sőt, talán nem is ismerik.

Fent vázolt életrajzukra abból következtetek, hogy néhány, pár éve még népszerű köszönés a kérdőív lapjain már nem szerepelt.

Ilyen például a *csokito*, ami a *csokolomból* ered. A *csokolom* rövidebb formája, a *csók*, azt hiszem, senki számára sem ismeretlen. A *csókból* a viccelődő alkotókedv *csokit* csinált, innen pedig már csak egy lépés a *csokito*, ami egy csokoládé-fajta neve volt az ezredforduló környékén.

Ekkortájt számolt be egy adatközlő arról, hogy „*mostanában a 'cs' betűs köszönések a divatosak*”. Úgy látszik, ez a tendencia elég erős volt, a *csövi*, *csöves*,

² DEME 1987, 94.

csákány, csőtészta, csalé, csumi, csumika, csocsi, csóváz mind beleférnek ebbe a csoportba. A *cső* a vizsgált korosztályban 45% körüli ismertségnek örvendett 2002-ben, és a tanulók kb. 25%-a használta is. (Párját, a *csát* jóval többen használták ekkor, mintegy 62%.) Napjainkban a tanulók közel 100%-a ismeri, 68%-a használja, 40%-a szereti. Az elmúlt évtizedben tehát sokkal elterjedtebbé vált. A *cső*-ről Kontra azt írja, hogy a hatvanas–hetvenes években Budapesten a fiatalok által gyakran használt köszönés volt, míg a kilencvenes évek elején a megkérdezettek 7,7%-a használta.³ Sokan ismerték és használták a *szivacs* köszönési formát: 44%-a ismerte, 20% használta is. 2012-ben egy kérdőívem sem találkoztam ezzel a formával.

Korábbi dolgozatomban megpróbáltam néhány új köszönési forma eredetére bukkanni, és úgy gondoltam, többnek is ez a két „régí” köszönés lehetett az alapja. Persze ez csak spekuláció, és lehet, hogy rossz nyom. A hangalaki hasonlóságok alapján gondolom néhány köszönésről, hogy egymástól nem függetlenek.

A *cső*nek lehet talán „továbbfejlesztett” változata a *csöves* és a *csövi*. A játékosság a *cső* morfémaéhoz toldalékot ragasztott. Az így keletkezett szó jelentése ’hajléktalan’, aminek szlengesebb változata a *csövi*, amiről – úgy tűnik, nem is kevesen – szintén úgy gondolták, hogy alkalmas köszönésre.

Hasonló lehet a helyzet a *csőtészta* és a *csóváz* köszönési formákkal is, bár ezek nincsenek egymással összefüggésben, mint a *csövi* a *csövessel*. Itt a *cső* morfémaéhoz még egy-egy morfémat ragasztottak; az összetett szavak első tagja megegyezik a köszönési formával, és ez a humor lehetőségét hordja magában.

A *csából csákány* és *csalé* lett, szintén azon az alapon, hogy ezekkel a hangokkal szavaink kezdődnek.

Más történt a *szevasszal*. Ez a forma egyes nyelvhasználók körében megrövidült, így *szeva* lett. Néhányan nem érték be ennyivel, ők a *szevát* a hasonló hangzású *ceva*-val váltották fel, ami egy papír törlőkendő márkaneve.

A *csocsi* és a *csocsesz* talán egy jól sikerült magyar mozifilm, a *Zimmer Feri* hatására terjedt el a fiatalok körében. A média hatása érhető tetten olyan köszönési formák terjedésében is, mint a *csá csumi csá*, *cső csövi cső*, *csá csövi csá*; *csumi*, *csumika*. Ezeket a köszönéseket valamelyik valóságshow játékos használta előszeregettel, a szimpátia és az utánzás juttatta őket diadalra. A 2012-es felmérés alkalmával még mindig fel-felbukkant a kérdőíveken, bár már kevesen használták, alighanem azért, mert túl hosszú formák.

2002-ben a *pá* is reneszánszát élte. A kérdőívem ugyan csak négy ízben szerepelt, azonban utcán is gyakran volt hallható, olykor férfiak is használták.

³ KONTRA 1993, 245

Használatának köre is kibővült, búcsúzás mellett fel-felbukkant üdvözlésként is. Újjászületését valószínűleg egy akkor új kommunikációs lehetőségnek, az SMS-nek köszönhetette. Ezekben a rövid szöveges üzenetekben a felhasználható karakterek száma csekély, ezért a szolgáltatás használói gyakran élnek a rövid köszönési formákkal. Hasonló a helyzet a *hi* esetében is, ami rövidege miatt szintén kedvező, és írásban azok is elkezdtek használni, akik a szóbeli kommunikáció során kerültek használatát. 2002-ben a kérdőívek lapjain hét fő (kb. 20%) nyilatkozott úgy, hogy használja a *hi*-t, a hétköznapi tapasztalatok alapján azonban azt gondolom, a valóságban viszonylag széles körben elterjedt, gyakran használták, használják. Most a barátok, barátnők, iskolatársak körében használatos, 9% körüli a népszerűsége. A *pá* használatáról a 2012-ben végzett felmérésben nem találtam adatot.

2002-ben öten írták fel a használt, ismert köszönések közé a *hé*-t. Akkor nem tudtam, hogy itt arról van-e szó, hogy ezt a figyelem felkeltésére használatos indulatszót tévesen köszönésnek értelmezik, vagy elindult egy folyamat, melynek során módosul a *hé* jelentése, és valóban egy új köszönési mód lesz. Jelen vizsgálat során nem találkoztam ezzel az adattal.

A korábbi felmérés alkalmával a nyelvi adatok azt mutatták, hogy eltűnően van a *kezét csókolom*. A század első felében széles körben használták, férfiak nőknek, gyerekek felnőtteknek, szülőnek, nagyszülőnek, rokonnak; alacsonyabb rangúak a magasabb rangúnak (pl. a varrónő annak a hölgynek, aki bement boltjába, vagy a cseléd az asszonyának) köszöntek így. De a *kezét csókolom* megilletett minden érettségizett nőt.⁴

A 2002-es kérdőívek alapján ezt a köszönést egy gyerek használta, és mindössze négyen ismerték (2,8 , ill. 11,4 %).

A 2012-es mérés szerint az adatközlők 100%-a ismeri, 27,2% szereti, és 9% használja. A valóságban valószínűleg többen ismerték a 2002-es mérés alkalmával is, nagyapjukat, apjukat hallhatták is így köszönni, de regényekből, filmekből mindenképpen ismert. Magyarázat lehet a csekély ismertségi adatra, hogy mivel az akkori adatközlők nem használták, a passzív szókincs részét képezte, és eszükbe sem jutott.

Történelmi oka van, hogy az idősebb hölgyek örömmel fogadják ezt a köszönést. Amikor ők nevelkedtek, még gyakori és természetes köszönés volt. A váltás valamikor a második világháború után, az ötvenes, hatvanas években történhetett meg. A most ötven-hatvan év körüli hölgyek reakciója felemás. Nagyban függ attól, hogy milyen családban szocializálódott az illető. A bécsi udvari illemből származó formát a „polgári és demokratikus szellemű emberek már [1945 előtt]

⁴ vö. TERSTYÉNI 2003, 315.

⁵ LADÓ 1958, 426.

helytelen és európaiatlan csökevénynek minősítették.”⁵ Ladó Makkai Jánosra hivatkozva azt írta 1958-ban, hogy az „új korszakban” mellőzni kell.⁶ A munkás- és parasztcsaládok sarjai számára nem megszokott forma, az ilyen származású férfiak ritkábban használják, a nők idegenkedve fogadják. A polgári családokban nevelkedettek számára megszokott volt használata, bár később itt is a rövidebb *csókolom* terjedt el. Ladó szerint ez közvetlenebb, mint a hol középkoriasnak, hol tőkésnek nevezett *kezét csókolom* és a „még át nem melegegett” napszagnak megfelelő köszönés.⁷

A fiatal nők körében pedig, ha nem is népszerűtlen a *kezét csókolom*, de olykor zavarba ejtő. Őket már nagyon kevesen köszöntik így. Ha olykor egy idősebb úr e — immár rendhagyónak számító — köszönési formát alkalmazza, nem tudják, hogy a köszönést valóban egy kézcsók fogja-e követni. Pedig a kézcsók mint gesztus is csaknem eltűnt (ezt az ismerősök közötti puszi váltotta fel), még ritkább, mint a *kezét csókolom* köszönés.

A felekezetekre jellemző köszönési módok 2002-ben nem voltak ritkának mondhatók. A papnak a gyerekek egy része, körülbelül fele *Dicsértessék a Jézus Krisztus*-sal köszönt (másik felük általában sehogy, valószínűleg ők nem részesültek hitoktatásban, ezért nem is ismerték a papot). Ez az arány nem változott, 2012-ben 59%, a *napszagnak megfelelő köszönés* 27,2%. A pap az adatok szerint alig köszön vissza a *Mindörökké ámen* hagyományos formával, sokkal szívesebben használják a *szervusz*, *szia*, *heló* köszönéseket. A korábbi felmérésben a *szia* volt a leggyakoribb, a kérdőívek 45%-án szerepelt, a mostani mérés során ez az arány 27,2%. A *Mindörökké ámen* 2002-ben 38,5% volt, a mostani mérésben is mindössze 27,2%-ra tehető.

A szülők (azok a szülők, akiknek gyermekei a papnak *Dicsértessékekkel* köszönnek, tehát akik hittanra is járnak), általában *Dicsértessékekkel*, ritkábban *napszagnak megfelelően* köszönnek a papnak. A kérdőívről sajnos nem derül ki, hogy a pap nekik hogyan köszön vissza, de feltehetően *mindörökkével*, illetve *napszagnak megfelelően*, ha őt is így köszöntötték.

Mivel Pilisvörösvár lakossága nagyrészt katolikus, más felekezetek köszönéséről nem kaptam képet. Egy gyerek használta 2002-ben az *Áldás, békesség* köszönési formát, jelen felmérésben egy sem.

A gyerekek által használt legáltalánosabb magázó köszönés a *csókolom* volt 2002-ben. A kérdőívek 74%-án szerepelt, általában az idegen felnőttek köszöntek így a gyerekek. Azok a kevesek, akik nagyszüleit, a nagynéniket, nagybácsikat, keresztszüleit magázták, általában így köszöntötték őket.

⁶ LADÓ 1958, 426–427

⁷ LADÓ 1958, 426–427

Nagyon sokan köszöntek *csokolom*ot férfi tanáraiknak is (60%), sőt, a papnak is. Jelen felmérésben a *csokolom* forma visszaszorulását tapasztaltam. Idegen felnőtteknek a diákok 27,2%-a köszön így, tanárnak 4,5%, tanárnőnek 9%. Nem találtam adatot arra, hogy a papnak bárki így köszönne.

2002-es felmérésem után azt a feltételezést írtam le, hogy a *csokolom* még legalább ötven–száz évig használatos marad, legalább addig, amíg az a generáció, amelyik most használja, él és élheti a formát. Ők valószínűleg életük végéig használni fogják, bár az kérdéses, hogy milyen széles körben fogják használni, mennyire lesz népszerű köszönés a későbbiekben, hiszen láthatjuk, hogy a divat a köszönési forma megválasztását is befolyásolja. Akkor úgy tűnt, hogy a *csokolom* is azon köszönési formák közé tartozik, amelyek ellenállóbbak a divat szeszélyeinek, mint ahogy a *napszaknak megfelelő* köszönés is. Most azt tapasztaltam, hogy bizonyos helyzetekben, pl. szülők — nagyszülők vagy diák — tanár relációban kevesebben használják, mint tíz évvel korábban, de továbbra sem merült fel olyan adat, amely használatának általános visszaszorulását jelezné.

Széles körben alkalmazható, érzelmileg pozitív, elterjedt a *napszaknak megfelelő köszönés*. A gyerekek kétharmada használta ezt 2002-ben, leginkább idegenrel és tanárral szemben. 2012-ben az idegen felnőtteknek a diákok 90,9%-a köszön így, tanárnak 100%-uk, tanárnőnek 95%-uk. A *csumi* és a *csötészta* már alighanem a feledés homályába fog merülni, amikor a mindenkori beszélők még *jó estét* fognak kívánni.

A tegezés és magázás tekintetében az mondható el, hogy míg 2002-ben még a diákok 11,4%-a magázta a nagyszüleit, addig a mostani mérés nem hozott olyan adatot, ami a családon belüli magázás meglétét mutatta volna. Megjelent viszont a vizsgált korosztályban az idegen felnőttek tegezése, 9%-os arányban. 2002-ben a diákok 14,2%, 2012-ben 40,1%-a mondta azt, hogy tanárai olykor magázva szólnak hozzájuk. Az első mérés azt mutatta, hogy a pap a megkérdezettek 100%-át tegezi, a mostani szerint a pap a diákok 45,4%-át magázza. (Ebből az adatból azonban nem lehet messzemenő következtetést levonni, nem tendenciáról, hanem egy-egy személy nyelvhasználati sajátosságáról van csak szó: a pilisvörösvári pap 10 évvel ezelőtt tegezte a diákokat, mostani utóda pedig a felmérés tanúsága szerint a diákok egy részét magázza.)

A szülők 28,5%-a *csokolommal* köszönt a nagyszülőknek 2002-ben, ez a szám csekély mértékben, de csökkent. Most a kérdőívek 22,7%-án szerepelt ez a forma.

A korábbi felmérésben a szülők a tanárnak 80%-os arányban *napszaknak megfelelően* köszöntek, 5,7%-ban *csokolommal*, 20%-ban *sziával*. A mostani felmérés szerint a *napszaknak megfelelő* köszönés 100%-os, a *szia* 13,5%, a *csokolom* ebben a társadalmi érintkezésben is visszaszorult, 4,5% mindössze. Tolcsvai az

1980-as évek közepén arról számolt be, hogy „szinte alig fordul elő [...] a tanulótlól hivatalosan elvárt *jó napot kívánok* — ezért e köszönési forma nem is emelkedhetett általános érvényre.” Ugyanitt a *kezét csókolom* általános iskolás korúak körében való elterjedéséről is írt.⁸

Gyermekeik iskolatársát a szülők továbbra is *sziával* és *helóval* köszöntik a leggyakrabban, és továbbra is a *szia* áll az első helyen.

Idegen felnőtteknek 2002-ben napszaknak megfelelően köszöntek a szülők, a kérdőívek 77%-án ez a forma állt. Most kicsivel nagyobb ez a szám, 86,3%. A *szia* korábban 17,1%-ra volt jellemző, ma valamivel többen használják, 27,2%. A *helót* korábban 5,7% használta idegen felnőttek köszöntésére, most 9%. Korábban ugyanennyien (5,7%) használták a *szervuszt* is, a mostani mérésben ez a forma már nem bukkant fel, visszaszorulóban van.

Szintén 5,7%-ban szerepelt a korábbi felmérésben a *csókolom*, most 9%.

Idegen gyerekek köszöntésére a szülők részéről a *szia* és a *heló* volt a két leggyakrabban használt köszönés 2002-ben (előbbit 80%-ban, utóbbit 28,5%-ban használták), napjainkban a *sziát* 54,5% használja, a *helót* 9%, ugyanennyien részesítik előnyben a *hali* formát.

A gyerekek szüleiknek általában *sziával* köszönnek, mind a korábbi felmérés, mind a mostani ezt mutatja. Második helyen a *heló* állt 14,5%-kal és áll most is 27,2%-kal, tehát gyakoribbá vált. 2002-ben a *szia* aránya 90% fölötti volt, most is tartja magát ez az arány. A szülők leggyakrabban szintén *sziával* köszönnek a gyerekeknek, a kérdőívek 85,2%-a ezt mutatja. A *heló* mindössze 12,4%-ot tesz ki.

A testvérek köszöntésének leggyakoribb módja 2002-ben a *heló* volt. Így köszönt a diákok 54%-a. A *szia* állt második helyen 35%-kal, a harmadikon a *csá* 11,4%-kal. Napjainkban a testvéreket leggyakrabban újra *sziával* köszöntik, ez szerepelt a kérdőívek 50%-án. A testvérek korábban általában *helóval* köszöntek vissza, ezt mutatta a kérdőívek 53,5%-a. Ez után következett a *szia* 31,5%-kal. A *csá* csak 12,5%-ban szerepelt. A 2012-es felmérés azt mutatja, hogy a testvérek 50%-a *sziával* köszönti testvérét, 36%-uk a *helót* részesíti előnyben, a *csá* 22,7%-os gyakorisággal szerepelt. Azt láthatjuk tehát, hogy a *heló* ebben a közegben némiképp visszaszorult.

A nagynéniket, nagybácsikat 2002-ben leggyakrabban a *szia* szóval köszöntötték, ezt alkalmazta az adatközlők 62,5%-a. *Csókolommal* köszönt a diákok 16,6%-a, 5,7% pedig a *napszaknak megfelelően*. A 2012-es felmérés azt mutatja, hogy 68,1% *sziával* köszön, *helóval* 22,7%. A *csókolom* eltűnt, ahogy a nagynénik, nagybácsik magázása is. 2002-ben még 14,2% magázó formát

⁸TOLCSVAY 1985, 14–15.

használt. A nagynénik, nagybácsik akkor 58,3%-os arányban köszöntek *sziával*, 40%-uk használta a *helót*. Ma 77,2%-uk köszön *sziával*, 13,6%-uk *helóval*. Tehát ezen a szintéren is a *heló* visszaszorulása és a *szia* megerősödése látható.

A tanárokat diákjaik többsége, 62,8%-a *csokolommal* köszöntötte az első felmérés idején. Második helyen a *napszaknak megfelelő* köszönés állt 34,2%-kal. Mára a két köszönési forma helyet cserélt: 100% használja a *napszak szerinti* köszöntést, és csupán 4,5% a *csokolomot*. Hasonló képet mutat a tanárnők üdvözlése: korábban nekik a diákok 82,8%-a köszönt *csokolommal* és 28,5%-a *napszak szerint*, ma 95% *napszak szerint* és 9% *csokolommal*. Ez mindenképp nagy visszaesést jelent, a *csokolom* minden használati szintéren visszaszorult. A tanárok és tanárnők 68,5%-a *sziával* köszönt diákjainak a korábbi felmérés idején, második leggyakoribb köszönés részükről a *szervusz* volt 31,4%-kal. 11,4%-uk köszönt *napszaknak megfelelően*, és ugyanennyien köszöntek *helóval*. 2012-ben azt láthatjuk, hogy a tanárok 88,6%-a *napszaknak megfelelően* köszönti diákjait, és csak 29%-a *sziával*. Másfajta, tanárok által használt köszönéssel nem is találkoztam.

Az iskolatársak köszöntése mutatta a barátok mellett a legváltozatosabb képet. 2002-ben 57,1% köszönt iskolatársának *helóval*, 42,8% *sziával*, 34,2% *csával*. A *szasz*, *szevasz*, *szervusz*, *csövi* 3% körüli arányban jelentkezett. Napjainkban a *szia* előfordulása 42,8%, a *helóé* 54,5%, a *csáé* 36,3%, a *szevaszé* és a *halié* 9%, a *csokié* 4,5%. Az iskolatársak leggyakrabban, 57,1%-ban *helóval* köszöntek vissza 2002-ben, ezt 45,7%-kal a *szia* követte. Harmadik helyen a *csá* állt 34,2%-os gyakorisággal. A *csáo* és a *szevasz* 5,7%-kal, a *cső* 28,5%-kal szerepelt. A 2012-es felmérés adatai szerint az iskolatársak 59%-a *sziával* köszön vissza, ugyanannyian, mint *helóval*. 36,3%-nak a *csával* köszönnek vissza iskolatársai, 13,6%-nak *halival*. 4,5% írta kérdőívére a *csoki* és a *hi* formákat. Azt láthatjuk tehát, hogy a *szia* az iskolatársak közötti köszönésben is gyakoribbá, népszerűbbé vált az elmúlt tíz év folyamán. Néhány olyan köszönési forma, mint a *szasz*, *szevasz*, *csövi*, amelyek már korábban is csak szűk körben voltak használatosak, mostanra eltűntek ennek a csoportnak a nyelvhasználatából.

A barátok, barátnők üdvözlése 2002-ben az esetek többségében, mintegy 60%-ában *helóval* történt, 50% használta a *sziát*, 28,5% a *csát*, 5,7-5,7% *csővel*, *hellókával*, és *bájjal* köszönt. 2,8% használta a *szevasz*, *szasz*, *szióka* formát. 2012-ben 63,6% a *sziát* használja, 27,2% a *helót*, 18,1% a *csát*, 13,6% a *halit*, ha barátjával vagy barátnőjével találkozik. A visszaköszönéskor a válaszadók 54,2% hallotta a *helót* a korábbi felméréskor, 40% a *csát*, 37,1% a *sziát*, 11,4% a *szevaszt*, 2,8% a *csőt*. Jelen felmérésemben a *szia* került első helyre 68,1%-kal, ezt a *heló* követte 45,4%-kal, majd a *csá* következett 22,7%-kal. A *hali* csak a kérdőívek 9%-án szerepelt, a *szevasz* pedig 4,5%-án. Azt láthatjuk, hogy a *szia* a baráti körökben is megelőzte a *helót*.

2002-ben idegen felnőttek a diákok 74,2%-a *csokolommal* köszönt, 54,2%-uk *napszaknak megfelelően*. Napjainkban a *napszak szerinti köszöntés* áll az első helyen 90,9%-kal. *Csokolommal* csupán a diákok 13,6%-a köszön, nem sokkal kevesebben vannak azok, akik *helóval* köszönnek az idegen felnőtteknek. Az ő arányuk 9%. Az idegen felnőttek korábban az esetek 80%-ában *sziaival* köszöntek a gyerekeknek, 20%-uk *helóval*, 17,1%-uk *szervusszal*, ugyanennyien *helóval* vagy *napszaknak megfelelően* köszöntek, 5,7% a *szevaszt* használta. A 2012-es mérés azt mutatja, hogy az idegen felnőttek 63,6%-ban a *szia*t használják idegen gyerek köszöntésekor, 27,2% *napszak szerint* köszön, 13,6% a *helót*, 4,5% *csokolomot* használ.

A fiúk és lányok által használt köszönési formák között jelentős különbség nem mutatkozott. A lányok valamivel többször és nagyobb arányban használják a *szia*t, és velük szemben is többször alkalmazza környezetük ezt a köszönést. Anyjuknak, apjuknak, testvérüknek, nagynéniknek, nagybácsiknak szinte mindig így köszönnek. Csak lányok használják a *heló bello* és a *sziamia* köszönéseket, illetve -ka képzős formákat, mint a *szio*ka, *heló*ka. A fiúk köszönési módjai változatosabbak, valamint csak fiúk által kitöltött kérdőíven találkoztam a '*távesz baktálo muroprál*' formával, mely valamely cigány nyelven annyit jelent, hogy *járj szerencsével testvérem*.

Az alábbi táblázat a 2002-ben és a 2012-ben szerzett adatokat mutatja aszerint, hogy az adott köszönési forma az adatközlők hány százalékának volt ismert, hány százalék használta, illetve hány százalék szerette az adott formát.

A felmérések legfontosabb eredményei	ismeri				használja				szereti			
	2002		2012		2002		2012		2002		2012	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
heló	32	91,4	22	100	26	74,2	21	95,4	16	45,7	13	59
szia	27	77,1	22	100	27	77,1	22	100	18	51,4	17	77,2
szevaszcső	17	48,5	22	100	10	28,5	16	72,5	5	14,2	7	31,8
cső	16	45,7	21	95,4	9	25,7	13	59	8	22,8	9	40,9
csövi	9	25,7	21	95,4	4	11,4	7	31,8	3	8,5	3	13,6
napszak	28	80	22	100	24	68,5	16	72,7	7	20	3	13,6
csókolom	26	74,2	22	100	23	65,7	20	90,9	2	5,7	1	4,5
csá	31	88,5	21	95,4	22	62,8	15	68,1	11	31,4	9	40,9
hali	2	5,7	20	90,9	1	2,8	11	50	0	0	7	31,8
vizlát	5	14,2	22	100	3	8,5	21	95,4	0	0	8	13,6
szervusz	9	25,7	22	100	9	25,7	4	18,1	0	0	3	9
csumi	6	17,1	21	95,4	5	14,2	4	18,1	4	11,4	3	4,5
csákány	11	31,4	21	95,4	2	5,7	4	18	3	8,5	2	9
csőváz	2	5,7	20	9,9	2	5,7	2	9	2	5,7	1	4,5
csocsi	1	2,8	14	63,6	1	2,8	3	13,6	1	2,8	2	9
szasz	1	2,8	21	95,4	1	2,8	7	31,8	1	2,8	4	18,1
kezét csókolom	4	11,4	22	100	1	2,8	6	27,2	0	0	2	9
csó	16	45,7	22	100	5	14,2	12	54,5	2	5,7	10	45,4

A táblázatból is kiolvasható a *szia* köszönési forma megerősödése: 2002-ben 77,1% használta, napjainkban 100%; 2002-ben 51,4% válaszolta azt, hogy szereti, 2012-ben 77,2%. Kontra Miklós 1993-as vizsgálata azt mutatta, hogy a válszadók 82,5%-a használja (Kontra 1993: 245). Hasonlóképpen megerősödött a *szevasz*: használata 28,5%-ról 72,7%-ra; kedveltsége 14,2%-ról 31,8%-ra emelkedett. Használata Kontra felmérésének idején 75,1% volt.⁹ De megerősödött a *kezicsókolom*, *cső* és a *csá* is, bár használatuk és kedveltségük kisebb mértékben növekedett az előző kettőnél.

⁹ KONTRA 1993, 245.

A *szervusz* (2002-ben 26%, 2012-ben 18% használta) és a *csokolom* bizonyos helyzetekben történő használatában, valamint a *csokolom*, a *csöváz* és a napszak szerinti köszönés kedvelésében mutatkozik némi csökkenés.

Sokan nem helyeslik, sőt sokakat zavar az ifjúság sajátos nyelve, hóbortos szófordulataik és köszönéseik. Én sem zavarónak, sem károsnak nem tartom ezeket a jelenségeket. Ezek a fiatalok most fedezik fel anyanyelvüket. Játszanak a szavakkal, az összecsengő szókezdetekkel és szóvégekkel, hangalakokkal és távoli asszociációkkal. Kiaknázzák a humornak azokat a lehetőségeit, melyeket a nyelv kínál. Létrehoznak egy olyan csoportnyelvet, ami a csoport tagjait még jobban összetartja, ami csak a beavatottak számára érthető. Nem úgy kell ezekre a nyelvi fejleményekre tekinteni, mint holmi vadhajtásokra, hanem mint egy érdekes, kis világ jeleire. A nyelvre ezek semmiképpen sem károsak, mert ami felesleg, túlburjánzás, az előbb vagy utóbb el fog tűnni.

Bibliográfia:

DEME László 1987. DEME László — GRÉTSY László — WACHA Imre. Nyelvi illemtan, Budapest, Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, 1987.

KONTRA Miklós 1993. “Kik köszönnek ma Magyarországon hellóval?": VADON Lehel (szerk.). Emlékkönyv Országgh László tiszteletére. Eger, 1993.

LADÓ János 1958. “Köszönés és megszólítás napjainkban.” Magyar Nyelvőr 1958. 422–430.

TERSTYÉNI Tamás 2003. “Köszönési szokások a rendszerváltáskor”: KONTRA Miklós (szerk.). Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon, Budapest, Osiris Kiadó, 2003. 315–322.

TOLCSVAY Nagy Gábor. 1985. “Hogyan köszönjek? – Hogyan szólítsam?": BÍRÓ Ágnes (szerk.). Nyelvi divatok, Budapest, Gondolat Kiadó, 1985. 13–23.

CSEH JÓZSEF:

A Magyar Néphadsereg fegyverzettel való ellátásának néhány problémája az 1950-es évek elején

A rendelkezésre álló fegyverzet minősége

A második világháború, mint közismert, számos katonai természetű újítást hozott. Új fegyverek, hadászati és harcászati eljárások egész sora jelent meg ekkor, amelyeket többé nem lehetett figyelmen kívül hagyni. A hadműveletek dinamizmusa fokozódott, némi túlzással azt is lehetne állítani, hogy innentől kezdve a stratégák célja egy háborúban lényegében az lett, hogy minél előbb megindíthassák légiereővel, valamint tüzérséggel támogatott páncélos- és gépesített csapatokat az ellenség lerohanására. Ez jelentette ugyanis a siker kulcsát második világháborúban. (Természetesen az atomfegyverek jelentősége is egyre nagyobb lett.)

Az új magyar hadseregnek tehát, ha korszerű hadsereggént akarták felépíteni, konkrét háborús terveitől függetlenül, minél többet be kellett szereznie a kor modern nehézfegyver-kategóriáiból, a páncélosokból és a repülőgépekből. Természetesen egy hadsereg egészét tekintve a nehézfegyverzet annak csupán az egyik összetevője, azon túl még számos más dolog befolyásolja ütőképességét. Ám mégis fontos, hogy a megfelelő fegyverzet, ha nem is elégséges, de mindenképpen szükséges feltétele a harcképes hadsereg kialakításának.¹ Magyar viszonylatban ezen modern fegyverkategóriák beszerzése alapvetően az 1948-ban megkötött szovjet-magyar fegyverszállítási egyezményvel (amely a kölcsönös segítségnyújtási egyezményhez kapcsolódott) vált lehetővé. (A teljes önerőre támaszkodás a fegyverkezés terén ekkor már fel sem merülhetett – még az 1950-es évek erőltetett iparosítása során sem – a modern fegyverek fejlesztési és gyártási költségeinek kiugróan magas volta miatt.) A honvédség első páncéloshadosztályát 1949 tavaszán (az úgynevezett Klapka-hadrend keretében) hozták létre. Az ilyen modern szervezésű alakulatot tehát még a háború esetén meglehetősen statikus alkalmazásra szánt korabeli magyar haderőn belül is nélkülözhetetlennek tartották annak felépítői. Röviden érdemes kitérni arra is, hogy a levegőből támogatott páncélos- és gépesített csapatokat, mint alapvető hadműveleti tényezőt, az új fegyver, az atombomba sem tette elavulttá, különösen nem az akkori szocialista tábor katonai gondolkodásában. Sőt, a vastag páncélzat fokozott sugárvédelme,

¹ Itt érdemes emlékeztetni arra, hogy az 1947-es békeszerződés a Magyarország által rendszeresíthető katonai repülőgépek számát korlátozta, ám a páncélosokét nem. (1947. évi XVIII. törvény/III. rész: Katonai és légügyi rendelkezések)

a szennyezett terepszakasz gyors leküzdésének a lehetősége, ezt még fokozta is! A szovjet stratégák ez irányú elképzeléseit Sztálin azon nézete határozta meg, miszerint az amerikai atomtűző nem alkalmas hadműveleti-harcászati fegyvernek (vagyis a szovjet szárazföldi erők nem tartóztathatók fel vele) csakis a hátsorzági, s hadászati célpontok ellen használható.² Ez az értékelés egyébként többé-kevésbé helyesnek bizonyult egészen 1951-ig, mivel az USA ezt megelőzően nem rendelkezett elegendő atombombával ahhoz, hogy a hadászati célpontok támadása mellett nagyobb számú harcászati atomcsapást is végrehajtsón. Mindazonáltal az 1951-ben meglevő kb. 438 atombombájával – amelyek száma azután 3-4 év alatt legalább ötszörösére nőtt – már az utóbbi célra is bőven jutott volna.³ Így a győzelem kivívásában a gyorsan mozgó hagyományos erők szerepe továbbra is jelentős maradt. (A későbbiekben pedig fokozatosan megszervezték ezek tömegpusztító fegyverek elleni védelmét is, így „túléltek” a hidegháború következő évtizedeit is.)

Természetesen egy-egy hadsereg fegyvereinek használhatóságát nagyban meghatározza, hogy milyen ellenfelekkel szemben kell helytállnia, vagyis a „korszerűség” legalábbis részben relatív fogalom lehet, tulajdonképpen egy összehasonlítás eredménye. Ennek megfelelően az alábbiakban a magyar haderőnél rendszeresített eszközöket lehetőség szerint próbálom összehasonlítani (ekkori) jugoszláv „ellenfeleikkel” is.

Lássuk tehát melyek voltak a honvédség (1951-től Magyar Néphadsereg – MN)) legfontosabb nehézfegyverei. A szárazföldi csapatok egyik alapvető harceszköze akkoriban a T-34/85 közepes harckocsi volt. Ez a híres típus 1944 elejétől (korábbi változata a T-34/76 már 1940-ben szolgálatba állt) a Vörös Hadsereg alapharckocsijaként komoly sikereket ért el, noha technikai paramétereiben részben elmaradt a német harckocsik mögött (pl.: 9,8 kg-os lövedékét 780 m/s torkolati sebességgel lőtte ki, míg a Pz. V. Panther saját 6,8 kg-osát 920 m/s-mal, így utóbbinak a páncéltűtő ereje nagyobb volt),⁴ más vonatkozásban viszont túlszárnyalta azokat. Így, az 1940-50-es évek fordulóján, amikor a magyar fegyveres erőknél rendszeresítették (mintegy 541 darabot szereztek be belőle), még mindenképpen korszerűnek számított. A 85 mm-es páncéltörő ágyúja megfelelő kiképzettség és módszer mellett hatásos lehetett bármilyen ellenfél ellen, 50 km/h-s sebessége, és jól kialakított futóműve (nagy méretű futógörgők, széles lánctalp) kiváló mozgékonyt biztósított, amihez 304 km-es hatótávolság párosult. 90 mm-es páncélzata ekkoriban (a kézi páncéltörő fegyverek és a 100

² OKVÁTH 1999, 101.

³ OKVÁTH 1999, 103.

⁴ BEAN-FOWLER 2004, 98.

mm fölötti harckocsiágyúk elterjedéséig) ugyancsak megfelelőnek bizonyult.⁵A magyar T-34/85-tel szemben a jugoszlávok alapharckocsija az 1950-es évek közepső harmadától az amerikai fejlesztésű M-47 harckocsi lett.⁶ Ezt a harcjárművet eredetileg a koreai háború alatt, afféle szükségmegoldásként tervezték, ám később az USA szövetségeseinek szállították nagy számban, számos országba. A második világháború után sok ország újjászerveződő fegyveres erőinek ez volt az első nagyobb számban rendszeresített harckocsija.⁷ Két jelentősebb előnye volt a T-34/85-el szemben: egyrészt a 90 mm-es lövege, másrészt 13-115 mm-es páncélzata, amelyek meghaladták az öregebb szovjet harckocsi hasonló paramétereit. Komoly gondjai voltak azonban a mozgékonyaság terén. A 48 km/h sebességhez, mindössze 130 km hatósugár társult, ami alkalmazását igen körülményessé tette, különösen a kisebb, de rugalmasabb T-34/85-el összehasonlítva.⁸

A magyar hadsereg akkoriban nehéz harckocsikkal is rendelkezett. Ez a kategória a harckocsikon belül a két világháború közötti időszakban és a második világháborúban komoly karriert futott be, a könnyű és a közepes harckocsik mellett. Az utolsó új fejlesztések ebben a szisztémában az 1950-es években zajlottak keleten és nyugaton egyaránt, a következő évtizedtől azonban a harckocsifejlesztés új irányt vett. Az úgynevezett általános rendeltetésű harckocsikat (angolul: Main Battle Tank – MBT) kezdtek gyártani (ami nagyjából a korábbi közepes és nehéz harckocsik előnyeit igyekezett egyesíteni). Mindezzel együtt a szovjet szárazföldi erőnél 1944 elején rendszerbe állított ISZ-2 harckocsi az ötvenes években még elsőrangú fegyvernek számított (talán ez is szerepet játszott abban, hogy 1956-ban a forradalom leverése után az összes ISZ-2-t viaszállították a Szovjetunióba.). A hazánk által 68 darabos mennyiségben beszerzett harckocsi legfőbb előnyei: a 122 mm-es nagy űrméretű ágyú és a 120 mm vastag páncélzat voltak.⁹ Mindezek mellett, noha mozgékonyasága nem volt összehasonlítható korának közepes harckocsijaiéval, 37 km/h sebessége és különösen 240 km hatótávolsága kategóriáján belül eléggé mozgékonná tették a típust. Végül, de nem utolsósorban az ISZ-2-vel szerzett háborús tapasztalatok megmutatták, hogy megfelelően képzett legénységgel (személyzete 4 fő volt) még a félelmetes hírű német Királytigris is képes volt legyőzni.¹⁰

Az új magyar fegyveres erőknél a vizsgált időszakban kétféle rohamlöveget rendszeresítettek. A 32 darabos mennyiségben beszerzett ISZU-122 feladata

⁵ BEAN-FOWLER 2004, 98.

⁶ CHANT 2005, 144.

⁷ CHANT 2005, 144.

⁸ CHANT 2005, 144.

⁹ BEAN-FOWLER 2004, 140.

¹⁰ BEAN-FOWLER 2004, 140.

támadásban a második vonalból támogatni az előretörő harcokcsik harcát –el-lenséges páncélosok, tüzérségi állások stb. kilövésével, védelemben pedig pán-célvadászként működni.¹¹ A Vörös Hadseregben 1943 legvégén állt rendszerbe, fegyverzete, sebessége és hatótávolsága megegyezett az ISZ-2-ével, mindössze 90 mm-es páncélzatát, alacsonyabb (kisebb célpontot nyújtó) felépítése kompen-zálta.¹² Az ISZU-122-t és az ISZ-2-t nem a harcokcsi-, vagy lövészezredek kö-telékébe osztották be, hanem önálló nehézharckocsi-rohamlöveg ezredekben összpontosították. A másik rendszeresített rohamlöveg a SZU-76 volt. Ezt a szovjetek 1942 végén rendszeresítették, majd korszerűsítették. Magyarországra összesen 147 darabot szállítottak belőle, azonban mivel már 1944-ben sem bi-zonyult megfelelő páncéltörő eszköznek a közepes harcokcsik ellen, nem roham-löveggként/páncélvadászként, hanem önjáró tüzérségi támogató fegyverként alkalmazták.¹³ Ez azért is praktikus megoldás volt, mert ugyanazzal a 76,2 mm-es ZISZ-3 löveggel volt felszerelve, amelynek vontatott változata a lövészhad-osztályok tüzérségének is alapeleme volt. Bár 44 km/h-s sebességével eléggé gyors volt, a 265 km-es hatótávolsága nem volt különösebben nagy, mindössze 35 mm-es páncélzata, és fölülről-hátulról nyitott tornya igen sebezhetővé tette.¹⁴ Fontos volt azonban, hogy ezzel a típussal a magyar hadsereg nagyobb számú önjáró tüzérségi fegyverhez jutott. Összességében tehát az 1950-es évek első fe-lében a hazai fegyveres erők többé-kevésbé korszerű, vagy részben korszerű esz-közökkel voltak felszerelve, amelyekből azonban a kor követelményeihez képest meglehetősen kevés állt rendelkezésre. (E mellett meg kell jegyezni, hogy a fenti eszközökből hazánknak átadott példányok egy része háborút megjárt, leharcolt eszköz volt, ami nem csak az esetleges harci alkalmazást, de a kiképzést is akadályozta.)¹⁵

A légierő esetében nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy itt a fegyverzet üze-meltetése sokkal bonyolultabb és veszélyesebb volt, mint a szárazföldi csapatok-nál. A képzett, tapasztalt repülőhajózók és -műszakiak részbeni eltávolítása, a háború utáni igen kevés repült óraszám, majd a sugárhajtású technikára való át-állás egyenként is hatalmas kihívást jelentettek, az amúgy is bonyolult fegyver-nem katonáinak. 1949-ben – négy évnyi agonizálás után – a légierő is jelentős mennyiségű szovjet technikához, több tucatnyi szállító és harci repülőgéphez ju-tott. Az első rendszeresített vadásztípus a JAK-9P (magyar neve: Vércse) volt. Ez a kiváló JAK-1 sokadik továbbfejlesztésének tekinthető. A JAK jól megállta

¹¹ BEAN-FOWLER 2004, 135.

¹² BEAN-FOWLER 2004, 135.

¹³ BEAN-FOWLER 2004, 59.

¹⁴ BEAN-FOWLER 2004, 59.

¹⁵ OKVÁTH 1999, 270.

helyét a háború alatt a német vadászokkal szemben, mivel gyorsabban és magasabban repülhetett, mint például a BF-109G.¹⁶ Hazánk e típusból 150 darabot rendszeresített. Ekkora darabszám beszerzése egyébként valószínűleg vitatható döntés volt, hiszen ebben az évben már a szovjet és az amerikai légierő is rendelkezett sugárhajtású vadászokkal, amelyek akkora fölényben voltak a dugattyús motorosokkal szemben, hogy a kettő nem üzemelhetett hosszú távon párhuzamosan. Ennek megfelelően a magyar repülőcsapatok is hamarosan megkezdték az átállást az új vadásztechnikára. 1951 nyarán megérkeztek az első MiG-15 vadászgépek és felállították belőlük a 66. vadászrepülő-hadosztályt.¹⁷ Ezzel hazánk hozzájutott a korszak kétséget kizáróan legjobb vadászgépéhez. A MiG-15 csúcsebessége 1000 km/h fölött volt, két 23 mm-es és egy 37 mm-es gépágyújával erős fegyverzetűnek számított.¹⁸ Ezen a területen egyébként a magyar repülőcsapatok sokáig lépést tartottak a korrallal, újabb és újabb korszerű szovjet típusokat rendszeresítve: még 1956 előtt rendszerbe állt a MiG-17, illetve az első szovjet gyártmányú szuperszonikus gép a MiG-19. A JAK-okkal érkezett az első szállítmány a földi erők támogatására szánt IL-10 (Párduc) csatarepülőgépekből is. A légcsavaros gép a második világháború végén jelent meg, a híres IL-2 Sturmovik utódeként, és jól teljesített alacsonytámadó-harcokocsielhárító szerepkörben.¹⁹ A 20, valamint 23 és 37 mm-es gépágyúival, továbbá 1000 kg bombával hatékonyan pusztíthatta az ellenséges harcokocsikat. Noha 551 km/h maximális sebessége és 7250 m csúcsmagassága a Jet-korszakban szerénynek bizonyult, speciális feladatkörében egészen az 1950-es évek közepéig megmaradt. Végül szót kell ejteni a magyar fegyveres erők utolsó kifejezetten bombázó repülőgépéről a TU-2 Tűzokról is (a későbbiekben rendszeresített támadó gépek ugyanis már legalább részleges légi fölény viszonyai közepette, esetleg felderítő szerepre is alkalmasak voltak). A Tűzok közepes támadó-bombázó, földi csapatokat támogató szerepkörben, szintén a háború végén állt rendszerbe a szovjet repülőerőknél és két 20 mm-es gépágyújával, ugyanennyi 12,7 mm-es géppuskájával, valamint 4000 kg belső bombaterhével jól szerepelt a harcokban.²⁰ Magyarországon ezeket a gépeket 1955-ig üzemeltették, ekkor anyagfáradási hibák miatt kivonták őket a rendszerből. Felváltásukra nem került sor vélhetően a szóba jöhető új sugárhajtású bombázótípusok magas költségei miatt.²¹ A jugoszlávok – akárcsak a harcokocsik esetében – az amerikai fegyverszállítások révén jutottak korszerű harci

¹⁶ GUNSTON 2005, 94.

¹⁷ IVÁN 1999, 118.

¹⁸ JACKSON 2005, 132.

¹⁹ CHANT 2000, 301.

²⁰ CHANT 2000, 301.

²¹ IVÁN 1999, 151.

repülőgépekhez.²² Alaptípusuk a korszakban számos NATO-áram által is nagy számban rendszeresített Republic F-84G volt.²³ Ez a típus főleg sokoldalúságával tűnt ki, s az egyik első sugárhajtású vadászbombázónak számított. Egyenes szárnya miatt rosszabbul manőverezett és lassúbb volt, mint a nyilazott szárnyú MiG-15, ám Koreában az amerikai légierő pilótái egyes adatok szerint így is 105 darab MiG-15-öst semmisítettek meg a típussal.²⁴ Az F-84G fő profilja azonban a csapásmérés volt, 1184 kg bombáját vagy rakétáját a korban jónak számító hatékonysággal juttatta a célba. Ez utóbbi szerepkörben egyébként a magyar légierő akkori bármely típusát felülmúlta. Összességében elmondható, hogy a magyar légierő technikatörténeti szempontból nem túl szerencsés pillanatban jött létre – mivel az 1940/50-es évek fordulóján kezdődött meg a modern légierők tömeges átfegyverzése a sugárhajtású típusokra – így részben már elavult technikát rendszeresített. A légierő fejlesztése a korban ugyanakkor bizonyos aránytalanságot mutatott, amelyek egy része később is megmaradt. Az ország helyzetéhez képest a légvédelem egésze és benne a légvédelmi repülőcsapatok is kis létszámúak voltak. Legalább ekkora gond volt, hogy a csapattámogatásra szolgáló alakulatok gépei hamar elavultak, s kivonásuk után nem rendszeresítettek kellő számú hasonló feladatú gépet, így a magyar szárazföldi erők légi oltalmazása a legjobb időkben is erősen „lyukas” volt.

A fegyverzet feltöltöttségi mutatói és azok hatása a hadsereg harcképességére

Egy hadsereg esetleges háborús alkalmazása szempontjából döntő jelentősége van, annak a kérdésnek, hogy a fegyverek mellett a katonák mennyire „állnak készen” békeidőben is a harcra, illetve, hogy kellő számban rendelkezésre állnak-e („harckészültség”). A Magyar Néphadsereg egységei a tárgyalt időszakban – elsősorban a hadseregfejlesztés különösen feszített tempója miatt – a tárgyalt időszakban sem voltak feltöltve. A folyamatos tiszthiány mellett a fegyverzet legtöbb elemében is hasonló gondok voltak. Rendelkezésünkre áll egy 1952-ből való adatsor, amely a haderő ellátottságát mutatja egyes fegyverfajták tekintetében. E szerint rendelkezésre állt a rendszeresített pisztolyok 70%; a géppuskák és légvédelmi géppuskák 35%; a 82 mm-es aknavetők 88%; a páncéltörő fegyverek 59%; 122 mm-es tarackok 73%; a 85 mm-es légvédelmi lövegek 60%; az M-13 sorozatvetők 23%; a nehéz harckocsik 36%; a közepes harckocsik 25%,

²² GUSTIN 2008, 103.

²³ EDEN — MOENG 2004, 124-125.

²⁴ CROSBY 2003, 228.

valamint a gépkocsianyag: 29%-a.²⁵ A fenti adatsor a szárazföldi hadsereg csaknem minden fontosabb szegmensét lefedte akkoriban, a pisztolytól a nehéz harcokcsig. Rögtön a második adat figyelemre méltó, hiszen a géppuskák ilyen csekély száma mellett a gyalogság „elavult” módon sem tudott volna harcolni – hiszen már 30–40 évvel korábban is a géppuska adta a gyalogság tűzerejének gerincét – annál is inkább, hiszen ezeken kívül akkoriban a gyalogságnak a nagyobb része nem is volt sorozatlövő fegyverekkel ellátva. (A puskák és karabélyok aránya a géppisztolyhoz képest a MN-ben akkor 9:5 volt).²⁶ A 82 mm-es aknavető ugyancsak a lövészcsapatok fegyvere, rugalmas, hatékony (páncélozatlan célok elleni) eszköze volt, amely az első világháborútól napjainkig alapvető fegyvere a hadseregeknek. Elmondható tehát, hogy a korabeli lövészek, még egy jól felszerelt könnyűgyalogság fegyverzetével sem rendelkeztek. Az a tény, hogy a páncéltörő fegyvereknek majdnem a fele hiányzott, a második világháború, magyar szempontból letragikusabb csatáit juttathatja eszünkbe. A tábori tüzérség által használt 122 mm-es tarackokból a szükséges mennyiség kevesebb, mint a háromnegyede állt rendelkezésre, ami azért okozhatott volna gondot, mert a hadosztályok tűzerejének jelentős részét ezek a fegyverek adták. Ugyanakkor azonban meg kell jegyezni, hogy a tüzérségi fegyverek összességében nem álltak rosszul, hiszen más hagyományos értelemben vett „ágyút” nem is találunk a felsorolásban. Ennek oka többek között vélhetően az volt, hogy ezt a fegyverkategóriát itthon is gyártották, illetve a Szovjetunióból és Csehszlovákiából is szereztek be akkoriban (nem úgy, mint például a harcokcsikat, amelyeket teljes egészében importálni kellett).²⁷

A légvédelmi ágyúkkal elértünk a legkorszerűbb kategóriába, ám annak is magyar szempontból a legkényesebb területére. Mint azt már korábban jeleztük a magyar légierő és légvédelem helyzete a korban szintén igen nehéz volt: részint a feladatok és fegyverek bonyolultsága, részint az utóbbiak viszonylag magas ára és az ország légvédelmi szempontból relatíve nagy veszélyeztetettsége miatt.

Az M-13 sorozatvető – eredeti nevén gárdaaknavető – nem más, mint a híres második világháborús „Katyusa”, avagy népiesen: „Sztálinorgona”. Mint látható ebből volt a legnagyobb hiány a felsorolt fegyverek közül. Az eszközt akkoriban leginkább önálló egységekbe szervezve, támogatófegyverként használták gyengén páncélozott, vagy páncélozatlan célok ellen. Noha a fenti szerepkörben jól bevált,

²⁵ Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg Vezérkara (HL MNVK) Titkárság 1952. 7/2. 654/40/8. Őrzési egység (ő. e.) 114-116. Idézi: BALLÓ 2005, 76-77.

²⁶ HL MN 1967/T-315. ő. e. In. EHRENBERGER 2001.

²⁷ OKVÁTH 1999. 272.

ennek hiánya a kevésbé problémásak közé tartozott, hisz nem számított igazán alapfegyvernek akkoriban, sok hadsereg nem is rendszeresített ilyen kategóriát.²⁸ A harckocsikról szóló adatok már sokkal aggasztóbbak lehetnek. Különösen a csatamezők királynőjének a közepes harckocsinak – ami itt konkrétan a T-34/85-öt jelenti – a 25%-os aránya elgondolkodtató a kurszki csata után tíz évvel! A hadsereg harctéri tüzerejének jelentős részét, mozgékonyságának zömét és páncélvédettségének egészét adó harckocsi egységek és -alegységek kis létszáma első-sorban a MN rugalmasságának a rovására ment. A szűken vett csatamezőn kívül azonban, a fő mozgékonyzási tényező természetesen a hadsereg gépjárműparkja volt, ami ugyancsak igen csekély feltöltöttséggel rendelkezett. Azt valószínűleg nem szükséges ecsetelni, hogy a gépjárművek hiánya maga után vont egy sor egyéb problémát a csapatszállítástól az élelmezésig (élelemszállítás), az alkatrészellátástól, a lőszerutánpótlásig, stb.

Az 1953 végéről származó újabb adatsor mutatja a közben eltelt időnek, és az állománytáblák (vagyis a „kell” rovat) erőteljes karcsúsításának jótékony hatásait.²⁹ Eszerint: pisztolyok mennyisége 112%-ot, a géppuskáké 133, a 82 mm-es aknavetőké 112, a páncéltörő fegyvereké pedig: 88%-ra ugrott, s csak a gépkocsianyag árválkodott 40%-on. Mint látható, a lövészek alapvető fegyverei kellő számban rendelkezésre álltak már. A páncéltörő fegyverek 90%-ot megközelítő aránya ugyancsak üdösnek ítéltető, azonban a gépjárműpark még mindig tolerálhatatlanul szegényes (ráadásul még egyszer hangsúlyozni kell, hogy ezek a számok nem feltétlenül takarnak tényleges mennyiségi növekedést, hanem adott esetben csak azt, hogy néhány addig is csak papíron létező alakulatot megszüntettek és az addig meglévő fegyvereket kevesebb alakulat között osztották el). Egyébként a gépjárművek hiánya miatt a hadsereg kénytelen volt országos járműveket (szekereket), lőszertaligákat és lovakat rendszerbe állítani az 1950-es évek közepén!³⁰

Összességében tehát elmondható, hogy a Magyar Néphadsereg számára a korban a rendszeresített fegyverzet jelentős – bár egyre csökkenő – részének hiánya, a gépjárműpark és az ezzel összefüggő szektorok hiányosságai, olyan jelentős problémáknak bizonyultak, amelyek egyebekkel – például a tiszték és a katonák egyaránt viszonylag gyenge kiképzettségével – együtt annak valóságos harcképességét erősen kérdésessé tették.

³⁰ HALBERSTADT 2003, 91.

²⁹ HL MNVK Titkárság 1952. 7/2. 654/40/8. öe. 114-116. Idézi: BALLÓ 2005. 76-77.

³⁰ BALLÓ 2005. 79.

Bibliográfia:

- BALLÓ István 2005. Fejezetek a magyar katonai múlt történetéből. Hadtörténeti Múzeum, Budapest.
- BEAN, Tim — FOWLER, Will 2005. Szovjet harckocsik a második világháborúban. Hajja és Fiai, Debrecen.
- CHANT, Chris 2000. A második világháború repülőgépei. Gabo, H.n.
- CHANT, Chris 2005. Harckocsik. Zrínyi, Budapest.
- CROSBY, Francis 2003. Vadászrepülőök. Budapest, Zrínyi.
- EDEN, Paul — MOENG, Soph 2004. Katonai repülőgépek szerkezete, 118 repülőgép metszetrajza 1945-től napjainkig. Alexandra, Pécs.
- EHRENDBERGER Róbert (szerk.) 2001. A béketábor magyar hadserege . A magyar demokratikus hadsereg és magyar néphadsereg hadtörténeti levéltárban őrzött katonai irataiból. 1945 – 1957. Petit Real, Budapest.
- GUSTON, Bill 2005. A második világháború repülőgépei. Kossuth, Budapest.
- GUSTIN, Damijan 2008. „Cold War between Neighbouring Countries: Yugoslav Relations with Hungary in the Beginning of the 1950s,”: HORVÁTH István — KISS Jenő (szerk.): A baranyai államhatár a XX. században, A Pécsi Tudományegyetemen 2008. február 15.-én tartott nemzetközi konferencia előadásai. Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Budapest.
- HALBERSTADT, Hans 2003. Tüzérségi eszközök a középkortól napjainkig. Hajja és Fiai, Debrecen.
- IVÁN Dezső, 1999. A magyar katonai repülés története: 1945–1956. Honvédelmi Minisztérium, Budapest.
- JACKSON, Robert 2005. A világ híres vadászgépei 1914-től napjainkig. Hajja és Fiai, Debrecen.
- OKVÁTH Imre 1999. Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956. Aquila, Budapest.

CSEH JÓZSEF

A Magyar Néphadsereg újjászervezésének és felfegyverzésének néhány problémája az 1956–1965. években

A „hadügyi forradalom” és Magyarország

Az 1945 augusztusában Hirosimára és Nagaszakira ledobott atombombák – közismerten – alapjaiban meghatározták a világtörténelem későbbi menetét. Nem volt ez másképp a szűken vett haditechnika/hadviselés területén sem. Mindazonáltal, az akkor megindult folyamatok jelentős része csak fokozatosan bontakozott ki a későbbi évek folyamán, vált gyakorlatilag is meghatározóvá. Fontos hangsúlyozni, hogy ugyanebben az időben egy másik tapasztalati anyag is kulcsfontosságúnak bizonyult a világ katonai gondolkodására, nevezetesen az éppen az atombombák ledobásával véget ért második világháború hatalmas, a hagyományos fegyveres erőkre vonatkozó tapasztalatai. A fenti két jelenségnek, tehát a hagyományos fegyverek harci alkalmazása terén szerzett tapasztalatoknak, és az új fegyvernek, az atombombának egymáshoz való gyakorlati viszonya a háború utáni időszakban jó ideig tisztázatlan volt. Ennek okaként legalább két jelenséget érdemes kiemelni. Az egyik, hogy J. V. Sztálin, a Szovjetunió teljhatalmú vezetője, úgy foglalt állást – és ennek védelmében teljes tekintélyét latba vetette –, hogy az új bomba nem teszi idejét múlttá, vagy semmibe vehetővé a háború úgynevezett „állandóan ható tényezői” elméletét, vagyis tulajdonképpen a világháborúból levont tapasztalatokat.¹ Ennek következtében aztán a korszak egyik meghatározó katonai hatalma, a Szovjetunió esetében nem bontakozhatott ki igazán nyílt diskurzus és kísérletezés az új fegyvernek a hadviselés egészébe való integrálásával kapcsolatban.

Hasonló volt a helyzet a szovjet érdekszférába a háború utáni évtizedben mind szorosabban integrálódó kelet-közép-európai, illetve kelet-európai országokban is. Ezek helyzetét persze még tovább súlyosbította, hogy részint belpolitikai okokból (tisztogatások), részint a nemzetközi helyzetnek a koreai háború kitörése idején való gyors és látszólag végzetes megromlása által kikényszerített igen gyors, feszített ütemű hadseregépítés miatt –bár államonként eltérő mértékben – többnyire csupán egy viszonylag gyengén képzett, különösen kevésbé innovatív beállítottságú katonai vezető gárda állt csupán rendelkezésükre. (Ebben a tekintetben

¹ A háború „állandóan ható tényezői” Sztálin szerint: 1. a hadosztályok száma és minősége 2. a hadsereg parancsnoki karának tervező és irányító képessége 3. a fegyverzet 4. a fegyveres erők politikai és erkölcsi állapota 5. a háterszág szilárdsága. OKVÁTH 1999, 98.

hazánk helyzete a legrosszabbak között volt). A fentiekől természetesen semmilyen komolyabb elméleti teljesítmény a hadászati gondolkodás terén nem volt elvárható, igaz ilyesmit ténylegesen nem is vártak tőlük. Másfelől viszont az sem hagyható figyelmen kívül, hogy ugyanekkor az Amerikai Egyesült Államokban sem haladt kiegyensúlyozottan az atomfegyver valós szerepének a feltárása, mivel az ottani – ugyancsak részben politikai indíttatású² – álláspont az volt, hogy az atombomba, valamint az azt akkoriban még egyedül célba juttatni képes repülőgép szinte önmagában megoldja az ország minden komolyabb katonai problémáját.

Az 1950-es évek második felére azonban, a közben lezajlott események hatására mindkét szuperhatalom felülvizsgálta addigi álláspontját. Az USA esetében például világossá vált, hogy a fenti szisztémában a hidegháború különféle felmerülő konfliktusaira csak igen rugalmatlanul tudott (volna) reagálni: atomháború kirobantásával vagy sehogy. A koreai háborúban pedig a jelentős részben még második világháborús fegyverekkel és elvek alapján vívott harcokban az amerikai fegyveres erők, a Szovjet Hadsereg erejét meg sem közelítő észak-koreai és kínai csapatokkal szemben is csak egy véres és hosszú háború árán voltak képesek megőrizni pozícióikat és megvédeni szövetségüket. Mindezek után a 60-as évek elejére elfogadottá vált, hogy az atomfegyverek mellett – amelyekből egyébként is csupán az 50-es évek közepére birtokoltak annyit, amennyi elég lett volna a szovjet hátszország pusztítása mellett a hadszíntéren harcoló szovjet csapatok ellen is³ – jelentős, a szóba jöhető ellenfélnél lehetőleg jobban felszerelt és kiképzett, hagyományos szárazföldi, tengeri és légi erőt is fenn kell tartani.⁴

Sztálin halála után pedig a Szovjetunióban is teret nyert az, az elképzelés, hogy az atom- (sőt immár a hidrogén-) bombák igenis integráns részét képezik az új idők arzenáljának. Megkezdődött tehát a tömegpusztító fegyverek hatásainak igen alapos vizsgálata és különösen annak kutatása, hogyan lehetne a Szovjetunió által hagyományosan nagy számban és igen jó minőségben előállított fegyverkategóriákat (harcokocsik, tüzérség stb.) „átmenteni” az atomkorszakba (természetesen ehhez az adott fegyverkategóriákon belül új típusokat kellett létrehozni)

² Itt elsősorban az volt a kérdés, hogy az USA bezárkózhat-e az „óceánpajzs” és az „atomvédelem” alá, vagy saját biztonságát csak diverzifikáltabb katonai rendszer révén (hagyományos haderők, támaszpontálózat stb.) szavatolhatja.

³ Az Egyesült Államoknak 1950 elején kb. 100 db, az év végére 298 db, 1951-ben 438 db, 1952-ben 832 db, 1953-ban 1161 db atombombája volt. OKVÁTH 1999, 102.

⁴ Az erre épült, az USA által 1961-ben meghirdetett doktrína a „rugalmas reagálás” nevet kapta. Ennek lényege, hogy az általános atomháború mellett, a korlátozott atomháború lehetőségével is számoltak és ennek megfelelően fejlesztették a hagyományos erőket is az atomcsapásmérő erőkkel párhuzamosan. SZANI 1999, 27.

és az új fegyvert részben ezek kiegészítésére felhasználni.⁵ Ennek keretében a szovjet fegyveres erőknek hagyományosan rendelkezésére álló hatalmas szellemi kapacitás új fegyvertípusok, technológiák, alkalmazási eljárások sorát dolgozta ki. Így, kialakult az új hadviselési mód az 1950-es évek végére, melynek egyik karakterisztikus eleme, hogy az atomfegyvereket szervesen integrálták a hagyományos erők keretébe, háború esetén igen széles körűen alkalmazták volna őket.⁶ Ehhez persze alapvetően át kellett alakítani a csapatok fegyverzetét, kiképzését, harceljárásait, vadonatúj elméleti ismereteket és gyakorlati módszereket kellett integrálni. Ezzel a szűken vett katonai folyamattal párhuzamosan az 50-es évek második felében a keleti blokkban zajlott egy másik folyamat is, aminek lényege, hogy a Szovjetunió és szövetségesei viszonyát a hruscsovi vezetés a korábnál „egyenlőbbé” kívánta tenni.

Ennek eleme lett a Varsói Szerződés (VSZ) létrehozása, ami politikai szerepe mellett egy olyan katonai szervezetté is vált, aminek keretében a „nyugati népi demokráciák” hadseregei felzárkóztatása is megindult a Szovjet Hadsereg szintjéhez.⁷ Ennek egyik fontos része volt például, hogy az adott hadseregek az ötvenes-hatvanas évek fordulójától képesekké váltak atomfegyverek bevetésére (noha atomtölteteket ténylegesen nem birtokoltak). Az ezen a területen született eredmények egyébként a Szovjet Hadsereg tehermentesítését is jelentették. Konkrétan a Magyar Néphadsereg (MN) esetében is megindult már 1956 előtt szovjet segítséggel bizonyos minőségi fejlesztés, amit persze a forradalom derékba tört és mivel az ország gazdasági helyzete továbbra is nehéz volt, egészen az 1960-as évek elejéig függőben is maradt a magyar hadsereg érdemi fejlesztése. 1960-tól azonban az 1957. január 29–31-e között Moszkvában lefolytatott megbeszéléseknek megfelelően nem volt tovább halogatható az érdemi fejlesztés.

Időközben világhosszá vált a Magyar Néphadsereg új szerepe is a Varsói Szerződés rendszerén belül. Ennek lényege, hogy az 1956 előtti helyzettől eltérően a moszkvai, és így a budapesti katonai vezetők is azzal számoltak, hogy egy esetleges háborúban a MN egy többnemzetiségű front keretében harcolna,⁸ s így csak egyik – igaz, fontos – szereplője lenne az adott hadszíntérnek. A szövetséges csapatok közül természetesen az 1956 után hazánkban maradt szovjet

⁵ OKVÁTH 1999, 293.

⁶ OROSZI 2005 I., 268.

⁷ Természetesen ennek tényleges elérése az adott helyzetből kifolyólag csak részlegesen sikerülhetett, ám néhány forrás arra utal, hogy például a MN egyes alakulatai kiállták az ilyesfajta összehasonlítást. (lásd pl.: M SZABO 2008: 72. és PATAKY 2008: 104., 136.)

⁸ Ezt plasztikusan bemutatják a hatvanas években zajlott hadgyakorlatok anyagai, pl.: Hadtörténelmi Levéltár Magyar Néphadsereg (HL MN) 1962/T-6 őrzési egység (őe.) (Duna-62), HL MN 1969/T-77/185.őe.(1965.06.21– 26-ig levezetett front-hadsereg hadijáték)

csapatokból megalakított Déli Hadseregcsoport (a továbbiakban DHCS) volt a legfontosabb. A MN szerepének csökkenését mutatja nem csupán az, hogy ez az erő jóval nagyobb volt annál, mint amely szovjet részről 1956 előtt Magyarországon állomásozott,⁹ de az is, hogy a korban ezek egyértelműen, mint a Magyar Népköztársaság (a továbbiakban MNK) védelmében nemcsak hatékonyan részt vevő, de annak jelentős részét – különösen a 60-as évek elejéig – az MN-től átvevő erők tűntek fel.¹⁰ Itt persze nem mellékes megjegyezni, hogy a MNK veszélyeztetettségét részben (bár természetesen korántsem kizárólag) éppen a VSZ-tagság és a DHSCS jelenléte növelte akkorára, amit a MN már nem tudott kezelni.

A szovjetek mellett a szárazföldi műveletekben román, a levegőben pedig román és csehszlovák erők is részt vehettek háború esetén, a MNK területén folyó harcokban.¹¹ Mindennek hatása a MN felszerelésére, szervezetére és kiképzésére vonatkozóan az volt, hogy elvileg egy nagy, integrált rendszerbe kellett beilleszkednie. Természetesen ezzel az illeszkedéssel számos probléma adódott, amelyek részletezésére itt nem vállalkozhatom, csupán példaként említem azt az egészen alapvető problémát, hogy a magyar felsőbb parancsnokságok bizonyos tagjai, elégséges nyelvismeret hiányában a gyakorlatokon nem voltak képesek megfelelően vezetni a „harcok” során alárendeltségükbe kerülő szovjet csapatokat.¹² Mindazonáltal, ha egy rövid-, vagy akár középtávon ki nem küszöbölhető történelmi adottságnak (vagy, ha úgy tetszik: kényszerpályának) tekintjük azt a tényt, hogy Magyarország kénytelen volt betagozódni a Szovjetunió politikai és védelmi rendszerébe, akkor az ebből adódó feladatok teljesítése szempontjából a VSZ (és részben a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa – KGST) bizonyos – részben reális, részben potenciális – lehetőségeket is kínált. Igaz ugyan, hogy a VSZ, különösen a 60-as években, nem volt igazi multilaterális szervezet – később egyébként nem utolsósorban magyar kezdeményezésre elindult és komoly lépéseket tett ezen az úton¹³ – ám a szovjetek „koordináló” tevékenysége folytán, már ebben az évtizedben egyre világosabb és egységesebb fegyverzeti, szervezési stb. rendszer körvonalai rajzolódtak ki, amely technikailag jelentős mértékben segítette a magyar hadseregépítést is. Természetesen ez a folyamat messze nem volt problémamentes, hisz a VSZ vezetése által szükségesnek ítélt, illetve a magyar (politikai és gazdasági) vezetés által lehetségesnek tartott katonai jellegű fejlesztések általában csak viták és kompromisszumok sora árán voltak összeegyeztethetőek.

¹⁰ CSENDES 1998, 74.

¹¹ HL MN VIII. 95. fond, 1963/T-1. d./1. őe. = EHRENBERGER 2006, 116.

¹² HL MN 1969/T-77/185. őe.

¹³ GERMUSKA 2010, 99-132.

Éppen ezen viták és nehézségek nyomán alakult ki a magyar politikai, illetve katonai vezetésben az a meggyőződés, hogy a VSZ akkori rendszere – amelyben például a VSZ Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka a Szovjetunió honvédelmi miniszterének első helyettese volt, a tagállamok honvédelmi miniszterei pedig az ő helyettesei; magának a Főparancsnokságnak a hétköznapi munkája jórészt a Szovjet Hadsereg szerveire épült stb. – ebben a formában tarthatatlan, azt jelentősen „demokratizálni” kell. Összességében tehát elmondható, hogy a MN 1956 (1960) utáni fegyverzeti és szervezeti újjáépítése egy többé-kevésbé értelmetlű – igaz, a 60-as évek eleje feszült nemzetközi viszonyai között talán túlságosan gyakran változó – elvárás rendszer keretében, jelentős nemzetközi segítséggel (szovjet hitelek, KGST hadiipari kooperáció)¹⁴ és a hazai adottságok legalább részleges figyelembevételével ment végbe.¹⁵

Új szervezet és fegyverzet a Magyar Néphadseregben

A szárazföldi csapatok szervezetének és fegyverzetének megújítása

Nézzük meg tehát közelebbről a MN felépítésének néhány elemét! Vessünk egy pillantást a hadsereg legfelső irányítási és vezetési rendszerére, ami hármas tagozódást mutat. Ide tartoznak a magyar politikai és állami vezetés illetékes szervei, előbbi esetén gyakorlatilag elsősorban a Magyar szocialista Munkáspárt Politikai Bizottsága (MSZMP PB) és a párt első titkára, utóbbinál elsősorban a kormány Honvédelmi Bizottsága (HB), benne többek között a honvédelmi miniszterrel.¹⁶ A harmadik irányító elem a VSZ Egyesített Erőinek Főparancsnoksága (EFEF), ezen keresztül pedig, mint utaltunk rá tulajdonképpen a Szovjet Fegyveres Erők vezető szervei.

Az MN vezetésének legfelsőbb szerve a Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban HM) volt (a vezetés mindig az adott szervezeten belülről, az irányítás azon kívülről történik) Ez változó létszámmal és szervezetben a legfelsőbb politikai (állami) döntések végrehajtását szervező és irányító katonai vezető szervezet volt. Ezen feladata mellett 1961 őszéig a hadsereg hadműveleti vezetését is ellátta, vagyis a MN vezetés akkoriban a HM-hadosztály-ezred-zászlóalj felállásban mű-

¹⁴ Például 1961 márciusában Grecskó marsall közölte a magyar katonai vezetéssel, hogy a Szovjetunió térítésmentesen átad 200 db T-34/85-ös harckocsit és egy 100 mm-es légvédelmi tüzérezred teljes felszerelését. GERMUSKA 2010, 80.

¹⁵ Bizonyos drágább fejlesztések elhalasztásához a szovjetek még az 1960-as évek elejének (magyar viszonylatban) jelentős fegyverkezési „lázában” is hozzájárultak, pl. ilyen volt a harckocsi-hadosztály felállításának elhalasztása 1960-ban. M SZABÓ 2008, 27.

¹⁶ KISS 2008, 226.

ködött, majd 1961 szeptemberétől az 5. hadsereg parancsnokságának megszervezésével HM-hadsereg-hadosztály-ezred-zászlóalj rendszerűre módosult. A hadsereg-parancsnokság (Budapest, majd Székesfehérvár) létrehozása az újjászervezés egyik legfontosabb lépése volt, hisz nem csak a békeidős vezetésben volt kiemelkedő szerepe, hanem a MN háborús alkalmazásának is alapvető tényezője is. Előbbinek lényege ugyanis az volt, hogy háború esetén a MN egy tábori hadsereggel, frontkötelékben vesz részt a hadszíntéren folyó hadműveletekben.

Az, hogy a hadsereg-parancsnokságot már békében létre kell hozni már 1956-ban felmerült, ám akkor a forradalom közbeszólt.¹⁷ Az 1956 novemberétől működő úgynevezett 4. hadsereg-parancsnokság feladata akkor teljesen más volt, tulajdonképpen a Fegyveres Erők Minisztériumán, mint csúcsminisztériumon belül a MN vezetését látta el, így az előbbinek megszűntével és a HM újra önálló minisztériummá válásával meg is szűnt. 1957/58-ban az MN-nek egy olyan struktúráját hozták létre, amely a valódi fejlesztés beindulásáig afféle áthidaló megoldásnak volt tekinthető. A korábbi 8 szárazföldi hadosztályból 3 maradt (1958-ban létrehoztak egy kiképző hadosztályt), ehhez jött 14 különféle fegyvernemi ezred és alegység.¹⁸ A Honi Légvédelem megmaradt alakulatait is összevonták, előbb a MN Vezérkara Légvédelmi Csoportfőnöksége, majd az Országos Légvédelmi Parancsnokság (a továbbiakban OLP) alárendeltségébe, de harceszközök számát jelentősen csökkentették.¹⁹ Ez a felállás azonban nem annyira egy „harcra kész”, hanem inkább egy békében viszonylag könnyen működtethető hadsereg célját szolgálta.

Ez a helyzet természetesen nem volt szinkronban azzal a mindinkább elfogadottá váló helyzetértékeléssel, hogy Magyarország, földrajzi helyzeténél fogva egy háború esetén ellenséges légitámadásoknak gyakorlatilag azonnal, szárazföldi támadásnak pedig 24-48 órán belül ki lenne téve,²⁰ és ezért nem csak a honi légvédelmi, de a szárazföldi csapatoknak is azonnali, vagy legalábbis rövid idejű (legfeljebb 1-2 napos) készségben kell lenniük, már békeidőben is, illetve a hadműveletek várható gyors kibontakozása miatt rendkívül lecsökkenne a mozgósításhoz rendelkezésre álló idő, s így elsősorban azzal az ember- és hadianyaggal kellene a háborút végigharcolni, ami békében is rendelkezésre áll. A feladat tehát az volt, hogy fokozatosan olyan magasabbegységeket (hadosztályokat) kell létrehozni, amelyek már békében rendelkeznek a tényleges harchoz szükséges erővel és eszközökkel, vagy legalább ezek zömével. Ezek fölé kellett szintén már békében megszervezni azt a hadműveleti szintű parancsnokságot (később

¹⁷ OROSZI 2005 I., 112.

¹⁸ SZANI 1999, 22-25.

¹⁹ SZABÓ — M Szabó 2008, 74.

²⁰ M SZABÓ 2008, 57.

parancsnokságokat) amely ezeket háborúban irányítja. A fentieket részint azért kellett már békében megszervezni, hogy az együttműködést is gyakorolják.

Ugyancsak az esetleges háborúra való felkészülést szolgálta a MN csapatai területi elhelyezkedésének (diszlokáció) megváltoztatása is. Mint ismeretes az úgynevezett „ötvenes évek” folyamán a fő ellenség Jugoszlávia volt, így ezzel szemben csoportosították a hadsereg erői, 1956 után viszont az említett leépítés (5 hadosztály megszüntetése) némileg átrendezte a képet. Így az 1950/60-as évek fordulóján a csapatok területileg viszonylag egyenletesen elosztva helyezkedtek el az ország területén.

- A 4. gépkocsizó lövészadosztály parancsnoksága Gyöngyösön volt, parancsnoka már a forradalmat megelőzően is Bérczes Emil alezredes, egészen 1959 júliusáig, amikor Csaba Gyula ezredes váltotta fel, akit 1962 márciusában Iványi János ezredes követett, az ő utóda pedig 1965-től Soós Sándor ezredes (megbízott parancsnok) volt. Alárendelt csapatai zömében a Duna-Tisza köze és a Tiszántúl északi részén helyezkedtek el; Eger, Aszód, Verpelét, Abasár, Nyíregyháza, Jászberény stb. városokban.²¹ (Itt kell megjegyezni, hogy az egyes hadosztályok alárendelt alakulatainak helyőrségei az itt feltüntetett kb. 1957-1968 közötti időszakban többször megváltozhattak, vagy azért, mert az adott egység/alegység új állomáshelyre került, vagy azért mert az egyes hadosztályok egységeket/önálló alegységeket „cseréltek” egymással, az egyes átszervezések keretében.)
- A 8. gépkocsizó lövészadosztályt 1958-ban kiképző hadosztályként hozták létre Békéscsabán, alárendeltjei Békéscsaba, Mezőtúr, Karcag, Szentes, Debrecen, Nyíregyháza, Szabadszállás, Orosháza helyőrségekben voltak elhelyezve.²² A hadosztályt 1963 nyarán aztán a Dunántúlra telepítették át, és itt a parancsnoksága Zalaegerszegen működött (ez a hadosztály vett részt magyar oldalról az 1968-as csehszlovákiai intervencióban, amelynek magyar fedőneve ezért „Zala-gyakorlat” lett.), csapatai Nagykanizsán, Zalaegerszegen, Tapolcán, Marcaliban, Lenti-ben stb. települtek, parancsnoka az áttelepülés előtt Oláh István ezredes, utána Lakatos Béla vezérőrnagy volt.²³
- A 7. gépkocsizó lövészadosztály – amely a korábbi 27. lövészadosztály átszervezésével jött létre – parancsnoksága Kiskunfélegyházán

21 HL MN Különgyűjtemény (Kgy.) A-II/a-27/a.

22 HL MN Különgyűjtemény (Kgy.) A-II/a-27/a.

23 HL MN Különgyűjtemény (Kgy.) A-II/a-27/a.

települt, parancsnoka 1960 novemberéig Bakonyi Sándor ezredes, utána 1961 augusztusáig Lakatos Béla ezredes, majd 1968-ig Kerekes Szilveszter ezredes, csapatai pedig zömmel a Duna-Tisza köze déli részén: Mezőtúr, Kalocsa, Hódmezővásárhely, Szentes, Szeged stb. helyőrségekben helyezkedtek el. Az egykor a jugoszláv-irány első lépcsőjében levő hadosztály időközben átminősült a Dunántúlon állomásozó hadsereg második lépcsőjévé.

- Korábban is a Dunántúl déli részén állomásozott a 9. gépkocsizó lövészhadosztály (1957 tavaszáig 17. lövészhadosztály) parancsnoksága Kaposváron, csapatai Tapolca, Nagykanizsa, Marcali, Tata stb. helyőrségekben, parancsnokai: 1958 augusztusáig Martics Pál alezredes, 1960 augusztusáig Kálazi József ezredes, 1965 második félévében megbízott parancsnokként Báthori Ferenc alezredes, majd Bogya Imre ezredes.²⁴
- A 11. harckocsi-hadosztályt 1961 nyarán hozták létre, parancsnoksága Tatán, csapatai Tata, Rétság, Várpalota, Vác stb. helyőrségekben helyezkedtek el, parancsnoka Bérczes Emil ezredes volt.
- Szintén 1961-ben szervezték meg a 15. gépkocsizó lövészhadosztályt, amelynek parancsnoksága előbb Békéscsabán, majd 1963-tól Nyíregyházán volt elhelyezve, parancsnoka 1963-ig Molnár József alezredes, ezután Száraz Pál alezredes, majd 1966-tól Hodosán Imre vezérőrnagy voltak. Ez a magasabbegység úgynevezett „keret” hadosztály volt, ami azt jelenti, hogy békében csak háborús állománya negyedével-ötödével rendelkezett (szemben a dunántúli hadosztályok 90% körüli feltöltöttségével), amit háború esetén mozgósítással egészítették volna ki.

Az 5. hadsereg parancsnokságát eredetileg Budapesten hozták létre, majd Székesfehérvárra telepítették át, amivel egy időben a fenti hadosztályok és azok alárendelt egységei egy részét is áttelepítették új helyőrségeikbe.²⁵ Így alakult ki az új diszlokációs struktúra, amelynek lényege, hogy az 5. hadsereg első lépcsős hadosztályai a Dunántúl északi- és nyugati részén állomásoztak úgymint: 9. gépkocsizó lövészhadosztály (Kaposvár), 8. gépkocsizó lövészhadosztály (Zalaegerszeg), 11. harckocsi-hadosztály (Tata). A hadsereg második lépcsőjéhez tartoztak a 7. gépkocsizó lövészhadosztály (Kiskunfélegyháza), a 4. gépkocsizó lövészhadosztály (Gyöngyös) illetve a 15. gépkocsizó lövészhadosztály (Nyíregyháza).

Itt kell megemlékezni egy sajátos alakulatról, amely ugyancsak az első lépcsőhöz tartozott. Ezen kötelék nevének megadása sem egészen egyszerű, nevezhetjük

²⁴ HL MN Különgyűjtemény (Kgy.) A-II/a-27/a.

²⁵ HL MN VIII. 2. fond, 1963/T-1. d./1. öc. = EHRENBARGER 2006, 119.

ugyanis hivatalos nevén 5. önálló harcokcsiezrednek, fedőszáma alapján MN 1480-nak, ám ezeknél jóval informatívabb az 5. önálló hadműveleti-harcászati rakétadandár megnevezés. Ezt az egységet 1962-63 folyamán állították fel, és akkor a MN messze legnagyobb pusztító erőt képviselő alakulata volt (később is csak a repülőcsapatok váltak potenciálisan képessé hasonló pusztításra). A dandár feladata ugyanis az volt, hogy háború esetén az 5. hadsereg harcát az ellenségre mért csapásokkal, köztük atomcsapásokkal segítse.

Nézzük most kissé részletesebben a fenti alakulatok felépítését, kezdve a „szupertitkos alakulattal”, a rakétadandárral. A dandár felállítása már 1962 őszén megkezdődött Tapolca helyőrségben, az Elnöki Tanács határozata alapján, noha hivatalossá csak később vált a folyamat, ugyanis Czinege Lajos honvédelmi miniszter 1963 tavaszán terjesztette a Politikai Bizottság elé az, az év február 26-28-án Varsóban a VSZ honvédelmi miniszterei által tartott tanácskozáson a MN-re vonatkozóan elfogadott új fejlesztési jegyzőkönyvet, ami az 1961. március 30.-i jegyzőkönyvhöz képest plusz feladatként tartalmazta a hadműveleti-harcászati rakétadandár felállítását.²⁶ Ezen alakulat jelentőségét aligha lehet túlbecsülni, hiszen arra volt képes, hogy háború esetén atomcsapást (esetleg vegyi- vagy biológiai csapást) mérjen az ellenségre, és mint említettük, a MN messze legnagyobb pusztító erejű alakulata volt (igaz, hogy a MN sohasem birtokolt tömegpusztító fegyvereket, ezért a dandár képességei csak úgy váltak volna teljessé, ha a szovjetek háború esetén a terveknek megfelelően leszállították a megfelelő rakétafejeket). A dandár eszközeinek legfontosabb és leglátványosabb darabja, maga a 8K11 hadműveleti-harcászati rakétakomplexum volt (a nyugati szakirodalomban SCUD-A és SS-1B néven ismert). A fegyvert a Szovjetunióban az 1950-es évek közepén állították szolgálatba.

- rendeltetése volt az ellenség atomeszközei, fő csoportosításai, vezetési pontjai, repülőtereken levő harcászati repülőgépei, hadtáp-csomópontjai pusztítása²⁷
- a rakéta hatótávolsága 50–275 km
- induló tömege 4,5 t, utóbbiból a rakétafej 989 kg
- folyékony üzemanyagú hajtóművének működési ideje 39,4–62,5 m/s
- a rakéta repülési ideje 162–302 s, irányítórendszere „tehetetlenségi program” volt²⁸
- eszköz maximális tárolási ideje előkészítetlen állapotban 17 év, előkészítettben 10 év

²⁶ M SZABÓ 2010, 13.

²⁷ HL MN Kgy. A-IV/b-1. 55.

²⁸ HL MN Kgy. A-IV/b-1. 55.

- teljes előkészítési és indítási ideje 295 perc volt
- 9P117 típusú indítóállványának maximális sebessége műúton 60 km/h, földúton 50 km/h, az emelőkeret függőlegesbe állítása (a rakéta ugyanis így volt indítható) 2,25-3,5 perc volt²⁹

A fenti néhány technikai adat talán képes érzékeltetni, mennyire bonyolult fegyverről – a MN egyik legbonyolultabbjáról – van szó, nem véletlen, hogy „mindössze” 6 db ilyen komplexum és kiszolgáló szervei egy egész dandárt alkottak (összesen 2 osztály; osztályonként 3-3 üteg; ütegenként 1-1 rakéta). Egy ilyen rakéta megfelelő elindítása igen bonyolult feladat volt, számos speciális eszköz és különlegesen kiképzett katona közreműködését igényelte.

A „szupertitkos” dandáron kívül, mint láthattuk a MN szárazföldi csapatainak főerőit a gépkocsizó lövészadosztályok, illetve, megszervezésétől kezdve, ezek mellett a harckocsi-hadosztály alkották. Ezek tipikus felépítése és fegyverzete az 1961 őszi átszervezés szerint a következőképpen alakult.

Egy gépkocsizó lövészadosztály állt:

Hadosztály-parancsnokság

- 3 gépkocsizó lövészezred
- 1 harckocsi-ezred
- 1 tüzérezred
- 1 szállítózászlóalj
- 1 légvédelmi tüzérosztály
- 1 műszaki zászlóalj
- 1 híradó-zászlóalj
- 1 felderítőszázad
- 1 vegyvédelmi század
- egyéb kiszolgáló egységek.

Főbb nehéz fegyverei:

- 198 db T-34/85
- 6 db úszó harckocsi (3-3 a felderítőszázadnál, illetve a harckocsiezrednél)
- 27 db 82 mm-es (9-9 db a gépkocsizó lövészezredeknél) és 18 db 120mm-es (6-6 db minden gk. lövészezrednél) aknavető
- 18 db 57 mm-es páncéltörő ágyú (6-6 db a gk. lövészezredeknél)
- 18 db 57 mm-es légvédelmi ágyú (a légvédelmi tüzérosztálynál)
- 322 db páncélozott szállító harcjármű (PSZH, ilyen eszközökkel a valóságban a magyar csapatok – bár nagy szükség lett volna rájuk! – az 1970-es évekig nem rendelkeztek)

²⁹ HL MN Kgy. A-IV/b-1. 55.

- 12 darab SMEL önjáró páncéltörő rakétakomplexum (4-4 db a gk. lövészezredknél)
- 36 db 122 mm-es tarack (a tüzérezredben)
- 2 db Luna harcászati rakéta

A harckocsi-hadosztály esetében a felépítés hasonló azzal az alapvető különbséggel, hogy itt 1 gépkocsizó lövészezred és 3 harckocsiezred szerepel, a fegyverzet esetében a harckocsi állomány 314 db T-54-ből áll, az úszó harckocsik száma 17 db, a légvédelmi tüzérsztály pedig ZSU-57-2 típusú önjáró légvédelmi géppágyúkkal van felszerelve, egyéb eszközei hasonlóak a gépkocsizó lövészhadosztályokéihoz.³⁰

Látható, hogy a szárazföldi hadosztályok fő fegyverei alapvetően a harckocsi, valamint a rakéta-, és a (rakéta-)tüzérségi fegyverek kategóriáiba sorolhatóak. A harckocsik a gépkocsizó lövészcsoapatok esetében a jó öreg T-34/85-ösök voltak. Ezek, mint ismeretes, a második világháború legendás harceszközei közé tartoztak, 85 mm-es löveggel felszerelt változatuk 1943 végén-1944 elején állt szolgálatba.³¹ Később valódi túlélőnek bizonyult, hiszen például a kubai csapatok még 1975-ben is bevetették Angolában – igaz, ez valószínűleg már inkább az afrikai háborúk sajátosságaival mintsem a harckocsi képességeivel magyarázható.³² Az 1950-es és 1960-as években rendszerbe állított amerikai és nyugat-európai harckocsik (M-48, M-60, Leopárd, AMX-30) egyre inkább fölénybe kerültek az idősebb szovjet harckocsihoz képest. Ennek ellenére a szovjet hadvezetés 1961-ben még megfelelőnek tartotta a típust a MN számára, ekkor ugyanis Grecskó marsall (a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek főparancsnoka) nem csupán azt jelezte, hogy a Szovjetunió hajlandó nagyobb számban ingyen átadni ilyen eszközöket, de azt is javasolta, hogy ha a magyar fél anyagi helyzete nem teszi lehetővé kellő számú T-54 beszerzését, akkor vásároljanak helyette olcsóbb T-34-est.³³ Persze ez a befektetés így sokkal rövidebb távú volt, mint a T-54 beszerzése lett volna, a T-34 napjai, mint első vonalbeli harckocsié az európai hadszíntéren természetesen meg voltak számlálva, sőt a Szovjetunióban akkoriban már a T-54/55 leváltására szánt T-62-esen dolgoztak! Az új T-54 egyébként csaknem minden mutatót tekintve felülmúlta a T-34 képességeit. Prototípusa 1947-ben készült el, később továbbfejlesztett változatával,

³⁰ HL MN Kgy. A-II/a-17. 60. sz. melléklet.

³¹ BOMBAY-GYARMATI-TURCSÁNYI 1999, 149.

³² JORGENSEN-MANN 2001 : 34.

³³ GERMUSKA2010 : 80. és HL MN VIII. 2. fond 1961/ T-4. d. /8. öe. = EHRENBARGER 2006: 77.

a T-55-tel együtt több országban (Szovjetunió, Csehszlovákia, Lengyelország, Kína) több mint 70 000 darabot gyártottak belőle.³⁴ A 36 tonnás harckocsi 100 mm-es D-10 harckocsi-ágyúval volt felszerelve, amelyet már a T-54A változatnál függőleges stabilizátorral láttak el (ennek lényege, hogy egy giroszkópos megoldással az ágyú a harckocsi mozgása közben is a célra irányozva tartható), bár igazán jól akkortól működött, amikor a későbbi változatokon vízszintes stabilizátorral is kiegészítették.³⁵ Maximális sebessége, a T-34-hez hasonlóan 50 km/h volt, páncélvastagsága azonban 20-170 mm, szemben a T-34 maximális 90 mm-es páncélvastagságával.³⁶ A T-54 400 km-es hatótávolsága mintegy 100 km-rel haladta meg a leváltott típusét. A T-55 majd a hatvanas évek középső harmadától még több újdonságot hozott a MN-be, úgymint atom-, biológiai, vegyi védelem (ABV-védelem), légzőcső stb.³⁷ A harckocsival való ellátottság a MN-ben minőségi problémák mellett mennyiségileg szintén nem volt megoldott a gyakorlatban a hatvanas évek elején sem. Noha mint láttuk, az olcsóbb T-34 beszerzése – rövid távon – lehetővé tette nagyobb mennyiségű harckocsi beszerzését, az így sem volt elegendő.³⁸ Ennek következtében a magyar gépkocsizó lövészadosztályoknál a harckocsik helyett nagyobb számú tüzérségi eszközt rendszeresítettek: pl. a hadosztály harckocsiezredében az eredetileg előírt 94 db harckocsi helyett csak 65 db volt, ám a 122 mm-es tarackok számát 24 db-ról 42 db-ra növelték.³⁹ Ez a megoldás egyértelműen kisebb hatékonyságot és nagyobb létszámszükségletet eredményezett, ugyanis a tüzérségi eszközök kiszolgálása több katonát igényelt, mint a harckocsiké. A hatékonyság csökkenését pedig látványosan alátámasztották a különféle helyi háborúk eredményei, amelyek azt mutatták, hogy a harckocsi, ahol csak be lehetett vetni (márpedig a gyakorlatban számos olyan helyen is be lehetett vetni, ahol eredetileg azt lehetetlennek tartották: pl. Vietnám; Központi-fennsík) ott a szárazföldi hadműveletek alapvető eszköze volt.⁴⁰ Nyilvánvaló hátrányai ellenére a fenti megoldás azért volt kézenfekvő, mert ellentétben a harckocsikkal, a lövegeknek és aknavetőknak számos típusát gyártották Magyarországon a vizsgált korszakban

³⁴ TURCSÁNYI 2008, 417.

³⁵ CHANT 2005, 137.

³⁶ FORD 2008, 125.

³⁷ CHANT 2005, 137.

³⁸ A T-34 ára 178 000 rubel, a T-54-esé pedig 398 000 rubel volt 1961 körül. (M SZABÓ 2007, 30.)

³⁹ HL MN Kgy. A-II/a-17. 1282.

⁴⁰ KUTI 1987, 129. sem kellett újítani a 80-as évekig. HL MN Kgy. A-IV/b-3. 40., 43.

már legalább tíz éve, így egyesekből akkora készlet halmozódott fel a hadsereg-csökkenés hullámai nyomán, ami mennyiségi bővítést ezen fegyvereknél hosszú évekig nem tett szükségessé.⁴¹

Azt, hogy a fenti hiányosságokkal együtt, a MN mégis abban a kivételes helyzetben volt az 1960-as évek elején, hogy a legkorszerűbb fegyvereket is nagy számban állíthatta szolgálatba, azt legszemléletesebben a szárazföldi hadosztályoknál is rendszeresített rakétafegyverek mutatják. Ez a korszakban két kategóriát jelentett: a nagyobb harcászati- (föld-föld) és a kisebb páncéltörő rakétákat. A harcászati rakéták alapvető rendeltetése az volt, hogy ABV-csapásmérő képességgel ruházzák fel a hadosztályokat. A MN-ben erre a feladatra 1962-től a 2K6 Luna elnevezésű rakétakomplexumokat állították szolgálatba. Ez az eszköz egy harcászati rakétacsalád egyik tagja volt, amelyet az angolszász terminológiában FROG-nak (Free Rocket Over Ground) neveznek. Egy kb. 2200 kg tömegű (az egyes változatok között kisebb eltérés lehetséges), 10-32 km közötti hatótávolságú, szilárd hajtóanyagú, nem irányított ballisztikus rakétáról van szó.⁴² A rakétát (3R9 vagy 3R10) a 2K6 komplexum esetén a PT-76 könnyű harckocsi lánctalpas alvázára telepítették, ami terepen 10 km/h, földúton 30 km/h, műúton 40 km/h sebességgel volt képes azt szállítani.⁴³ Ezen eszközökből 1962-1966 között minden hadosztálynál 1 osztályt szerveztek, amely 2 indítóütegből (ütegenként 1-1 rakéta) és egy rakéatechnikai szakaszból állt.⁴⁴ Akárcsak a hadműveleti-harcászati rakétadandárnál, a harcászati rakétaosztályoknál is nagy gondot fordítottak az alakulat valódi feladatának és fegyverzetének titokban tartására. Úgynevezett „védett” alakulatokként csak „megbízható”, vagyis politikai-származási hátterüket tekintve kifogástalan sorköteleseket soroztak be hozzájuk. A katonák harckocsizó fegyvernemi jelzéseket viseltek és írásban kötelezték magukat arra, hogy nem beszélnek alakulatuk valódi viszonyairól, rendeltetéséről stb., magát a „különleges technikát” (a rakétákat) pedig szigorúan őrizték.⁴⁵

Kevésbé voltak titkosak a páncéltörő rakéták. Az első irányított páncéltörő rakétaüteget 2K15 SMEL típusú rakétákkal 1963-ban állították rendszerbe a MN-ben. Beosztásuk a gépkocsizó lövészezredek ezredközvetlen páncéltörő ütegeibe történt. A Szovjetunióban 1958-ban rendszerbe állított SMEL-t

⁴¹ Minőségi fejlesztés persze sok esetben szükséges volt, pl. a 122 mm-es 38M és a 152 mm-es 43M tarackoknál, ám pl. a 82 mm-es 37M és a 120 mm-es 43M aknavetőket még csak fel sem kellett újítani a 80-as évekig. HL MN Kgy. A-IV/b-3. 40., 43.

⁴² HL MN Kgy. A-IV/b-4. 61.

⁴³ HL MN Kgy. A-IV/b-4. 61.

⁴⁴ HL MN Kgy. A-IV/b-4. 74.

⁴⁵ HL MN VIII. 93. fond, 1963/T-26. őe. = EHRENBERGER 2006, 113-116.

Magyarországon két különböző típusú indítóállványon használták: a 2P26-on és a 2P27-en.⁴⁶ Előbbi egy átalakított GAZ-69 gépkocsi alvázára volt telepítve 4 db rakétával, utóbbi pedig egy BRDM-1 harci felderítő járműre 3db rakétával. Maga a rakéta 22,5 kg tömegű volt, indítás után 8,5 fordulat/s sebességgel forgott a tengelye körül, irányítását pedig egy háromerű kábelon keresztül egy joystick segítségével végezte az irányzó, a rakéta hátulján levő fényjeleket figyelve. (Ez az irányítási mód nem volt igazán praktikus, hiszen harci körülmények között az irányzó viszonylag könnyen megzavarható volt pl. géppuskarűzzel.)⁴⁷ A 90-110 m/s-al repülő rakéta 5,4 kg-os kumulatív robbanófeje 300 mm homogén acélpáncélzatot volt képes átútni az 500-2300 méteres hatótávolságon belül, vagyis bármelyik akkor létező harckocsit képes volt megsemmisíteni.

A MN szárazföldi csapatai azonban nem csak a „nehéz-„ és a „legkorszerűbb” kategóriákban kaptak figyelemre méltó és szinte vadonatúj fejlesztésű fegyvereket az 1950-1960-as évek fordulóján, de például a kézifegyverek kategóriáján belül is. Itt most két fegyvercsaládot emelnék ki: az AK gépkarabélyokat és az RPG-2/7 kézi páncéltörő gránátvetőket. A Mihail Tyimofejevics Kalasnyikov által „megálmodott”, széles körben ismert, a hidegháború éveiben és napjainkban is igen elterjedt AK gépkarabélyok első változatait 1947-ben kezdték el gyártani Izsevszkben a nagy múltú IZSMAS (ИЖМАШ: Ижевский Машиностроительный Завод) fegyvergyárban. A gépkarabély egy akkoriban a legtöbb korszerű hadseregben meglevő – jelentős részben világháborús tapasztalatok által inspirált – koncepcióból indult ki. Ennek lényege, hogy egy olyan fegyverre van szükség, amely a korábbi, pisztolylőszerrel tüzelő géppisztolyoknál nagyobb lőtávolságot és átütőerőt garantál, másrészt a puskalőszerrel tüzelő ismétlő- és öntöltő puskáknál könnyebb, miközben nagyobb tűzgyorsaságot tesz lehetővé. A fegyver tervezésénél az M43 típusú 7,62x39 mm-es karabélylőszerből indultak ki, amely kisebb és könnyebb volt a puskalőszerkeknél. Az új fegyver szekrénytárában ebből 30 darab fért el, ezeket 710 m/s torkolati sebességgel, 750 lövés/perc elméleti tűzgyorsasággal volt képes kilőni a 4,3 kg tömegű, gázelveletes rendszerű gépkarabély.⁴⁸ (Itt érdemes megjegyezni, hogy a korabeli magyar források túlnyomó többsége, helytelenül géppisztolynak titulálja a különféle AK-változatokat.) Magyarországon a fegyvert 1960-ban rendszeresítették. Már ebben az évben 15 000 db fatusás fegyvert kívántak legyártani és ezzel a 9. gépkocsizó lövészadosztályt átfegyverezni, illetve a többi hadosztályhoz tanulmányozásra 15-30 db-ot elküldeni.⁴⁹ Az eredeti terv szerint az 1961-ben legyártandó 30 000

⁴⁶ HL MN Kgy. A-IV/b-2. 15.

⁴⁷ HOGG [1999], 109.

⁴⁸ MCNAB 2002, 33.

⁴⁹ HL MN 1962/T-77. öe.

darabban a Határőrséget és egy újabb gépkocsizó lövészhadosztályt fegyvereztek volna át, majd 1962-63-ban a fennmaradó csapatokat, s ez után készültek volna el a mozgósítási tartalékkészletek.⁵⁰ Czinege Lajos honvédelmi miniszter azonban már ekkor az elején arról is tájékoztatta a Politikai Bizottságot, hogy esetleg egy az említettnél újabb változatot is gyártásban lehetne venni – amennyiben a szakmai vizsgálatok javasolják – amelynek előnye, hogy könnyebb, és olcsóbban gyártható. A magyar honvédelmi miniszter itt az úgynevezett AKM változatra utalt (Автомат Калашникова Модернизированный: kb. „Kalasznyikov modernizált automata fegyver”). Ezt a változatot 1959-ben kezdték el gyártani a Szovjetunióban. Az AK-fegyverek korábbi változataihoz képest jelentős módosításokat hajtottak rajta végre, amik például javítottak a tüzelés pontosságán, a gyártás gazdaságosságán (egyreszert az alkatrészek gyártásánál az addigi forgácsolás helyett préselést és hegesztést alkalmaztak), ezenkívül a fegyver tömege 3,14 kg-ra csökkent.⁵¹ Végül magyar részről valóban átálltak az AKM gyártására (ez még az eredetinel is „gazdaságosabb” lett a fa alkatrészek műanyagra és fémre cserélésével) és az új fegyver a 60-as évek második feléig, az AMD-65, a magyar fejlesztésű AK-változat megjelenéséig a Néphadsereg alapfegyvere maradt. Az AK-47, és továbbfejlesztett változatai képességeit különösen értékessé tette, hogy az 1960-as évek legelején a szóba jöhető „ellenség” hasonló kategóriájú eszközei legjobb esetben is csak elérték, ám semmiképpen sem haladták meg azokat, hiszen az orosz fegyvert (amelyet persze napjainkig folyamatosan továbbfejlesztenek) ma is valamennyi összehasonlítás minden idők egyik legjobb kézfegyvereként tartja számon. Az új fegyver nem csupán jó minőségű volt, de viszonylag „időben” is került rendszeresítésre. Elmondható ugyanis, hogy még a nagyhatalmak fegyveres erőiben is (az egyetlen Szovjetuniót kivéve) csupán az 1950-es évek második felében, vagy a 60-as évek elején került sor a részben második világháborús zár dugattyús- és öntöltő puskák felváltására olyan gépkarabélyokkal, mint például a belga/brit FN FAL/L1A1 család, az olasz Beretta BM-59, a nyugat-német G3, az amerikai M-16 stb.. (A francia fegyveres erők pedig az 1970-es évekig kellett, hogy várjanak az első, nagyobb számban rendszeresített gépkarabélyukra a FAMAS-ra).

Az AK gépkarabélyok mellett, ugyancsak a 60-as évek elején rendszeresített, a MN által addig nem alkalmazott, ám ezt követően igen széles körben használt fegyverkategória volt a kézi páncéltörő rakétáké. Ezek közül az RPG-2-t 1960-ban, az RPG-7-t pedig 1963 rendszeresítették.⁵² (A fegyver nevének érdekessége, hogy az RPG rövidítés orosz, angol és magyar nyelven is érvényes, kis eltéréssel:

⁵⁰ HL MN 1962/T-77. őe.

⁵¹ MCNAB 2002, 29.

⁵² HL MN Kgy. A-IV/b-3. 11.

ручной противотанковый гранатомёт, rocket-propelled grenade, rakéta-páncéltörő gránát vagy rakéta-póthajtású gránát.) A szovjet fegyveres erőknél az RPG–2 1949-ben állt szolgálatba és az első ilyen kategóriájú fegyverük volt. A 40 mm-es indítócsőből kilőhető 100 mm-es, 1,7 kg tömegű, 170 mm homogén páncélzatot 500m-en belül átütni képes kumulatív gránát képességei az 1950-es évek végén már nem voltak megfelelőek, így 1960-ben rendszerbe is állt az utódja az RPG–7.⁵³ Ennek nagyobb, 2,25 kg tömegű gránátja 900 m távolságból 320 mm homogén páncélzatot volt képes átütni,⁵⁴ ami elég volt ahhoz, hogy elvileg az akkori idők bármely harckocsijával képes legyen elbánni, a Varsói Szerződés egész fennállása alatt a lövészek első számú kézi páncéltörő fegyvere legyen, és még a XXI. század elején is tiszteletet ébresszen bármilyen ellenségben, főleg ha gyakorlott kezelő használja nehezen átlátható, például városi terepen.

A Honi Légvédelem

Időben a szárazföldi csapatokat is megelőzve került sor a honi légvédelmi rendszer modernizálására. Ennek a haderőnemnek kiemelt fontosságát több tényező is alátámasztotta. Egyfelől az akkori viszonyok közt az ellenséges légierő hadászati és harcászati csapásmérő erői egyaránt óriási pusztító erővel bírtak, főleg ha tömegpusztító fegyverekkel szerelték fel őket. Ezek ellen csak a legkorszerűbb légvédelmi eszközök és harceljárások összehangolt alkalmazásával lehetett hatékonyan védekezni. Magyarország helyzetét különösen súlyossá tette, hogy a VSZ hadászati első lépcsőjébe tartozott, így légi veszélyeztetettsége igen nagy volt, miáltal az ország elemi védelmi érdeke volt egy hatékony légvédelmi rendszer kiépítése. (Zárójelben jegyzem meg, hogy ebben az esetben a VSZ-tagságunk ellentmondásos következményekkel járt, hisz egyfelől ez önmagában is nagyban hozzájárult az ország célponttá válásához, ám egyúttal olyan jelentős katonai segítséget is garantált, amivel például a semlegessége ellenére ugyancsak háborús célpontnak, potenciális hadszíntérnek kezelt Ausztria nem rendelkezhetett.) Éppen a magyar légvédelem forradalom utáni megújításának idejére, vagyis az 1950-es és az 1960-as évek fordulójára esett egy „forradalom” a légvédelem eszköztárában is. Ezt elsősorban az egész hidegháborús periódusban elsőrangúnak számító szovjet rakétatechnika tette lehetővé. Sikerült ugyanis olyan föld-levegő osztályú rakétákat, és velük együttműködő radarrendszereket, valamint elfogó vadászrepülőgépeket kifejleszteni, majd rendszerbe állítani, amelyek alkalmazásával az országos légvédelmi rendszer a magyar katonai költségvetés viszonyai mellett is hatékonyan kiépíthető volt. Hogy ez milyen fontos kérdés volt, azt

⁵³ MYATT 1993, 234.

⁵⁴ MYATT 1993, 234.

mutatja, hogy – ha kis lépésekkel is – a honi légvédelemhez tartozó csapatok fejlesztése 1957-59-ben is folyt.⁵⁵ A nagyobb ütemű fejlesztés ugyanakkor 1959-től indult be, ekkor jött létre a Honi Légvédelmi Kiképzőközpont Börgöndön. A honi légvédelem csapatai az átmeneti időszakban az 1957. december 1.-jén megalakult Országos Légvédelmi Parancsnokság (OLP), illetve az ugyanazon év április 15.-én felállított Repülő Kiképző Központban (RKK) nyertek elhelyezést.⁵⁶ 1960. július 1.-jén létrehozták az 1. honi légvédelmi hadosztályt, ami immár egy integrált, összefegyvernemi légvédelmi magasabbegység volt, állományában 2 vadászpilóta-, 2 légvédelmi rakéta-, és 1 rádiótechnikai ezreddel.⁵⁷ 1961. július 31.-gyel megszűnt a RKK is, helyette megalakult a Kilián György Repülő Műszaki Főiskola Szolnokon.⁵⁸ A modern légvédelmi fegyverzet beszerzése is megindult. 1959-ben rendszerbe állt 1 légvédelmi rakétaosztály és egy technikai osztály, majd 1960-ban újabb 4 rakétaosztály, s ezt követően évről évre újabbak, mígnem 1962 januárjában, amikor átvették az ország légterének védelméért való felelősséget a szovjet Déli Hadseregcsoporthoz (DHSCS) csapataitól, a magyar honi légvédelem alakulatai 3 ezredbe szervezett 14 harci- és 3 technikai osztállyal (84 rakétakilövő), valamint 3 vadászpilóta-ezreddel (bennük 80 db szuperszonikus és ugyanannyi szubszonikus vadászgéppel) rendelkeztek.⁵⁹ A légvédelmi rakétaosztályok SZ–75 Dvina föld-levegő rakétákkal voltak felszerelve.⁶⁰

A Dvina a korszak egyik csúcshajója volt, elég itt arra utalni, hogy 1960. május 1.-jén a Szovjetunió fölött Francis Gary Powers U-2-esét egy ilyen eszközzel lőtték le. Az SZ–75 tervezése 1953-ban kezdődött a B-1 tervezőirodában Roszpeltyin akadémikus vezetésével (később komoly szerepet játszott a fejlesztésben Pável Grusin a Lavocskin irodától).⁶¹ A legfontosabb cél az volt, hogy elődjénél, az SZ–25 Berkutnál gyorsabban és olcsóbban telepíthető legyen, s persze, hogy képes legyen az akkor legfőbb veszélyt jelentő, nagy magasságban, nagy sebességgel repülő ellenséges atombomba-hordozó repülőgépek lelövésére. Az 1955. április 26.-án végrehajtott első sikeres teszt, majd az ezt követő további próbák és fejlesztések után 1957 végén állt rendszerbe.⁶² Az SZ–75 rendszer V–750 rakétája (amit később több hullámban továbbfejlesztettek) két hajtóműfokozatból állt: egy, az indítás után 3 másodperc alatt kiegészítő szilárd (nitrocellulóz)

⁵⁵ EHRENBERGER 2006, 7. (OKVÁTH Imre: Történeti bevezető), CSENDES 1998, 64.

⁵⁶ GYÖRI 2009, 92. és SZABÓ — M SZABÓ 2008, 74.

⁵⁷ HL MN VIII. 38. fond 1961/T-42. d./159.őe. In. EHRENBERGER 2006, 94.

⁵⁸ SZABÓ — M SZABÓ 2008, 79.

⁵⁹ SZANI 1999, 40.

⁶⁰ HL MN Kgy. A-IV/b-2. 12.

⁶¹ KÖVÁRI 2009, 36.

⁶² KÖVÁRI 2009, 37.

hajtóanyagú gyorsító hajtóműből és egy folyékony üzemanyagú menethajtóműből (utóbbiban egy 550 kg-os tartályban dinitrogén-tetroxid-salétromsav illetve egy 250 kg-os tartályban ammóniumszármazék volt – mivel mindkettő erősen mérgező, a feltöltés és ürítés csak egész testet fedő védőruhában volt lehetséges).⁶³ A célpont megsemmisítését a 190 kg tömegű harci fej végezte. A megsemmisítési zónája vízszintes távolságban 5 km-től 30-40 km-ig, magassága 300m-től 27 km-ig terjedt. Elvileg képes volt hatékonyan támadni maximum 1000 m/s sebességgel közeledő, vagy 420 m/s-al távolodó objektumot.⁶⁴ Hogy a fenti adatok mögött milyen komoly valós pusztítóerő van, azt a következő évtizedek helyi háborúi tették világossá, hisz az SZ-75 volt az első szovjet légvédelmi rakéta-rendszer, amit széles körűen exportálta, messze nem csak a VSZ tagállamaiba. Egyik első komoly háborúja az Amerikai Egyesült Államok és a Vietnámi Népi Demokratikus Köztársaság között 1965-ben megindult légi háború volt, ahol különösen a kezdeti időkben látványos sikereket értek el az amerikai légierő és a haditengerészet repülőcsapataival szemben. (Ebben valószínűleg komoly szerepe volt annak, hogy az első években a vietnámi légvédelmi rakétaosztályokat szovjet „tanácsadók” üzemeltették.) Mindemellett, ez a háború nem igazolta teljesen a rakéta hatékonyságával kapcsolatos legoptimistább feltételezéseket – például, hogy magyar viszonyok között maximum 3 rakétát számítottak egy ellenséges repülőgép lelövésére⁶⁵ – ugyanis egyes források szerint 6808 indított rakétával lőttek le 1100 repülőgépet, más források szerint azonban 9000 rakétával mindössze 200 repülőgépet.⁶⁶ (A fenti adatoknál mindenképpen figyelembe kell venni a vietnámi kezelőszemélyzet a szovjetekhez képest szerényebb felkészültségét, az esetleges taktikai hiányosságokat, az adott éghajlaton a rakéták szakszerű tárolásának hiányából fakadó fokozott meghibásodási lehetőségeket, az SZ-75 kínai másolatainak a HQ-1 és HQ-2-nek alacsonyabb technikai szintjét stb. és természetesen a rendkívül gyorsan fejlődő amerikai ellentevékenyesség hatását.) Mindenesetre az a tény, hogy a rendszer egy továbbfejlesztett változatával még 1991-ben is lőttek le Irak felett amerikai harci repülőgépet,⁶⁷ mutatja, hogy a hidegháború egész ideje alatt bármilyen ellenséges nemzet pilótájának volt oka aggodalomra, ha megpillantotta a földön az SZ-75 osztályok jellegzetes hatszög alakú telepítő helyeit (persze éles helyzetben mire megpillantotta volna, már késő volt). Egy SZ-75 osztály ugyanis 6 db SZM-63-II típusú

⁶³ KÖVÁRI 2009, 37.

⁶⁴ HL MN Kgy. A-IV/b-4 „Technikai adattár”

⁶⁵ Szilágyi László vezérőrnagy országos légvédelmi parancsnok 1963-ban ezt csökkenthetőnek tartotta 1,5-2 darabra. HL HM VIII. 95. fond 1963/T-1./1.őe.

⁶⁶ KÖVÁRI 2009, 39.

⁶⁷ KÖVÁRI 2009, 39.

rakétaindítót foglalt magába, s ezeket szabvány szerint kellett elhelyezni, hogy az egyes állványok újratöltéséhez a tartalék rakétákat szállító teherautók ne akadályozzák egymás mozgását: ez adta a jellegzetes csillag alakú alapformát. Természetesen, mint minden korabeli rakétafeagyvert, úgy ezt is nagyszámú technikai eszköz szolgálta ki.

A honi légvédelem másik alapfegyvere, az elfogó vadászrepülőgép ugyancsak meglehetősen bonyolult eszköznek számított. Ráadásul ezek fejlődése a második világháború utáni évtizedekben igen gyors volt. Mint ismeretes, már a világháború évei alatt rendszerbe állt brit, majd német oldalon az új, sugárhajtású repülőtechnika, amely aztán az 1940-es évek végétől a nagyhatalmak légierőinek – és különösen vadászrepülő-csapatainak – a gerincét alkotta. Az új hajtóművek óriási teljesítménybeli fölénye a régiekhez képest, azt eredményezte, hogy a régi vadászrepülőök rendszerben tartása az ötvenes évek elejére meghaladottá vált. A VSZ megalakulása után gyorsan világossá vált, hogy részint Magyarország, illetve a szocialista védelmi szövetség érdekei – amelyek a repülőcsapatoktól a hatalmas és igen korszerű NATO-légierő semlegesítését kívánták meg elsősorban – így az új sugárhajtású gépek magas ára (ami miatt például Magyarországon nem sikerült az 1950-es évek közepén leselejtezett légcसारos TU–2-es bombázók és Il–10 csatarepülőök helyére hasonló kategóriájú sugárhajtású gépeket beszerezni) miatt a magyar repülőcsapatok fő feladata a légvédelem lesz, és az ehhez szükséges vadászrepülőgépek adják majd a főerejét. A kérdés az volt, hogy ezt milyen eszközökkel lehet megoldani. Azokban az években ugyanis a vadászrepülőgépek fejlesztése két fő irányba ágazott el. A nagy magasságban, nagy sebességgel közlekedő, tömegpusztító fegyvereket hordozó bombázó repülőgépek elfogása gyors emelkedőképességű, nagy maximális sebességű, radarral és (irányított) rakéta-fegyverzettel felszerelt elfogó vadászgépeket kívánt. Ezek azonban bonyolult technikai berendezéseik miatt általában elég drágán beszerezhetők és üzemeltethetőek voltak, ráadásul, ha a fenti feladatra sikeresen optimalizálták őket, az gyakran azt jelentette, hogy alkalmatlanná váltak más feladatokra. Így végül ezek a drága monstrok (TU–128, JAK–28, F–102, F–106) csak egyetlen feladatra voltak alkalmasak. E mellett azonban ugyanakkor sorra jelentek meg a kisebb, könnyebb, olcsóbb és többféle fegyverzettel felszerelt, rugalmasabban alkalmazható (pl. akár füves repterekről is), többféle feladat ellátására képes (a vadász- mellett felderítő-, vadászbombázó feladatra is) front-vadászrepülőgépek. Különösen fontos volt, hogy ez utóbbiakat is felszerelték radarral az ötvenes-hatvanas évek fordulójától (a hazánkban széles körben használt MiG–21 típust pl. a P/PF változatoktól kezdve). Ezzel megoldódott az a probléma, hogy míg korábban egy Magyarországhoz hasonló helyzetű állam nem volt képes rendszerben tartani drága elfogó vadászokat légtere védelmére, addig ezután az olcsóbb, ám radarral

felszerelt könnyebb vadászgépek is elláthatták ezt a feladatot. (Persze a nagyhatalmak, főleg a Szovjetunió továbbra is fejlesztettek és állítottak rendszerbe „valódi” elfogó vadászgépeket is, hisz például a Szovjetunió hatalmas jórészt lakatlan északi területeit mással nem lehet(ett) megvédeni.)

Magyar viszonylatban tehát már 1955. április 14.-én az Országos Légvédelmi Parancsnokság és a Légierő Parancsnokság összevonásával (Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság=OLLEP, az összevonásra egyébként egy azon év március 28.-án bekövetkezett, az illetékes magyar szervek által időben nem észlelt légtérsértés nyomán került sor.)⁶⁸ eldőlt, hogy a repülőcsapatok fő feladata a légvédelem lesz, ám az ehhez szükséges eszközök még évekig nem álltak rendelkezésre. 1961-ben azonban rendszerbe álltak az első MiG–21-esek, ami komoly minőségi ugrást jelentett, még akkor is ha ezek a radar nélküli F-13 verzióhoz (74-es típus) tartoztak (a korábban hazánk által beszerzett MiG–19 PM-ek, bár hangsebesség felett repültek és RP–1 Izumrud radarral is fel voltak szerelve, egyrészt már nem voltak elég gyorsak/korszerűek, másrészt itthon mindössze egyetlen század volt belőlük).⁶⁹ Ezek mellett – mint már láttuk –, rendszerbe álltak a légvédelmi rakéták, valamint a légvédelem tulajdonképpeni szemét és fülét adó különféle radarrendszerek is (utóbbiak a légvédelem mellett a szárazföldi erőknél is egyre szélesebb körben elterjedtek). A bonyolult technikai eszközök addig soha nem látott mértékű precizitással összehangolt alkalmazásának feladatát – ami a hidegháborús légvédelmi rendszerek alapja volt – a magyar honi légvédelem az 1960-as évek második felére megfelelően abszolválta a gyakorlatban is.

Összességében tehát a fentiekből is látható, hogy a Magyar Néphadsereg nagy utat tett meg, meglehetősen nagy lépésekkel az 1950-es évek utolsó 1-2 évétől az 1960-as évek középső harmadáig. Fontos megjegyezni azonban, hogy ennek a fejlődésnek legalább két, fontos „kemény” korlátja volt: egyfelől az ország teherbíró képessége és az azt a saját érdekében (is) az akkor lehetséges legkövetkezetesebb módon szem előtt tartó, a katonai kiadásokat ahhoz igazító politikai vezetés; másfelől az a tény, hogy a korabeli technikai viszonyok – vagyis a haditechnikai eszközök kezelésének és harcban való alkalmazásának bonyolultsága – nem tette lehetővé néhány év alatt egy a gyakorlatban is igazán hatékony modern hadsereg kiépítését, az csupán egy hosszabb szerves fejlődés eredménye lehetett (különösen vonatkozott ez a humán erőforrás megfelelő kiépítésére, elsősorban a képzett és tapasztalt tisztikar kialakítására). Így, noha az MN elindult egy úton, ám a valódi kérdés az volt, lesz-e lehetősége a következő év(tized)ekben ezen továbbhaladni.

⁶⁸ SZABÓ — M SZABÓ 2008, 61.

⁶⁹ VARSÁNYI 2007, 60.

Bibliográfia:

BOMBAY László — GYARMATI József — TURCSÁNYI Károly 1999. Harckocsik, Zrínyi, Budapest.

CHANT, Chris 2005. Harckocsik, Zrínyi, Budapest.

CSENDES László 1998. „Hadseregtörténet 1945-1998”: Új Honvédségi Szemle Különkiadás.

EHRENBERGER Róbert (szerk.) 2006. „A dolgozó népet szolgálom.” Forráskiadvány a Magyar Néphadsereg Hadtörténelmi Levéltárban őrzött irataiból 1957-1972, TONYO-GRÁF Nyomdai és Grafikai Stúdió, Budapest.

FORD, Roger 2008. A világ híres harckocsijai 1916-tól napjainkig, Hajja, Debrecen.

GERMUSKA Pál 2010. Vörös arzenál, Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között. 1956-os Intézet, Argumentum, Budapest.

GYÖRI János 2009. A magyar katonai repülés krónikája 1945-2008, Zrínyi, Budapest.

GYÖRKEI Jenő — HORVÁTH Miklós (szerk.) 2001. Szovjet katonai intervenció 1956. H&T Kiadó, Budapest.

JORGENSEN, Christer — MANN, Chris 2001. Harckocsi-hadviselés : a harckocsik szerepe a háborúban, 1914-2000. Hajja, Debrecen.

KISS Jenő 2008. „A katonai felső- és középszintű vezetés főbb jellemzői 1950-2007”: Hazánk dicsőségére, 160 éves a Magyar Honvédség. Lugosi József, Markó György (szerk.). Zrínyi, Budapest.

KÖVÁRI László 2009. „Bombázógyilkosok”: Magyar Honvéd 2009/9.

KUTI György 1987. Páncélosok korunk háborúiban, Zrínyi, Budapest.

MCNAB, Chris 2002. Az AK-47-es. Hajja, Debrecen.

M. SZABÓ Miklós 2008. A Zrínyi Miklós Katonai Akadémia Története 1961-1969, Zrínyi, Budapest.

M. SZABÓ Miklós 2010. Szupertitkos alakulat — Az MN 1480 hadműveleti-harcászati rakétadandár története (1963-1991), Zrínyi, [Budapest].

MYATT, Frederick 1993. Korszerű kézfegyverek. Zrínyi, Budapest.

OKVÁTH Imre 1999. Bástya a béke frontján. Magyar haderő és katonapolitika 1945-1956. Aquila, Budapest.

OROSZI Antal 2005. „Az Egyesített Tiszti Iskola története, 1957-1967”: Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, 2005 I-II.

PATAKI István 1999. „A szovjet csapatok létszáma és diszlokációja Magyarországon”: Új Honvédségi Szemle 1999/5.

PATAKY Iván 2008. A vonakodó szövetséges: a Magyar Néphadsereg közreműködése Csehszlovákia 1968. évi megszállásában. Rastafari BT, Budapest.

SZABÓ József — M. SZABÓ Miklós 2008. A magyar katonai repülés története 1938–2008. Zrínyi, Budapest.

SZANI Ferenc 1999. Néphadsereg 1957-1989, Honvéd Kiadó, Budapest.

TURCSÁNYI KÁROLY 2008. „Páncélozott haditechnikai eszközök 1945 után”: LUGOSI József — MARKÓ György (szerk.). Hazánk dicsőségére: 160 éves a Magyar Honvédség. Zrínyi, Budapest.

VARSÁNYI Mihály 2007. „Emlékek a 74-esről”: Haditechnika 2007/3.

SZÖLŐSI NÓRA:

A revízió és Kárpátalja
1938–1939

Kárpátalja a visszacsatolás előtti időszakban

Kárpátalja XX. századi sorsfordulóit illetően 1938 - 1939 kétségtelenül az egyik legmozgalmasabb és legmeghatározóbb időszak a régió történetében.

A harmincas évek második felében úgy vált egyre kézzelfoghatóbbá a revízió reménye, hogy közben a közép-európai német befolyás is mind nyomasztóbbá lett. Bethlen és a körülötte csoportosuló konzervatív erők ekkoriban már egyre gyakrabban figyelmeztették a Németországgal párhuzamosan vezetett magyar revíziós külpolitika problematikus voltára és ennek káros belpolitikai vonzataira. A harmincas évek közepétől a Pesti Naplóban szokásossá váló Szent István-napi vezércikkeiben a volt kormányfő a gömbösi belpolitikai reformtörekvéseket mindannyiszor élesen, a külpolitikai vonalvezetést mérsékelten bírálta. 1938. augusztus 20-i cikkében felhívta a figyelmet arra, hogy a „negyedik honalapítást” belső erőre alapozva kell elvégezni, s nem szabad csupán az éppen kedvező diplomáciai konjunktúrára hagyatkozni. Ugyanis – folytatta Bethlen – „minden nemzet csak akkora területet tart az uralma alatt, amelyet saját nemzetének népi, politikai, gazdasági és katonai erejével besugározni és egyéniségének dinamikus bűvkörébe bevonni képes.”¹ A belső erőgyarapodáshoz pozitív cselekvésre van szükség, az „erők meghatványozását” pedig a társadalom megosztottságát előidéző „belpolitikai kalandozásokkal” lehetetlen véghezvinni. Egységes nemzeti erő híján a remélt újjászületés nem valósítható meg. „*A negyedik magyar honalapítást nem várhatjuk kizárólag külföldi segítségtől, amint ezt sajnos sokan közülünk velünk elhitetni szeretnék. Ha ettől várnók, jussanak eszünkbe a török iga alól való felszabadulásunknak a tanulságai, amikor azt láttuk, hogy a külföldi segítség végeredményben külföldi rabságot is jelenthet.*”²

Két évtizeddel a cseh államalakulás után 1938 elején már jól érzékelhető volt, hogy a csehszlovák államhatalom a megoldatlan szlovák és rutén nemzetiségi kérdés miatt megrendült. Márciusban Milan Hodza csehszlovák miniszterelnök tárgyalásokat kezdett a nemzetiségi pártok vezetőivel.³

¹ Idézi: ZEIDLER 2001, 114-115

² Idézi: ZEIDLER 2001, 114-115.

³ BOTLIK 2000, 210

Így az éppen huszadik évébe lépő első Csehszlovák Köztársaság számára az 1938-as esztendő már az ország létének alkonyát jelentette.

1938 április közepén például széles körben terjesztették Csapon és másutt Ruszinszkon a Prágai Magyar Hírlap külön kiadása gyanánt az Egyesült Országos Keresztényszocialista és Magyar Nemzeti Párt plakátformájú röpiratát, amelyet 12 csehszlovákiai magyar nemzetgyűlési képviselő és szenátor írt alá, Kárpátaljáról többek között Korláth Endre és Hokky Károly. A dokumentum cselekvésre hívta fel a figyelmet.⁴

Ezt követően az események felgyorsultak, hisz a csehszlovák kormány mindent megtett, hogy elkerülje az ország széthullását. Májusban a prágai kormányzat erőteljes revízióellenes propagandát indított, különösen a határ menti, többségében magyarlakta, illetve a szudétanémet területen. Céljuk Csehszlovákia egységének megőrzése volt.⁵

Csehszlovákia súlyos belső válságát mutatta több esemény is. Így például a tavaszi és nyári hónapokban a szudétanémetek önrendelkezésére törekvő mozgalmi, majd az 1938. szeptember 12–14-i véres összetűzéseket követően az ostromállapot kihirdetése. Az ország mind belpolitikailag, mind külpolitikailag egyre lehetetlenebb helyzetbe került. Ezek után a magyar kormány úgy próbálta a helyzetet orvosolni, hogy szeptember 22-én jegyzéket küldött Prágának, amelyben a magyarlakta területek visszaadását kérte vagy inkább követelte. S ezután került sor szeptember végén a müncheni konferenciára.

Az 1938. szeptember 29-én megkötött müncheni egyezményben a nyugati hatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy Hitler bekebelezze a német-lakta Szudéta-vidéket. A magyar és lengyel területi követelésekről csak az egyezmény függelékében volt szó. Eszerint Magyarországnak és Lengyelországnak a csehszlovák kormánnyal való kétoldalú tárgyalások útján kellett megkísérlni a területi problémák megoldását.⁶

Október 1-jén a magyar kormány jegyzékben szólította fel a csehszlovák kabinetet, hogy a müncheni egyezményben előírtak szerint azonnal kezdjenek Magyarországgal közvetlen tárgyalásokat, és a felvidéki magyarságnak adjanak önrendelkezési jogot. Ugyancsak ezen a napon Imrédy Béla miniszterelnök magához hívatta Kozma Miklóst, aki a beszélgetést a következőképpen jegyezte föl a „Kárpátalja visszavétele” című naplójában: *„Imrédy féltizenegyre kéret, s felkér, hogy vállaljam a ruténföldi akció politikai vezetését, propagandáját és felügyeletét, s a felkelők irányítását. Mindazt, amit javasoltam, elfogadja és belemegy, ha helyzet kívánja, illegális és erőszakos módszerekbe is.”*⁷

⁴ BOTLIK 2000, 210.

⁵ BOTLIK 2000, 210.

⁶ BOTLIK – DUPKA 1991, 41.

⁷ MAGYAR ORSZÁGOS LEVÉLTÁR K 429., Kozma iratok. 28. csomó, 1. dosszié, 44.

A csehszlovák – magyar tárgyalások Komáromban kezdődtek el, nagyon feszült légkörben. Mivel a felek nem tudtak megegyezni, október 30-án Csehszlovákia, majd nyomban Magyarország is felkérte a tengelyhatalmakat a döntéshozatalra. Anglia és Franciaország érdektelenséget mutatott, így Németország és Olaszország hozta meg a végső határozatot.

Az autonómia kérdése a müncheni egyezmény után a figyelem középpontjába került. A megrendült csehszlovák állam kénytelen volt engedni a nemzetiségek követeléseinek. Miután a Syrový-kormány kielégítette a szlovákok autonómia-követeléseit és kinevezte Jozef Tiso-t miniszterelnökké, a kárpátaljai politikusok félretették ellentéteiket a nyelvi kérdésben és létrehozták az Orosz-Ukrán Központi Néptanácsot, amely a szlovákokéval hasonló követelésekkel állt elő. A csehszlovák kormányzat kinevezte Bródy Andrást miniszterelnökké, az orosz illetve az ukrán irányzat képviselőit pedig miniszterekké. Magyar és lengyel nyomásra, Bródy és Fencsik István népszavazást követeltek a vidék hovatarozásának kérdésében, arra számítva, hogy a lakosság többsége a Magyarországhoz történő csatlakozásra szavaz majd. Azonban az elvárásokkal szemben a helyzet másképp alakult. A térség destabilizálásának elősegítésére a magyarok és a lengyelek különböző akciókat szerveztek a vidéken (Rongyos Gárda). Azt kívánták bizonyítani, hogy a cseh kormányzat nem ura a helyzetnek és kicsúszott a kezükből az irányítás. Az akciók azonban nem igazán voltak sikeresek: Salánknál egy század rongyos-gárdista fogságba esett és a nemzetközi közvélemény számára kiderült, hogy a „felkelők” magyar állampolgárságú személyek. A Rongyos Gárda megszervezésének és tevékenységének történetéről részletes információkat kaphatunk Kozma Miklós „Kárpátalja visszavétele” című naplójából.⁸ Kozma Miklóst egyébként teljesen alaptalanul nevezik az ún. kárpátaljai akció vezetőjének. Az akció tényleges vezetője Homlok Sándor vezérkari ezredes volt.

1938. október 26-án, Syrový kormányfő fogadta a kárpátaljai minisztereket, időközben pedig Bródy András miniszterelnök szállodai szobájában házkutatást tartottak és több ezer pengő készpénzt találtak. A miniszterelnököt hazaárulással vádolták meg és azonnal börtönbe is zárták. Ezzel az ürüggyel igyekeztek kivonni őt a napi politikából.

Az átalakítással a kárpátaljai kormány gyakorlatilag teljesen ukrán jellegűvé vált. Volosin Ágoston még október 26-án délután 16 óra 40 perckor Ungvárról telefonon keresztül letette a hivatali esküt Jan Syrový tábornok, csehszlovák miniszterelnöknek.⁹

Volosin lett a ruszin irányzat vezetője. A belügyminiszteri posztot Prchala tábornok kapta meg, Volosin heves tiltakozása ellenére. „*Népünk sorsa Pidkarpattya*

⁸ KOZMA 2000, 185.

⁹ Нариси історії Закарпаття. Том II. 1918–1945. РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВІДП. РЕД. І. ГРАНЧАК. Ужгород, 1995. Видавництво „Закарпаття” 1995. 282-283.

*nemzeti újjászületésünk atyjának, Volosin Avgusztin atyának kezébe adatott.*¹⁰ – olvasható Fedinec Csilla: A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918-1944 című művében.

Ungvárra az értesítés, hogy Bródy utódja Volosin lett, csak három nappal később, október 29-én érkezett meg. Az új kárpátaljai kormányfő, Volosin ezt követően kijelentette: egyetért az Első Központi Ukrán Nemzeti Tanács határozati pontjával, amely ragaszkodik Kárpát-Ukrajna néprajzi egységéhez, sérthetlenségéhez, annak határaihoz, és következetesen elutasítja a népszavazást. Az új kormányfő végül nyugalomra és a rend megtartására szólította fel a lakosságot. Az ukrán tanács említett határozatának első pontja nem ellenezte azt, hogy Kárpátalja magyarlakta területeit Magyarországhoz csatolják, de a ruszinlakta területen ellenezte a népszavazást. Kinyilvánította, hogy a csehszlovák állam szövetségi felépítésének a híve. Fontos időbeli párhuzam, hogy ezekben a napokban Demkó Mihálynak, a Központi Orosz Nemzeti Tanács megbízásából kiadott orosz nyelvű felhívása nyomán számos községben ruszin nemzetőrséget alakítottak, ugyancsak a rend, a nyugalom és a vagyon megőrzésére, amelyet a Podkarpatszka Rusz autonómiájáért küzdő hajdani népezerről, Kurtyák Iván – gárdának neveztek el.¹¹

Az új autonóm kormány már október 29-én betiltotta az összes politikai pártot. Ezt követően érzékelhető volt, hogy Csehszlovákia és Magyarország képtelen arra, hogy egymás között megoldja a területi problémákat, így a tengelyhatalmak segítségére szorultak. A döntés meg is született, amelyet a négy hatalom közül Németország és Olaszország hozott meg, mivel – ahogy korábban már említettük –, Anglia és Franciaország érdektelenséget mutatott. Ennek a döntésnek a kihirdetésére, 1938. november 2-án került sor és első bécsi döntés néven vonult be a történelembe.

A döntőbírói határozat értelmében Csehszlovákiától visszacsatolták Magyarországhoz a déli, mintegy 650 km hosszú magyarlakta sávot – a csallóközi Somorjától az ugoccai Feketeardóig –, amelynek területe 11 927 km², lakossága a másfél hónappal későbbi, 1938. december 15-i népösszeírás szerint 1 041 101 fő volt, ebből magyar 83,7%, szlovák 12,9%, rutén 2%.¹²

A legnagyobb vita Munkács és Ungvár hovatartozásának kérdésében merült fel, de végül a két város is Magyarországhoz került. Az első bécsi döntés által kijelölt új határon – amelyet korabeli szóhasználatlaltal demarkációs vonalnak neveztek – rendszeresek voltak a fegyveres összetűzések, mert azt mind a magyar,

¹⁰ FEDINEC 2002, 295.

¹¹ A Kárpáti Magyar Hírlap, 1938. október 26-án megjelent cikkét idézi: BOTLIK 2005, 257

¹² THIRRING 1939, 456, 478.

mind a csehszlovák, illetve kárpátukrán fél ideiglenesnek tekintették.¹³ Volosin és kormánya több intézkedést is végrehajtott a területen, ami a magyarság számára nem volt pozitív.

1938. november 5-én Volosin áttette székhelyét Ungvárról az akkor 18 ezer lakosú Husztra és Podkarpatszka Rusz új fővárosának nyilvánította.

Nem volt véletlen, hogy időközben, november 14-én, Huszton a kárpátaljai orosz irányzat képviselői újjászervezték a Központi Orosz Tanácsot. A ráda még ezen a napon emlékiratot juttatott el a prágai szövetségi kormányhoz, amelyben követelte a Volosin- kormány leváltását és új kabinet megalakítását Bacsinszky Edmund miniszterelnökkel, valamint Pavló Koszej és Sztefán Ágoston miniszterekkel.¹⁴

A Volosin-rendszer a súlyos bajokon fokozódó terrortal igyekezett segíteni, amelynek legfőbb eszköze a Szics-gárda volt.

Ezt követően a következő év elején, újabb népszéleírásra került sor, amelynek az eredménye a következő: *„Az 1939 februárjában tartott népszámlálás szerint az autonóm országrész Kárpátszka Ukrajna területe 11 094 km², lakossága 552 124 fő, akik 390 településen éltek. A népesség csaknem kizárólag – 544 759 fő – csehszlovák állampolgár, mindössze 7 365 személy egyéb illetőségű. A lakosság nemzetiségi összetétele: ukrán 413 481 (75,9%), zsidó 65 828 (12,1%), magyar 25 894 (4,8%), cseh és szlovák 17 495 (3,2%), román 13 268 (2,44%), német 8 715 (1,6%).”*¹⁵

Ezek az adatok, „amit a prágai állami statisztikai hivatal nyomán a helyi ukrán sajtó közzétett, példátlan meghamisítása a területi erőviszonyoknak”¹⁶, s azért így oszlottak meg, mert az itt élő magyarok jelentős részét a zsidók közé sorolták.

A maradék Kárpátalja elfoglalására irányuló katonai akció tervét a németek leintették, hiszen Lengyelország és a Szovjetunió elleni terveikben elég nagy szerepet szántak az ukrán nemzeti mozgalomnak, s emiatt Kárpát-Ukrajna, ahogy az akkori Huszt központú autonómiaterületet nevezték, felértékelődött a német politika szemében, amit a Huszton megnyíló német konzulátus is láthatóan jelezett. A magyar szervek rendkívül komolyan vették a német figyelmeztetést, amit az alábbi jelentés is alátámaszt: *„Propagandánkat nagyban hátráltatja, hogy Cebei Ernő, Cebei Béla, Laki Ferenc és Gyapjas Zoltán viski fiatalembereket a magyar hatóságok visszatoloncolták. Ezek magyar katonák akartak lenni. A visszatoloncolás*

¹³ ВOTЛИК 2000. 216.

¹⁴ ВOTЛИК 2005. 264.

¹⁵ НАРИСИ ІСТОРІЇ ЗАКРПАТТЯ: Том II. 1918 – 1945. Редакційна колегія відп. ред. І. Гранчак. Видавництво „Закарпаття” Ужгород, 1995. 294.

¹⁶ КЕМÉNY 1939, 211.

után a „Szics”-ek véresre verték és Rahóra internálták őket.”¹⁷ A kárpát-ukrajnai országrésznek nem volt kiépített polgári közigazgatása a terület egészén, sőt a legfontosabb törvényhatósági szervek is hiányoztak.

A müncheni egyezmény utáni hónapokban Németország terveiben fontos helyet foglalt el Kárpátalja, hiszen kitűnő támaszpontnak ígérkezett egy szovjetellenes Nagy-Ukrajna létrehozására, amelybe az oroszországi, a lengyelországi és romániai ukránokon kívül a kárpátaljai rutének is beletartoztak volna. Ezt bizonyítja a német külügyminisztérium még 1938. október 6-án kelt Adolf Hitlerhez fölterjesztett memoranduma. Az emlékirat életképtelennek tartotta egy független kárpátukrán állam létrehozását, de úgy látta, hogy Csehszlovákia keretében autonómiát kell követelni Kárpátaljának. Ki kell viszont zárni a lengyel-magyar határ létrejöttét.¹⁸

A helyzetet tovább élte, hogy Prága, Volosin akarata ellenére törvénytelenül és önhatalmúlag eltávolította Révay Gyula minisztert a kárpátukrán kormányból. Helyébe 1939. január 18-án Prchala cseh tábornokot nevezte ki tejhatalommal a huszti kabinetbe. Az akció ellen a Volosin-kormány élesen tiltakozott. Az ügyben Révay miniszter táviratot küldött Joachim von Ribbentrop (1893–1946) német külügyminiszternek: „Huszton a feszültség nagy, a lakosság el van keseredve. A cseh hivatalnokok és a pénzügyi alkalmazottak sztrájkjal fenyegetőznek [...] Ha Prchala Huszton elfoglalná hivatalát, a helyzet katasztrofális lehet [...] Prágában még a hivatalos információinkat is elkobozták”.¹⁹

A magyar kormánykörök belátták, hogy ha sikert akarnak elérni ebben a kérdésben, meg kell győzniük Németországot, hogy számára is sokkal előnyösebb az, ha Kárpátalját Magyarország védnöksége alá helyezik, illetve a helyi lakosságra gyakorlandó nagyobb befolyás érdekében tisztázni kell a magyar keretek közt megvalósítható autonómiát.

A magyar kormány Pataky Tibor államtitkárral, a Miniszterelnökség Nemzetiségi Osztályának vezetőjével kidolgoztatott egy Kárpátaljára vonatkozó autonómiatervezetet, amelyet Imrédy elküldött Volosin Ágostonnak. A Kárpát-Ukrán autonómia vezetője nemcsak elutasította a magyar javaslatot, hanem nyilvánosságra is hozta azt.²⁰

Fenczik István három évig volt képviselő a prágai parlamentben, 1938-ban tárca nélküli miniszter Bródy András kormányában. Bár Fenczik elsősorban lengyel befolyás alatt állt és konkurens volt Bródynak, a magyar kormánysszervek

¹⁷ MOL K 63 KÜM. A Térképhelyesbítő Igazgatóság jelentése. Távirat 5 vkf osztálynak. 229, 1939. III. hó 13. 3.

¹⁸ BOTLIK – DUPKA 1991. 45.

¹⁹ KEMÉNY 1939, 211.

²⁰ TILKOVSKY 1967, 159.

mindig élénken figyelemmel kísérték tevékenységét. Figyelemreméltó az a jelentés, amelyben a magyar kormány bizalmi embere összehasonlítja Bródy és Fenczik tevékenységét: „Bertalan (Bródy) keveset mozog, ha megy, akkor jólöltözötten, autóval. Fenczik demagógiája hatásosabb, mert ő gyakran háromnapos szakállal megy és gyalog... Meg vagyok győződve, hogy Fenczik nagy összegek fölött rendelkezik, amelyből sokat félretesz magának, de valahogy ügyesebben csinálja, mint a másik, aki egy hegytetőn épített egy villát, hogy azt mindenki lássa.”²¹

A magyar politikai tényezők az Orosz Nemzeti Párt vezetőjének, volt rutén miniszternek, Fenczik Istvánnak lehetővé tették, hogy 1939. március 8-án felszólaljon a budapesti parlamentben: a politikus beszédében katonai beavatkozást kért Magyarországtól, Ruténföld lakosságának az ukrán terror alóli felszabadítása érdekében. Március 10-én a magyar minisztertanács ülésén határozatot hoztak arról, hogy a német hadsereg Csehszlovákiába történő bevonulása, illetve Szlovákia függetlenségének kikiáltása esetén a honvédség visszaveszi Kárpátalját akkor is, ha ehhez a németek nem járulnak hozzá.²²

Bródy letartóztatása után, Fenczik, Ungváron, Korláth Endrén, a Magyar Nemzeti Tanács vezetőjén keresztül felajánlotta szolgálatait a magyar kormány-nak.

Kárpátalja egészének Magyarországhoz történő visszacsatolását támogatta a görög katolikus klérus jelentős része is. A bécsi döntést követően visszakerült déli, főleg magyarlakta sávval csupán a munkácsi püspökség egy töredéke, mindössze 35 parókia került az anyaországhoz, a munkácsi püspökség központjával, Ungvárral együtt. Mindezek ellenére Sztojka Sándor püspök a helyén maradt. Róma Nyárády Dénes apostoli adminisztrátort nevezte ki a Volosin-féle Kárpát-Ukrajnában maradt rész élére, Huszt központtal, püspöki jogkörrel.

A magyar kormány a bécsi döntés után diplomáciai akciókat indított Kárpátalja egészének a bekebelezésére. 1939. március 10-én a prágai kormány határozata alapján Szlovákiában a hadsereg vette át a hatalmat és leváltotta a Tiso-kormányt. Teleki még ezen a napon bejelentette, hogy ha a német hadsereg bevonul Csehszlovákiába, illetve ha kikiáltják Szlovákia függetlenségét, a magyar hadsereg elfoglalja Kárpátalját még akkor is, ha a németek ebbe nem egyeznek bele. Erről értesítették Rómát és Varsót is.

A megmaradt Kárpátalján, a lakosság véleménye a Magyarországhoz való visszacsatolást illetően elég vegyes volt. Volosin rövid uralma alatt azonban a helyi lakosság széles köreiben sikerült felkorbácsolni egy elég magas fokú magyarellen-es indulatot. A ruszinofil, magyarbarát Illniczky Sándor görög-katolikus nagyprépost így ír erről: „Volosin... kormányzása alatt... elszánt és mindenre kész idegen

²¹ MOL K 63 KÜM. A Térképhelyesbítő Igazgatóság jelentése, 1939.III. hó 17. 5

²² BOTLIK 2000. 225.

ukrán agitátor-hordái és ezeknek hazai csatlósai útján szemenszedett hazugságok és rágalmak alakjában az eszeveszett magyargyűlölet lángjait szórta szét Kárpátalja ruszin falvaiban és nagyobb központjaiban. Az egész ukrán és ukranofil intelligenciát és félintelligenciát állásokba helyezte el. Terrorizálta, a hívek mesterségesen felszított gyűlöletének prédájául dobta és börtönbe záratta a magyarbarát görög-katolikus klérus és a civil intelligencia legjobbjait. Végletekig felkorbácsolta az intelligens és egyszerű sorból származó ukranofil ifjúság nacionális érzelmeit. A prágai kormánytól egyre szűkebb mértéken csurgó pénzekkel valóságos rablógazdálkodás útján munkaalalmat teremtett, szükségtenget, sőt és egyebeket osztott ki a csehek által kiszákmányolt szegény ruszin nép között.”²³

Ezután a magyar kormány diplomáciai majd katonai akciókat kezdeményezett Kárpátalja egészének a megszerzésére.

Kárpátalja katonai birtokbavétele

1939 elején Sztójay Döme berlini követtől érkező információk alapján a magyar vezetés arra a következtetésre jutott, hogy fel kell gyorsítani Kárpátalja visszacsatolásával kapcsolatos erőfeszítéseket, fokozni kell a propagandát, elő kell készíteni a mozgósítást, reaktiválni kell az időközben leszerelt szabadcsapatokat, terveiket össze kell hangolni a lengyel vezérkarral. A magyar kormány azonban ekkor úgy gondolta, hogy amíg a németek ellenállását Kárpátalja Magyarországhoz való csatolásának kérdésében le nem győzik, kilátástalan minden katonai akció.

A Tiso szlovák miniszterelnök eltávolítására tett kísérletek megkezdődtek. Werth Henrik vezérkari főnök részleges mozgósítást kívánt elrendelni, azonban a kormány ezt nem engedélyezte. Köztudott, hogy a német kormány, amely elérkezettnek látta az időt a Csehszlovákiával való leszámolásra, március 11-én jegyzékben hozta Magyarország tudomására kikötéseit Kárpátalja magyar megszállása esetére.

A feltételek az alábbiak voltak:

- a magyar kormány biztosítja a németek zavartalan közlekedését Kárpátalján,
- elismeri azokat a gazdasági megállapodásokat, amelyeket a kárpátukrán kormánnyal kötöttek,
- elismeri a kárpátaljai németek jogait,
- nem vonja felelősségre és más módon sem üldözi a kárpát-ukrán

²³ ILLNICZKY 1939. 109.

kormány minisztereit és az ottani politikai élet más vezető személyiségeit, a Szics-gárda tagjait stb.²⁴

A magyar kormány a jegyzékre nem adott választ.

1938 novembere után a kárpát-ukrán kormány megkezdte egy autoriter, fasiszta elemeket sem nélkülöző berendezkedés kialakítását. Januárban beszüntettek minden pártot és nem ukrán irányultságú társadalmi szervezetet. Létrehozták az Ukrán Nemzeti Egyesülést, amelynek minden egyes községben alapszervezete szerveződött. Német segítséggel felállították és felfegyverezték a rohamosztagukat, a Szics-gárdát.

A Szics-gárda viszont valójában arra hivatott, hogy az államellenes tevékenységet felszámolja és az autonóm kormány által kiadott rendelkezések megvalósítását támogassa, illetve Volosin arra használta fel ezt a fegyveres alakulatot, hogy a hatalmát megszilárdítsa.

A „Szics”-ek bár szervezetlenek voltak, terrorizálták a népet, üldözték a zsidókat, cseheket, magyarokat és a nem ukrán irányultságú ruténokat.

1939. február 12-re választásokat írtak ki az autonóm országgyűlésbe, a szojmba. A választásokon csupán egy párt, természetesen az Ukrán Nemzeti Egyesülés (UNE) indult, mivel az aláírások összegyűjtésére és hívek toborzására csupán két napot kaptak a pártok. Az ellenzéki pártok vezetőinek, aktivistáinak jelentős része amúgy is internálva volt. Így nem csoda, hogy a terror légkörében lezajlott választásokon az UNE a szavazatok 92,8 % szerezte meg.²⁵

Közben már Teleki Pál – miniszterelnökségének kezdetén – 1939 februárjának közepén bizonyos volt, hogy Hitler fel fogja rúgni a müncheni egyezményt és fel fogja számolni Csehszlovákiát. Az események ekkor felgyorsultak, mert Németország szabad kezet adott Magyarországnak az ún. „kárpátorosz” kérdés megoldásában.²⁶

Ezt követően Hitler „engedélyét” Kárpátalja elfoglalására a magyar kormány március 13-án, reggel kapta meg. Összehívták a koronatanácsot is. Werth Henrik úgy gondolta, mivel a cseh csapatok ellenállására lehet számítani, a legkézenfekvőbb az lenne, ha minimum egy hetet kapnának ahhoz, hogy az akcióhoz előkészüljenek. A németek azonban ezt sokallták, a magyar kormány félt (joggal) egy esetleges román vagy lengyel akciótól, emiatt úgy döntöttek, hogy a csapatok 12 órán belül legyenek készen az indulásra.

1939. március 14-én a kora hajnali órákban a Szics-gárda megtámadta a huszti kormányépületet, a csendőrséget és a fontosabb katonai objektumokat, hogy

²⁴ TILKOVSKY 1967, 153.

²⁵ НАРИСИ ІСТОРИЇ ЗАКРПАТТЯ: Том II. 1918 – 1945. 1995. 276.

²⁶ BOTLIK 2005, 224.

fegyvereket szerezzen. Az akció célja, hogy megbuktassa a Volosin kormányt, amelyet „puhasággal vádolt a csehek vonatkozásában”, és átvegye a hatalmat. A támogatást a csehszlovák rendőrség és katonaság nehéztüzérség bevetésével verte vissza, és délre megadásra kényszerítette a Szics-gárdistákat.²⁷ Ezt követően a déli órákban Volosin miniszterelnök kinyilvánította Karpatszka–Ukrajna önállóságát.²⁸

1939. március 14-én, délután 15 órakor összeült Kárpát-Ukrajna szojmjának első és egyben utolsó ülése. A szojm által elfogadott 1. számú törvény kimondta Kárpát–Ukrajna függetlenségét. A képviselők, egyhangúan megválasztották a független állam elnökévé Volosin Ágostont. Az elnök javaslatára jóváhagyták a Révay Gyula vezette kormány megalakulását. Az újonnan kinevezett miniszterelnök parancsot adott a Szics-gárda felfegyverzésére, s felkérte Hitlert, hogy vegye égisze alá Kárpátját. Fegyverbe szólították a polgári lakosságot is. Vaszil Onufrik visszaemlékezésében így írt erről: *„Kárpát-Ukrajna kormánya rádión és a sajtón keresztül felhívta a lakosságot, hogy jelentkezzenek az önvédelmi osztagokba. A felhívásra fiatalok és idősek, sőt még lányok is jelentkeztek [...] Én személyesen láttam az emberek szerencsétlen állapotát, nem rendelkeztek semmiféle katonai kiképzéssel ebben a haza védelme szempontjából fontos órában. Az önkéntesek, akik jelentkeztek a Szics-be, egységenként jöttek az üzletbe fegyverért [...] Tudtam, hogy voltak olyan fiúk is, akik nem tudták, hogy kell megtölteni a fegyvert. Emiatt minden egység előtt, amely fegyverért jött, bemutattam, hogyan kell megtölteni a puskát vagy a gyorstüzelésű fegyvert [...] Ilyen rövid kiképzés után, hogyha egyáltalán annak lehet nevezni, az egységek elindultak, hogy elfoglalják kijelölt pozíciójukat.”*²⁹

Az újságok hasábjain is megjelent a készülődő akció terve a következő cím alatt: Ruszinföldön végső leszámolás készül a csehek és ukránok között.³⁰ A propaganda hangsúlyozta, hogy a ruszin nép nem akar sem a csehek, sem pedig az ukránok védnöksége alatt maradni: *„A ruszin nép hangulata a csehek és az ukránok ellen fordult. A ruszin nép egyre erőteljesebben hangsúlyoztatja, hogy nem akar maga felett idegen urakat. A csehek, a ruszin nép ellenséges magatartását azzal igyekeznek leszerelni, hogy azt hangoztatják, hogy március 26-án ők már nem lesznek Ruszinföldön.”*³¹

Teleki elhatározta, hogy Szlovákia függetlenségének kikiáltása előtt nem tesz semmit. A szlovák nemzetgyűlést viszont március 14-re hívták össze, a magyar

²⁷ ВЕГЕШ МИКОЛА: Карпатська Україна (1938-1939). Соціального економічний і політичний розвиток). Ужгород 1993. 78.

²⁸ НАРИСИ ІСТОРИЇ ЗАКРПАТТЯ: Том II. 1918 – 1945. 1995. 332.

²⁹ НАРИСИ ІСТОРИЇ ЗАКРПАТТЯ: Том II. 1918 – 1945. 1995. 332.

³⁰ Szerző nélkül (továbbiakban: Sz.n.): Budapesti Hírlap, LIX. 1939. március 14., 2.

³¹ Sz.n.: Budapesti Hírlap, 1939. március 14., 3.

támadást pedig 18-ra tervezték. Az eredetileg március 18-ra tervezett támadás azonban, elsősorban Volosin független Kárpát-Ukrajnát proklamáló nyilatkozata miatt, már 14-én megindult. Csáky István magyar külügyminiszter végső felszólítást intézett a cseh kormányhoz, arra hivatkozva, hogy Szlovákia függetlenségét egy Kárpátaljáról kiinduló támadás veszélyezteti, s a cseh kormánytól, 12 óra alatt az alábbiak teljesítését követelte:

- 1 Az összes magyar internáltat engedjék szabadon.
- 2 Szüntessék meg a magyarok üldözését Kárpátalján és legyen joguk arra, hogy szabadon szervezkedhessenek.
- 3 Fegyverezzék fel a magyar polgárőrséget.
- 4 A cseh-morva csapatok 24 órán belül ürítsék ki Kárpátalját.
- 5 Adjanak teljes garanciát a magyarok személy és vagyonbiztonságára.

Az ultimátumot követően Prága ki is adja a parancsot, hogy ürítsék ki Kárpátalját: „Prágából jelentik a Reuter-Irodának: A központi kormány parancsot adott a cseh csapatoknak, hogy ürítsék ki Kárpátalját úgy, amint azt a magyar ultimátum kívánta.”³²

Huszton, március 15-én délután 3 órakor ült össze először a kárpátukrán országgyűlés, a szojm, amely Volosint államelnökké választotta, majd két törvényt hozott. Az első „zakon” nyolc paragrafusból állt, és többek között kimondta: Kárpát-Ukrajna független állam, neve Karpatszka Ukrajina. Államformája köztársaság lett, élén az elnökkel, akit a szojm választott. Hivatalos nyelve az ukrán. Az állami zászló színe felül kék, alul sárga csík. Meghatározták az állam címerét is: a bal oldali vörös fél mezőben egy medve állt, jobb oldalon pedig négy kék és három sárga csík húzódott. A két mező fölött Nagy Volodimir (Vlagyimir) háromágú szigonya látható, középső ágán keresztel. Intézkedtek az állami Himnusz bevezetéséről is, címe: „Scse ne vmerla Ukrajina...” (Még nem halt meg Ukrajna...) A 8. § arról határozott, hogy a törvény elfogadása napján, 1939. március 15-én lép hatályba.

Volosin fiatal államát a magyar kormány nem ismerte el, emiatt semmilyen jegyzéket nem juttattak el hozzá. A határon keresztül azonban hangszórókon felszólították, hogy Volosin adja át a hatalmat, s Prchala Leo tábornok csapatai tegyék le a fegyvert: *“A Magyar Távirati Iroda jelenti: Csáky István magyar királyi külügyminiszter felszólalást intézett Volosinhoz, felhívta őt arra, hogy a vérontás elkerülése végett az általa eddig de facto gyakorolt hatalmat adja át a bevonuló magyar hadsereg parancsnokának és erre a felszólításra a magyar külügyminiszter ma este 8*

³² Sz.n.: Budapesti Hírlap, 1939. március 15., 2.

óráig vár választ.”³³ Ugyanilyen hangvételű cikk jelent meg a Magyarország című napilapban is március 16-án.³⁴

A sajtóban megjelent a Központi Rutén Rada felhívása, amelyet a Meteor énekkarral Budapesten tartózkodó Spák Iván, Kaminszky József, Földesi Gyula, Marina Gyula, Demko Mihály és Hajovics Péter kárpátaljai, nem ukrán irányultságú, az Autonóm Földműves Szövetséghez kapcsolható politikusok írtak alá, s amelyben a rutén nép nevében kérték, hogy a magyar kormány szabadítsa fel Kárpátalját.³⁵

Prága a 3. pont kivételével elfogadta a magyar kormány ultimátumát, ami ennek ellenére a magyar igényeket kielégítette, így a csehek megkezdték a jól felszerelt, ütőképes csapataik kivonását, ugyanakkor az ultimátum egyik pontjának elutasításával megóvták a külügyminisztert attól a kellemetlenségtől, hogy újabb ürügyet kelljen keresnie.

A magyar csapatok parancsot kaptak, hogy március 15-én hajnalban kezdjék meg a támadást. A magyar honvédség három irányból támadt: az Ung völgyében az Uzsoki hágó, a Latorca völgyében a Vereckei hágó, a Tisza völgyében Huszt és a Tatár hágó irányából.

Ez a támadás olyan jól sikerült, hogy már azon a napon, több mint száz község került magyar fennhatóság alá: Több mint száz kárpátaljai község van már a magyar honvédség birtokában címmel a Magyar Nemzet hasábjain a következő tudósítás jelent meg: *„A Magyar Távirati Iroda jelenti: A magyar királyi honvédezerkar főnöke 1939. március 15-én 20 órakor az alábbi hivatalos jelentést adta ki: A Ruszinszkbóban elhelyezett cseh erők parancsnokával a tárgyalások folyamatban vannak. [...] A magyar királyi honvédség csapatai igen nehéz időjárási és közlekedési viszonyok között folytatják előrenyomulásukat. [...] Március 15-én 20 óráig a csapatok elérték: a Tisza völgyében Veréce, a Borsava völgyében Cserhalom, a Latorca völgyében Szolyva és az Ung völgyében Ókemence általános vonalát. A mai napon több mint 100 község jutott a honvédség birtokába, közöttük Nagyszőlős, Királyháza, Szolyva, Szentmiklós, Nevicke [...] A lakosság a bevonuló csapatokat mindenütt nagy lelkesedéssel fogadta.”*³⁶

Elmenekült Kárpát-Ukrajna kormánya. Révay miniszterelnök Pozsonyba, Volsin és társai gépkocsival Máramarosszigetre, majd onnan Jugoszláviába távoztak. A Szics-gárdisták jelentős része is Romániába szökött.

Révay azonban, addig játszott Prága támogatásával, míg végül egy-kettőre eltávolították a pozíciójából: *„A félhivatalos Gauta Polska „Révay nincs többé” c.*

³³ Sz.n.: Népszava, 1939. március 15., 1.

³⁴ Sz.n.: Magyarország, 1939. március 16., 3.

³⁵ TILKOVSKY 1967, 161.

³⁶ Sz.n.: Magyar Nemzet, II. 1939. március 16., 1.

*cikkében megállapítja, hogy a Volosin Kormány, melyben Révay főszerepet játszott, mindent megkísérelt, hogy szanálja pénzügyi helyzetét, de kiderült, hogy ez nem megy Prága segítségével nélkül. Révay, következő módon a központi kormányhoz fordult, de hangoztatta, hogy Ruszinszko sürgős pénzügyi támogatása ellenében sem hajlandó engedményeket tenni. Ennek következtében Revayt letették és Klocurakot nevezték ki helyébe.*³⁷

A magyar hadsereg ünnepélyes bevonulása után (1939. március 15.) katonai közigazgatást vezettek be. A birtokba vett területen azonnal megindult a tisztogatás, a Szics-gárdistákat, az ukrán irányultságú értelmiség jelentős részét internálták. A Kárpátalja birtokbavétele után létrejövő katonai közigazgatást a Vezérkari Főnökség irányította. 1939. április 4-én fogadták el azt a kormányhatározatot, amely szerint „*a most visszafoglalt Kárpátalja területén a [...] honvédevezérkar általános természetű intézkedéseinél mindig kérje ki a miniszterelnök, illetve a miniszterelnökség állásfoglalását.*”³⁸

Már a bevonulás napján megjelentek a sajtóban a határincidensről szóló cikkek: *”A cseh határőrség kedden a reggeli órákban meglepetésszerűen tüzelni kezdett a határon át. A magyar honvédő osztagok felvették a tűzharcot s a lövöldöző cseh osztagokat visszaszorították. A magyar határvédő osztagok elfoglalták Örhegyalját. [...] A tűzharc még folyik [...] Az Ungvár melletti Ungdarócon március 13-áról 14-ére virradó éjjel a csehek súlyos határincidenseket követtek el. [...] A kisőrs a támadást mindhárom esetben visszaverte. [...] Súlyos incidenseket követtek el a csehek a hajnali órákban Nagydobrony községtől délre fekvő Roth-tanyánál is. [...] A tűzharc még a reggeli órákban is tartott.*”³⁹

Bibliográfia:

BOTLIK József — DUPKA György 1991. Ez hát a hon... (Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991.) Budapest — Szeged.

BOTLIK József 2000. Egestas Subcarpathica (adalékok az Északkeleti Felvidék és Kárpátalja XIX – XX. századi történetéhez). Budapest.

BOTLIK József 2005. Közigazgatás és nemzetiségpolitika Kárpátalján. I kötet. Magyarok, ruszinok, csehek és ukránok 1918 – 1945. Nyíregyháza.

³⁷ Sz.n.: Budapesti Hírlap, LIX. (1939. március 14.) 4.

³⁸ TILKOVSKY 1967, 161.

³⁹ Sz.n.: Budapesti Hírlap, LIX. (1939. március 14.) 4.

FEDINEC Csilla 2002. A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944. Galánta — Dunaszerdahely.

ILLNICZKY Sándor: 1939. „Ruszinok és — magyarok Kurtyák János emlékének.”: Magyar Szemle, XXXVII. 1939. október.

KEMÉNY Gábor 1939. Verhovina feltámad (A ruszin sors könyve). Budapest,.

KOZMA Miklós 2000. Kárpátalja visszavétele. Napló. Ungvár print, Ugocsa.

Sz.n. „A magyar kormány a hatalom átadására szólította föl Volosint.”: Népszava, LVII. 1939. március 15., 12. sz., 1.

Sz.n. „Nem akarunk se cseh, se ukrán uralmat.”: Budapesti Hírlap, LIX. 1939. március 14., 60. sz., 3.

Sz.n. „Prága elrendelte Kárpátalja kiürítését. Budapesti Hírlap”: LIX. 1939. március 15., 61.sz., 2.

Sz.n. „Ruszinföldön végső leszámolás készül a csehek és ukránok között.” Budapesti Hírlap, LIX. 1939. március 14., 60. sz., 2.

Sz.n. „Több mint száz kárpátaljai község van már a magyar honvédség birtokában”: Magyar Nemzet, II. (1939. március 16., 62. sz., 1.

Sz.n. „Ultimátum Volosinnak: Adja át a hatalmat a bevonuló magyar hadseregnek.”: Magyarország, XLVI. 1939. március 16., 62. sz., 3.

THIRRING Lajos 1939. A visszatért kárpátaljai területeken végrehajtott népösszeírás előzetes eredményei. Budapest.

TILKOVSKY Lóránt 1967. Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon (1938–1941). Budapest.

ZEIDLER Miklós 2001. „Mozgástér a kényszerpályán. A magyar revíziós külpolitika a két háború között.”: Rubicon (10.) 2001. 1. sz. 114–115.

Első Század Online, 2012. tél,
Kiadja: ELTE BTK HÖK